

ენათმეცნიერების საკითხები

ISSN 1512-0473

2025

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

Faculty of Humanities

ენათმეცნიერების საკითხები

ISSUES OF LINGUISTICS

2025, №18

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

მთავარი რედაქტორი: ივანე ლეჟავა (ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი)

EDITOR-IN-CHIEF: Ivane Lezhava (Associate Professor of Ivane Javakhishvili Tbilisi
State University)

სარედაქციო საბჭო:

ი. გიპერტი, დ. თვალთვაძე, ლ. ნეში, ს. სკოპეტეასი, ი. ვიხერს-სხრერი,
ბ. უტიე, პ. ფენრიხი, მ. შანიძე, დ. ჰარბორი, ა. ჰარისი

EDITORIAL COUNCIL:

H. Fährnich, J. Gippert, D. Harbour, A. Harris, L. Nash, B. Outtier,
J. Wichers Schreur, M. Shanidze, S. Skopeteas, D. Tvaltvadze

სარედაქციო კოლეგია:

რ. ასათიანი, ზ. ბარათაშვილი, თ. ბოლქვაძე, მ. ივანიშვილი, დ. მელიქიშვილი,
მ. რუსიშვილი-კარტლეჯი, ე. სოსელია, ნ. ფუტკარაძე, რ. ქურდაძე, მ. ჯიქია

EDITORIAL BOARD:

R. Asatiani, Z. Baratashvili, T. Bolkvadze, M. Jikia, M. Ivanishvili, R. Kurdadze,
D. Melikishvili, N. Putkaradze, M. Rusieshvili-Cartledge, E. Soselia

ქურნალი დაარსეს თამაზ გამყრელიძემ და ზურაბ სარჯველაძემ

*The journal was founded by **Thomas V. Gamkrelidze**
and **Zurab Sarjveladze***

გამოცემულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის საუნივერსიტეტო საგამომცემლო საბჭოს გადაწყვეტილებით

Published by the decision of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Publishing Board

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
გამომცემლობა, 2026

© Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Press, 2026

ISSN 1512-0473. E-ISSN 3088-5035

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18

შინაარსი

მთავარი რედაქტორის წინათქმა	5
Editor-in-Chief's Foreword	6
რუსუდან ასათიანი, წესები და „გამონაკლისები“: ქართულში სამპირიანი ზმნების სუპლექტიური ფორმების კოგნიტიური ინტერპრეტაცია	7
<i>Rusudan Asatiani, Rules and “Exceptions”: Cognitive Interpretation of the Suppletive Forms of Tripartite Verbs in Georgian</i>	7
ციური ახვლედიანი, მარია ბურჩაკ-აბრამოვიჩი, გლოტოფობია ანუ ენობრივი დისკრიმინაცია	20
<i>Tsiuri Akhvlediani, Maria Burchak-Abramovich, Glottophobia or Linguistic Discrimination</i>	20
ზურაბ ბარათაშვილი, ივანე ლეჟავა, ქართული ენის აფრიკატების აკუსტიკური ანალიზი	26
<i>Zurab Baratashvili, Ivane Lezhava, Acoustic Analysis of the Affricates of the Georgian Language</i>	26
კახა გაბუნია, წინადადების არამთავარ წევრთა კლასიფიკაციისათვის ქართულში	59
<i>Kakha Gabunia, For the Classification of Non-head Members of a Sentence in Georgian</i>	59
რუსუდან გერსამია, თავაზიანი მიმართვის სოციოლინგვისტური წესები მეგრულსა და ლაზურში	70
<i>Rusudan Gersamia, Sociolinguistic Rules of Polite Address in Megrelian and Laz</i>	70
მარინე ივანიშვილი, /ჲ/-ის გაჩენის კიდევ ერთი შემთხვევა ფშავურში	80
<i>Marine Ivanishvili, Another Instance of the Occurrence of /j/ in the Pshavi Dialect</i>	80
გია კვაშილავა, On Decipherment of the Inscriptions of Linear A in the Common Kartvelian Language: Exploring Mathematical Materials	84
გია კვაშილავა, A კლასის ხაზოვანი წარწერების გაშიფვრა საერთოქართველურ ენაზე: მათემატიკური მასალების შესწავლა	95
თამარ მახარობლიძე, უარყოფითი კონსტრუქციების ზოგი საკითხის შესახებ ქართულში	96
<i>Tamar Makharoblidze, Concerning Some Issues of Negative Constructions in Georgian</i>	96

ნიკოლოზ ოთინაშვილი, ენობრივ-დიალექტოლოგიური მასალები ფრონის ხეობიდან: ქალეთი, ლოპანი	101
<i>Nikoloz Otinashvili, Linguistic-Dialectological Materials from the Prone Valley: Kaleti, Lopani</i>	101
ნანა საგანელიძე, არაქართულენოვანთათვის -ზე და -ში თანდებულების სწავლებისათვის	108
<i>Nana Saganelidze, Instructing Non-Native Speakers on the Usage of the Georgian Pospositions -ze and -shi</i>	108
მედეა საღლიანი, კვლავ ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულთა სესხება-ადაპტაციისათვის სვანურში. III	114
<i>Medea Saghlani, Again, Towards the Borrowing-Adaptation of Loan Religious Lexical Units in Svan. III</i>	114
მარიკა ჯიქია, თურქული ინტერფერენციის არალექსიკური მოდიფიკაციები ზოგიერთ ქართულ დიალექტში	125
<i>Marika Jikia, Non-Lexical Modifications of Turkish Interference in Some Georgian Dialects</i>	125
თარგმანი – TRANSLATION	
კლერ კრამში, ენა და კულტურა (ინგლისურიდან თარგმნეს ზურაბ ბარათაშვილმა და ნათია თავაძემ)	130

მთავარი რედაქტორის წინათქმა

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.14

სამეცნიერო ჟურნალი „ენათმეცნიერების საკითხები“ წარმოადგენს მნიშვნელოვან პერიოდულ გამოცემას, რომელშიც იბეჭდება ნაშრომები თეორიული, შედარებითი და გამოყენებითი ენათმეცნიერების, ქართველოლოგიის, აღმოსავლეთმცოდნეობის, კავკასიოლოგიის, დასავლეთევროპული ფილოლოგიისა და ენათმეცნიერების ისტორიის საკითხებზე. ჟურნალის სარედაქციო კოლეგიის წევრები არიან ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ფილოლოგიის მიმართულების წარმომადგენლები, ხოლო სარედაქციო საბჭოს წევრები – გამოჩენილი ქართველი და უცხოელი ენათმეცნიერები. ჟურნალი „ენათმეცნიერების საკითხები“ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე გამოდის 1999 წლიდან. 2007 წლიდან ჟურნალის გამომცემელი ახალი ფორმატითა და გაფართოებული თემატიკით არის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. აღნიშნულ პერიოდში დაიბეჭდა 17 ნომერი, რომლებიც განთავსებულია გამომცემლობის ვებსაიტზე. „ენათმეცნიერების საკითხების“ 2025 წლის ნომერი (2025, N18, 151) გამოირჩევა სტატიათა თემატური მრავალფეროვნებით და ეძღვნება ფრაზეოლოგიის, ქართველური ენების, ფონეტიკის, ფონოლოგიის, მორფოლოგიის, სინტაქსის, სემანტიკის, ეტიმოლოგიის, ლექსიკოლოგიის, ენათა შეპირისპირებითი ანალიზის, ხაზოვანი წარწერების გამიფვრისა და დიალექტოლოგიის საკითხებს.

Editor-in-Chief's Foreword

The scientific journal "Issues of Linguistics" is a significant periodical featuring research in theoretical, comparative, and applied linguistics, Kartvelology (Kartvelian studies), Oriental studies, Caucasiology (Caucasian studies), Western European philology, and the history of linguistics. The journal's editorial board comprises members of the Philological Department within the Faculty of Humanities, while the editorial council includes prominent Georgian and foreign linguists. Published at the Faculty of Humanities of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University since 1999, the journal adopted a new format and an expanded thematic scope in 2007 under Tbilisi State University Press. To date, 17 issues have been released and are available on the publishing house's website. The 2025 edition (2025, N. 18, 151 pages) is notable for its thematic diversity addressing complex issues in phraseology, Kartvelian languages, phonetics, phonology, morphology, syntax, semantics, etymology, lexicology, contrastive linguistic analysis, the deciphering of linear scripts, and dialectology.

რუსუდან ასათიანი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Rusudan Asatiani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

rus_asatiani@hotmail.com

ნებსები და „გამონაკლისები“: ქართულში სამპირიანი ზმნების სუპლეთიური ფორმების კოგნიტიური ინტერპრეტაცია

Rules and “Exceptions”: Cognitive Interpretation of the Suppletive Forms of Tripartite Verbs in Georgian

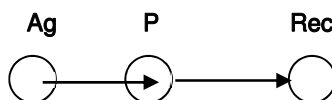
Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI:<https://doi.org/10.55804/jtsu.15120473.2025.18.01>

Abstract

Language is a system which is defined by general models of linguistic structuring of the world. Exceptions are out of such prototypical models. They are created by the specific cognitive processes developed on the basis of the peculiar restrictions, hierarchical relations, competitive and/or alignment constraints which are characteristic for the language system (LS) as a whole. We suppose: the restrictions, relations or constraints are important internal features of the LS; their combinations are complex and specific; this creates an illusion of the exception being ‘out of the LS’. In order to understand the logics of the exceptions, it seems effective to employ a cognitive approach. We need to build definite conceptual structures for every concrete exceptional pattern. Through such an analysis it can be clarified that the exceptions are regular elements of the LS.

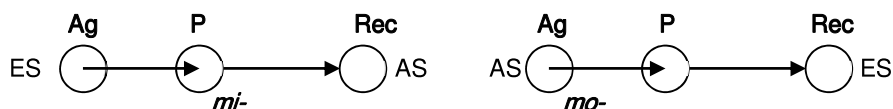
Exceptional ditransitive verb forms (EDVF) in Georgian. Some ditransitive verbs like ‘give’ show recipient person suppletion that is typologically a well-known phenomenon for some languages. In Georgian such verbs have specific exceptional paradigm: *mi-v(SI)-ed* ‘I gave sth. to him/her’, but: *mo-m(IOI)-c-a(SIII)* (not: **mi-m-c-a*) ‘(S)he gave sth. to me’; *mi-a(SII)-eci* ‘You gave sth. to him/her’, but: *mo-g(IOII)-c-a(SIII)* (not: *mi-g-c-a*) ‘(S)he gave sth. to you-sg’; *mi-s(IOIII)-c-a(SIII)* (never: **mo-s-c-a*) ‘(S)he gave sth. to him/her’). The same suppletion according to the preverbs *mi-* and *mo-* is characteristic also for other ditransitive verbs: *misc’ers* ‘to write to’, *mic’odeba* ‘to deliver, to send’, *mipurtxeba* ‘to spit to’, *mipereba* ‘to caress to’, *mikiraveba* ‘to hire out to’, *mitxoveba* ‘to marry to’ and others. Thus, *mo-* is used in case of I/II recipient and *mi-* in case of III recipient. III. Conceptual structures of EDVF. Specific semantics of the ditransitive verb ‘to give’ (*micema*) can be represented by the following conceptual structure:

Preverbs *mo-* and *mi-* are the elements of linguistic realizations of the spatial relations in Georgian where two dimensions are valuable: 'Ego Space' and 'Alter Space'. The opposition of the preverbs *mo-*: *mi-* is the linguistic representation of the cognitive opposition ES:AS. Thus, *mo-* marks a situation where an action is directed/oriented to I/II persons (ES), whereas *mi-* is the formal representation of a situation with an action directed/oriented to the III person. According to this opposition the conceptual relations can be represented by the following schemes:

I and II recipients are included in ES, while III recipient is excluded. If we match the two conceptual structures, the complex structures arise:

We suppose that such matching reflects the complex cognitive process of the linguistic structuring of the 'to give'-type ditransitive verb concepts. It clarifies the basis of the 'exceptional', suppletive paradigms in Georgian: The linguistic structures arise in accordance with the conceptual meanings and must not be qualified as the 'exceptional' ones any more.

Keywords: *regular-irregular (resp. exceptional) linguistic forms, suppletive forms, conceptual structure, overlapping constructions*

1. შესავალი: საკითხის დასმა

ენობრივი სისტემის ფორმალიზება, რაც თანამედროვე, ტექნოლოგიურად განვითარებული საზოგადოების ერთ-ერთი მთავარი გამოწვევაა, ერთგვარ სირთულეებს აწყდება, რადგან ბუნებრივ ენებში ზოგადი წესებიდან გადახრის, ე.წ. გამონაკლისური ფორმების, განზოგადება, ფაქტობრივად, შეუძლებელი ხდება და ავტომატიზაციის პროცესი ფერხდება – ყოველ კონკრეტულ გამონაკლისს უნიკალური აღწერა და მანუალური დაფიქსირება სჭირდება.

კოგნიტიური ენათმეცნიერება ცდილობს, მიაკვლიოს ენის უზოგადეს კონცეპტუალურ სტრუქტურებს, რომლებიც განსაზღვრავენ ნებისმიერ ენობრივ ფორმას (კროფტი 2005; ლობნერი 2010; ჯეკენდოფი 2013). ამ თვალსაზრისით, შეიძლება ითქვას, რომ „გამონაკლისები“ არ არსებობს და ისინი გარკვეული კოგნიტიური პრო-

ცესების შეფასებისა თუ გადაფარვის „ამოცნობის“ შედეგად სისტემის განუყოფელ, ე.წ. რეგულარულ ნაწილად იქცევიან. ეს პროცესები კოგნიტიური ენათმეცნიერების ფარგლებში აღინერება კოგნიტიური კონცეპტებისა და კოგნიტიური გრამატიკის საფუძველზე გამოვლენილი წესების დახმარებით.

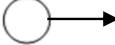
ამ თვალსაზრისის საილუსტრაციოდ ყურადღებას იპყრობს *მიცემა* ტიპის ზმნათა სუპლექტიური უღლების პარადიგმა, სადაც მოქმედების ორიენტაციის მაჩვენებელი *მი-* და *მო-* ზმნისწინები ერთმანეთს ენაცვლებიან მოქმედების რეციპიენტის (იგივე, ირიბი დამატების) პირის რომელობის მიხედვით: *მე მო-მ-ცა, შენ მო-გ-ცა*, მაგრამ *მას მი-ს-ცა*. კანონიკური პარადიგმის მოსალოდნელი ფორმა **მო-ს-ცა* ენაში არ დასტურდება და, ამდენად, *მიცემა* ზმნის უღლების სრული პარადიგმა ერთგვარად გამოწვეულია.

2. *მი-* და *მო-* ზმნისწინების სემანტიკა და კონცეპტუალური სტრუქტურა

ამგვარი სუპლექტიური ფორმების ასახსნელად, კოგნიტიური ენათმეცნიერების მიდგომით, შეიძლება გავანალიზოთ ქართულში *მი-* და *მო-* ზმნისწინების სემანტიკა და კონცეპტუალური სტრუქტურა, რაც ნათელს მოჰყენს ქართული ზმნური ფორმების მრავალფეროვნების განმსაზღვრელ საკმაოდ რთულსა და კომპლექსურ კოგნიტიურ საფუძველს.

სივრცის ლინგვისტური სტრუქტურირების რთული პროცესის გასაანალიზებლად, საზოგადოდ, ღირებულია გეოგრაფიული და საკომუნიკაციო სივრცის გამიჯვნა. **გეოგრაფიული სივრცე**, ჩვეულებრივ, სტრუქტურირდება გარკვეული აბსტრაქტული მიმართებების საფუძველზე, რომელთა კონკრეტული ინტერპრეტაცია დამოკიდებულია 'მთხრობელის' თვალთახედვაზე, მის მიერ შერჩეულ ათვლის წერტილზე. 'მთხრობელი', როგორც წესი, ემთხვევა მეტყველ | პირს, თუმცა ეს ყოველთვის ასე არაა. ზოგჯერ მთხრობელი განსხვავდება მეტყველი პირისაგან და სივრცეში ორიენტაციაც მისი (და არა მეტყველი პირის) თვალსაზრისით მიმდინარეობს. მაგალითად, განვიხილოთ გამონათქვამი: *ნინომ თქვა, ზემოთ მივდივარო*. ის ადგილი, საითკენაც ნინო მიემართება, შესაძლოა, სულაც არ იყოს 'მაღლა' იმ მეტყველისათვის, რომელიც ამ წინადადებას წარმოთქვამს; მეტყველი პირი შესაძლოა, გეოგრაფიულად *ნი-ნოს* მდებარეობაზე მაღლა იმყოფებოდეს და მისთვის ის კონკრეტული ადგილი, საითკენაც *ნინო მიდის*, რეალურად 'დაბლა' იყოს. მიუხედავად ასეთი შესაძლებლობისა, სივრცის სტრუქტურირებისას მეტყველი ყოველთვის ითვალისწინებს მთხრობელის (ამ შემთხვევაში, *ნინოს*) პოზიციას და მისი (და არა თავისი საკუთარი) ათვლის წერტილის შესაბამისად განსაზღვრავს თავისთავად ფარდობით, აბსტრაქტულ მიმართებებს: 'მაღლა/დაბლა'.

გეოგრაფიული სივრცის ამგვარი აბსტრაქტული მიმართებები ქართულში გამოიხატება ე.წ. მარტივი ზმნისწინებით (შანიძე 1973). ეს მიმართებები შეიძლება წარმოვადგინოთ შემდეგი კონცეპტუალური სტრუქტურების სახით:

ა- 'ქვემოდან ზევით'	
ჩა- 'ზემოდან ქვევით'	
მი- 'პირველი/მეორე პირისგან'	
მო- 'პირველი/მეორე პირისგან'	
გადა- 'წინააღმდეგობის გადალახვა'	
შე- 'გარედან შიგნით'	
გა- 'შიგნიდან გარეთ'	
წა- 'რაიმე სივრციდან'	
და- 'სივრცის ზედაპირზე'	

საკომუნიკაციო სივრცე გულისხმობს საკომუნიკაციო აქტში ჩართული პირების განსხვავებულ როლებს. ამ თვალსაზრისით შეიძლება განსხვავდეს მეტყველის 'მე-სივრცე', მსმენელის 'შენ-სივრცე' და საუბრის თემის 'ის-სივრცე'. ლინგვისტური სტრუქტურების მიხედვით ეს სივრცეები სხვადასხვაგვარად შეიძლება გაერთიანდეს. ქართულში, მაგალითად, ენობრივი სტრუქტურების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ 'მე-სივრცე' (ფუნქციონირებს მას პირობითად '**ეგო-სივრცე**' და აღვნიშნოთ, შესაბამისად, **ES**-ით) ერთიანდება 'შენ-სივრცესთან' და იქმნება ლინგვისტური დიქტომია: 'მე-/შენ-სივრცე' (ანუ, ეგო-სივრცე) გრამატიკული ოპოზიციების საფუძველზე უპირის-პირდება 'ის-სივრცეს' (პირობითად, '**სხვა-სივრცე**', **AS**):¹

(1-ა) *შენთან ხვალ გამოვივლი.*

(1-ბ) *შენებთან ხვალ გა-ვივლი.*

(2-ა) *ინგლისში აუცილებლად ჩამოვალ.*

(2-ბ) *ინგლისში აუცილებლად ჩა-ვალ.*

ეს მაგალითები აღწერენ სიტუაციას, რომლის დროსაც მეტყველი საუბრობს ახალ (მე-სივრცისგან განსხვავებულ) სივრცეში მოხვედრაზე. ის იმგვარად ასტრუქტურირებს ინფორმაციას, რომ (ა)-მაგალითებში აფიქსირებს ამ ახალ სივრცეს როგორც 'შენ-სივრცის' შემადგენელს და იყენებს იმავე ზმნისწინს, რომელიც, საზოგადოდ, 'მე-სივრცისკენ' მიმართული მოქმედებების მარკერია. (ბ) შემთხვევებში სამიზნე ახალი სივრცე, როგორც ჩანს, არ მოიაზრება 'შენ-სივრცის' ნაწილად და, შესაბამისად, გამოყენებულია მარტივი ზმნისწინი, *მო-*ს გარეშე, რომელიც ჩვეულებრივ 'სხვა-

¹ I/II და III დიქტომიის დომინანტურობის შესახებ ქართულის გრამატიკულ სისტემაში იხ. ასათიანი 1966.

სივრცისკენ' მიმართული ქმედებების სტრუქტურირებისას გვხვდება, ამგვარად მიწოდებული ინფორმაცია მსმენელისათვის (ან მსმენელთათვის) დამატებით ინფორმაციასაც იძლევა: (1-ა) შემთხვევაში – *მოვალ შენთან შენ სანახავად*; ხოლო (1-ბ) შემთხვევაში – *მივალ შენი ახლობლების სანახავად და შენი იქ ყოფნა აუცილებელი არაა (ან არ ივარაუდება)*. (2-ა) გამონათქვამი დამატებით გვატყობინებს, რომ მსმენელი ინგლისში ცხოვრობს და, ამდენად, ინგლისი 'შენ-სივრცედ' მოიაზრება (არაა აუცილებელი მეტყველის ჩასვლის დროს მსმენელი იქ იმყოფებოდეს); (2-ბ) გამონათქვამი კი გვატყობინებს – მსმენელი ინგლისში არ ცხოვრობს ან მის მასპინძლად (ინგლისში) არ ივარაუდება.

დაპირისპირება 'ეგო-სივრცე': 'სხვა-სივრცე' გრამატიკულად გამოიხატება ე. წ. რთული და მარტივი ზმნისწინების შეპირისპირებით: მარტივი ზმნისწინები (*მო*-ს გამოკლებით) მხოლოდ გეოგრაფიულ სივრცობრივ მიმართებებს გამოხატავენ და უპირისპირდებიან რა რთულ ზმნისწინებს, რომლებიც 'ეგო-სივრცისკენ' მიმართულ მოქმედებას ასახავენ, აღნიშნავენ 'სხვა-სივრცისკენ' მიმართულ მოქმედებებს. რთული ზმნისწინი ფორმალურად მიიღება მარტივზე *მო*- ზმნისწინის დართვით: *მო*- და *მო*-*ი*-*ანი* ე.წ. რთული ზმნისწინები გამოხატავენ 'ეგო-სივრცისკენ' ორიენტირებულ მოქმედებებს, მარტივები კი 'სხვა-სივრცისკენ' ორიენტირებულ მოქმედებებს.

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ES ყოველთვის არ ასახავს, არ ემთხვევა სივრცის კუთვნილებით მიმართებებს – სივრცე, რომელიც ეკუთვნის მეტყველს და/ან მსმენელს, არ გულისხმობს აუცილებლად მის ES-დ განსაზღვრას; მაგალითად:

(3) *გუშინ სახლში გვიან მი-ვედი.*

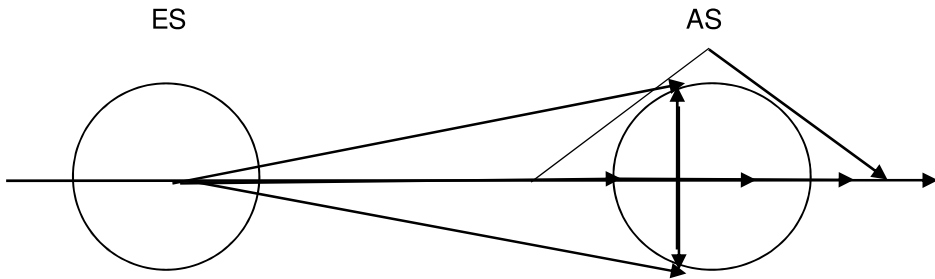
(4) *შენთან, ინგლისში, ჩა-ვალ.*

(3)-წინადადება ასახავს შემდეგ სიტუაციას: სახლი ეკუთვნის მეტყველს, მაგრამ ის სახლს არ განიხილავს 'ეგო-სივრცედ', რამდენადაც, როგორც ჩანს: (ა) მსმენელი საუბრის მომენტში არ იმყოფება მეტყველის სახლში და თავად მეტყველიც არ არის სახლში (ე.ი. საუბარი არ მიმდინარეობს, ვთქვათ, სახლიდან ტელეფონით); (ბ) მსმენელი არც მეტყველის სახლში დაბრუნების დროს იყო იქ (არ აქვს მნიშვნელობა, ისინი ერთად ცხოვრობენ თუ არა). (შდრ: *გუშინ სახლში გვიან მო-ვედი*. ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ მსმენელი ჩართულია 'ეგო-სივრცეში', ან ცხოვრობს მასთან ერთად, ან საუბრის მომენტში ისინი სახლში არიან, ან სახლში დაბრუნების დროს მსმენელიც მეტყველის სახლში იყო.)

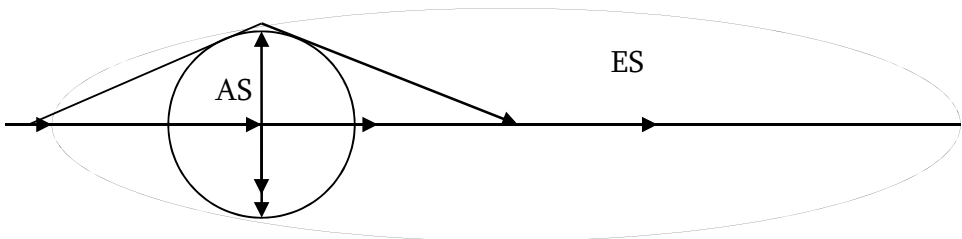
(4)-წინადადება გვატყობინებს: მეტყველი ჩადის ინგლისში; მან იცის, რომ მსმენელი ინგლისში ცხოვრობს, თუმცა ისიც იცის, რომ მისი ჩასვლის მომენტში ის იქ არ იქნება (შდრ.: *შენთან, ინგლისში, ჩამო-ვალ*, საიდანაც ნათელია, რომ მეტყველი ინგლისში ჩასვლის დროს ვარაუდობს მსმენელის იქ ყოფნას, ან გეგმავს ვიზიტს იმ დროისათვის, როდესაც მსმენელი იქ იქნება.)

ამგვარი ნიმუშები ამყარებენ იმ თვალსაზრისს, რომ საკომუნიკაციო სივრცის სტრუქტურირება არ არის განსაზღვრული გეოგრაფიული ან სხვა სახის ფაქტორებით და მხოლოდ მოსაუბრის განწყობებსა და წარმოდგენებზეა დამოკიდებული: იმაზე, თუ რას მიიჩნევს მეტყველი ES-ში ჩართულად და რას – არა.

ES;AS დაპირისპირების საფუძველზე სივრცის კომპლექსური (გეოგრაფიულ-საკომუნიკაციო) სტრუქტურირების დინამიკური კონცეპტუალური მოდელი შემდეგი სქემის სახით შეიძლება წარმოვადგინოთ:¹

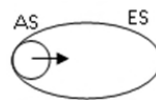
მეტყველის განწყობებისა და წარმოდგენების შესაბამისად ES შესაძლოა ან და-
ვინროვდეს, ან გაფართოვდეს იმდენად, კი, რომ მოიცვას AS. სწორედ ასეთ შემ-
თხვევაში (როდესაც ES მოიცავს AS-ს) გამოიყენება რთული ზმნისწინები:

ES, ასევე, ყოველთვის არ ემთხვევა დიქტომიას ‘ახლოს’: ‘შორს’, რომელიც ‘მანძილის’ კონცეპტის მიხედვით გეოგრაფიული (და არა საკომუნიკაციო) სივრცის სტრუქტურირების ერთ-ერთი ღირებული დაპირისპირებაა. ‘მანძილი’, ES-ის მსგავსად, ცვალებადი სიდიდეა, რომელიც განსხვავდება დაპირისპირებისგან ES:AS. ჩვენთან ახლოს მყოფი ობიექტები არ გულისხმობენ აუცილებლად ES-ში ჩართულობას და პირიქით: ‘ახლოს’ არ ნიშნავს ყოველთვის ‘ეგო-სივრცისკენ’ მიმართულ მოქმედებას, ‘შორს’ კი ‘ეგო-სივრცისგან’ გეოგრაფიულად დაშორებულ სივრცეს. ამ ნიშანთა ყველა ლოგიკურად შესაძლებელი კომბინაციის წარმოდგენა შესაძლებელია შემდეგი კონცეპტუალური სქემების სახით:

¹ სივრცის სტრუქტურირების მოდელების გეომეტრიული ფიგურების სახით წარმოდგენის ეფექტურობის შესახებ იხ. Gärdenfors 2000.

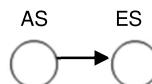
(5) აქ მო-ვიდა (=ჩვენთან და ახლოს)

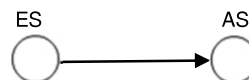
(6) იქ მო-ვიდა (=ჩვენთან, მაგრამ შორს)

(7) აქ მი-ვიდა (=სხვებთან, მაგრამ ახლოს)

(8) იქ მი-ვიდა (= სხვებთან და შორს)

ქართულში თეორიულად დასაშვები ყოველი კომბინაცია რეალიზდება ენობრივი გამონათქვამების სახით. მათგან ყველაზე „მოულოდნელი“ სიტუაციების, მე-(6)-ს და მე-(7)-ს ამსახველი გამონათქვამების ნიმუშებად შეიძლება წარმოვადგინოთ წინადადებები (9) და (10):

(9) იქ, თბილისში, ბევრი ხალხი მო-დის ხოლმე მიტინგებზე.

(10) აქ სტუდენტები ხშირად ა-დიან ხოლმე მე-3 სართულზე, ბიბლიოთეკაში.

მე-(9) წინადადება ასახავს შემდეგ სიტუაციას: მეტყველი საუბრის მომენტში თბილისიდან შორს იმყოფება, თუმცა თბილისის მიტინგებს ის განიხილავს თავის 'ეგო-სივრცის' ნაწილად და ამიტომ, მიუხედავად სიშორისა, იყენებს მო- ზმნისწინს; მე-(10) წინადადება კი, მასში ასახული ძირითადი ინფორმაციის გარდა (სტუდენტები ხშირად დადიან ბიბლიოთეკაში, რომელიც მე-3 სართულზეა), დამატებით გვატყობინებს: მეტყველი იმყოფება იმ დაწესებულებაში, სადაც მდებარეობს ბიბლიოთეკა, თუმცა ამ დაწესებულებას თავის ES-ის ნაწილად არ მიიჩნევს. უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარი სიტუაციები საკმაოდ სპეციფიკურია და, ამდენად, (6)-(7)-ის მსგავსი წინადადებებიც იშვიათია.

ამგვარად, წარმოდგენილი ანალიზის მიხედვით ქართულში სივრცული მიმართებების სტრუქტურირებისათვის ღირებულია სამი მთავარი განზომილება:

1. თვალთახედვის წერტილი (მეტყველის და/ან მთხრობელის);
2. გეოგრაფიული სივრცე (სხვადასხვაგვარი მიმართულებები და მანძილის ამსახველი ოპოზიცია: 'ახლოს/შორს');
3. საკომუნიკაციო სივრცე ('ეგო-სივრცე'/'სხვა-სივრცე').

ამათგან 'თვალთახედვის წერტილი', 'საკომუნიკაციო სივრცე' და 'მანძილი' ფარდობითი სიდიდეებია და მეტყველი პირის თვალსაზრისის, მისი პოზიციის, წარმოდგენებისა და განწყობების მიხედვით სტრუქტურირდება; სხვადასხვაგვარი მიმართულებები კი სტაბილური სიდიდეებია და ზემოთ წარმოდგენილი აბსტრაქტული მიმართებების საფუძველზე სტრუქტურირდება.

3. ზმნისწინები და გამონაკლისური სამპირიანი ზმნების პარადიგმა

ზოგიერთი 'მიცემა' ტიპის სამპირიანი ზმნის პარადიგმა გვიჩვენებს რეციპიენტის პირის რომელობის მიხედვით განსხვავებულ სუბლექტურ ფორმებს, რაც ენებში საკმაოდ გავრცელებული, ცნობილი მოვლენაა. ქართულში ასეთი ზმნების სუბლექტური ფორმები აიგება *მი-მო-* ზმნისწინების დაპირისპირების განმსაზღვრელი საკომუნიკაციო სივრცის I/II : III პირთა დიქტომიის საფუძველზე (ასათიანი 1996).

საზოგადოდ, *მიცემა* ზმნის სემანტიკა გულისხმობს მოქმედების ორიენტაციას-/მიმართულებას აგენსისგან რეციპიენტისკენ და მასთან *მი-მო-* ზმნისწინების დიფერენცირებული გამოყენება მათი კონცეპტუალური არსის შესაბამისად ბუნებრივია: *მო-* ფიქსირდება, როდესაც რეციპიენტი პირველი ან მეორე პირისაა, ხოლო მას სტრუქტურულად ენაცვლება *მი-*, როდესაც რეციპიენტი მესამე პირისაა. შედეგად აიგება გამონაკლისური სუბლექტური პარადიგმა:

ცხრილი 1.

	<i>მი-</i>	<i>მო-</i>
S1, IO3	<i>მი-ვეცი</i>	–
S2, IO3	<i>მი-ეცი</i>	–
S3, IO3/IO3pl	<i>მი-ს-ცა</i>	–
S3, IO1	–	<i>მო-მ-ცა</i>
S3, IO2	–	<i>მო-გ-ცა</i>
S3, IO1pl	–	<i>მო-გვ-ცა</i>
S3, IO2pl	–	<i>მო-გ-ცა-თ'</i>

მი-: მო- ზმნისწინების მიხედვით გამიჯნული მსგავსი გამონაკლისური სუბლექტური ფორმები ახასიათებს სხვა სამპირიან ზმნასაც, მაგალითად: *მინოდება, მიფურთხება, მიფერება, მითხოვება* და სხვ. ზოგიერთი მათგანი უშვებს ორივე ზმნისწინიან ფორმას: *მი-ანოდა/მო-ანოდა* და ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება, თუკი ზმნის სემანტიკა უშვებს მესამე პირის რეციპიენტის ES-ში ჩართვას, თუმცა ფორმები *მი-მ-ანოდა, მი-გ-ანოდა*, სადაც *მ-* და *გ-* პირველი ან მეორე პირის რეციპიენტის (იგივე, ირიბი დამატების) ნიშნად შეიძლება იყოს მოაზრებული, გამორიცხულია.

4. სემანტიკური როლების კოგნიტიური ინტერპრეტაცია: გამონაკლისური სამპირიანი ზმნების კონცეპტუალური სტრუქტურა²

გამონაკლისური სამპირიანი ზმნების კონცეპტუალური სტრუქტურის გასარკვევად ღირებული ჩანს იმ სემანტიკური როლების კონცეპტუალური სტრუქტურების განხილვა, რომლებიც მონაწილეობენ ამ ზმნების სემანტიკური სტრუქტურის აგებაში.

¹ ფორმებში *მი-მ-ცა, მი-გ-ცა, მი-გვ-ცა, მი-გ-ცა-თ* ობიექტური პირის ნიშნები აღნიშნავენ არა რეციპიენტს (სინტაქსურად ირიბ დამატებას), არამედ პაციენსს (სინტაქსურად პირდაპირ დამატებას).

² სამპირიანი ზმნების გამონაკლისური, სუბლექტური ფორმების კოგნიტიური ინტერპრეტაციის შესახებ იხ. Asatiani 2014.

ზმნასთან სემანტიკურად დაკავშირებული სახელები მოქმედებაში მათი ჩართვისა და აქტივობის მიხედვით განსხვავებული ხასიათისაა. ამის საფუძველზე გამოიყოფა აგენსის (Ag), პაციენსისა (P) და ადრესატის (Ad) ძირითადი სემანტიკური როლები. ამ როლების დეფინიცია კომპლექსური სემანტიკური ნიშნების მიხედვით ხორციელდება:

Ag – პოტენციურად მაღალი აქტივობის სახელია. როგორც წესი, ისაა სულიერი, მოქმედი, მოქმედების ინიციატორიცა და შემსრულებელიც. მას აქვს თავის მოქმედების ობიექტი, რომელსაც ის ან ქმნის, ან გარდაქმნის. იგი თავისი თავისუფალი ნების შესაბამისად მოქმედებს და აკონტროლებს სიტუაციას. მის მიერ განხორციელებული მოქმედება დინამიკურია. ამგვარი ნიშნების კომპლექსი განსაზღვრავს პროტოტიპულ აგენსს, თუმცა კონკრეტული სემანტიკის ზმნის აგენსს შესაძლოა არც ახასიათებდეს რომელიმე ამ ნიშანთაგანი. მაგალითად, კაუზატიურ ზმნებთან მოქმედების ინიციატორი არაა ამავე დროს ამ მოქმედების შემსრულებელი; ან, ვთქვათ, აქტიურ, კინეტიკურ (ძირითადად, მოძრაობის აღმნიშვნელ) ზმნებთან აგენსს არ გააჩნია თავისი სა-მოქმედო ობიექტი; ასევე, შესაძლებელია, აგენსი კი არ ქმნიდეს (ან გარდაქმნიდეს) ობიექტს, არამედ ეუფლებოდეს, ითვისებდეს მას (მაგალითად, *აძლევს, ჩუენის, სწავლობს, იცნობს* და სხვ.); არაა გამორიცხული, მოქმედების სპეციფიკიდან გამომდინარე, მაღალი აქტივობის სახელს გაუტოლდეს უსულო სახელიც და ის კვალიფიცირდეს აგენსად (მაგალითად, *ქარმა დაანგრია სახლები*).

P – აგენსისგან განსხვავებით, პაციენსი არის დაბალი აქტივობის, როგორც წესი, უსულო სახელი, რომელიც თავად არის მოქმედების ობიექტი, ის ატელიკურია, სტატიკურ მდგომარეობაშია ან დინამიკურად გარდაიქმნება სხვა სახელის მიერ. პროტოტიპულად მას თავისუფალი ნება არ გააჩნია. არც პაციენსისთვის დამახასიათებელი ეს სემანტიკური ნიშნებია უნივერსალური: გარკვეული სემანტიკის ზმნასთან შეიძლება მაღალი აქტივობის, სულიერი სახელიც იქცეს მოქმედების არააქტიურ, გარდაქმნად ობიექტად: მაგ., *დედა ზრდის შვილს* – აქ *შვილი* სემანტიკურად მაღალი აქტივობის სულიერი სახელია, რომელიც *ზრდის* ზმნასთან იქცევა არააქტიურ გარდაქმნად ობიექტად.

Ad – კიდევ უფრო რთულია ადრესატის სემანტიკური როლის მკაცრი, ცალსახა განსაზღვრა. სემანტიკური ნიშნების მიხედვით ის შეიძლება იყოს სულიერიც და უსულოც, მაღალი აქტივობისა და დაბალისა. ერთადერთი ნიშანი, რომელიც მას განასხვავებს აგენსისა და პაციენსის სემანტიკური როლებისგან, არის ის, რომ მისი თავისუფალი ნება მოქმედებაში უშუალოდ ჩართული არაა. ის შეიძლება იყოს მოქმედების მიმღები (რეციპიენტი), მოქმედების ობიექტის მფლობელი (ბენეფაქტივი), მოქმედება მისკენ იყოს მიმართული (ადრესატი), ან სხვა ამგვარი.

სემანტიკური როლების ამ მოკლე, სქემატური დახასიათებიდანაც აშკარაა, რომ სემანტიკური როლების მკაცრი სემანტიკური დეფინიცია ბევრ სირთულეს აწყდება.

არცერთი ნიშანი არ არის ამ როლების ცალსახად განმსაზღვრელი, გადამწყვეტი ნიშანი; არცერთი მათგანი არ გამოდგება მათ განმასხვავებელ სემანტიკურ ნიშნად. **Ag**, **P** და **Ad** როლების სემანტიკა კომპლექსურია და მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული კონკრეტული ზმნის სემანტიკაზე.

ეს სირთულეები კოგნიტიური ლინგვისტიკის ფარგლებში ამ როლების შესაბამისი კონცეპტუალური სტრუქტურების აგებით შეიძლება გადაილახოს.

ყოველ კონცეპტს აქვს თავისი, ამ კონცეპტის განმსაზღვრელი, შემომფარგვლელი სივრცე, რომლის ფარგლებში „ის თავისი თავის ეკვივალენტურია, თავისთავადია“. მეტყველი ინტუიციურად გრძნობს ამ სივრცეს და კატეგორიზაციის პროცესში ამა თუ იმ ერთეულს აკუთვნებს გარკვეულ „კონცეპტუალურ სივრცეს“. შესაძლებელია მოვიძიოთ სემანტიკური როლებისათვის დამახასიათებელი კონცეპტუალური სივრცეც.

კონკრეტული სიტუაციის ამსახველი პრედიკაციის დროს სახელი შეიძლება:

- (1) კვეთდეს თავის (ან სხვა სახელის) კონცეპტუალურ სივრცეს (=აგენსი);
- (2) რჩებოდეს თავისი კონცეპტუალური სივრცის ფარგლებში (=პაციენსი);
- (3) უშვებდეს თავის კონცეპტუალურ სივრცესთან მიახლოებას (=ადრესატი).

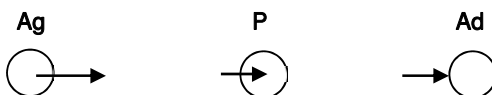
ეს სამი შესაძლებლობა გადამწყვეტი ჩანს აგენსის, პაციენსის და ადრესატის სემანტიკური როლების განსასხვავებლად:

Ag, როგორც სიტუაციის აქტიური, მაღალი პოტენციის, სულიერი, დინამიკური, ტელიკური, მაკონტროლებელი, თავისი თავისუფალი ნების შესაბამისად მოქმედი სახელი, არის ისეთი კონცეპტი, რომელსაც შეუძლია თავისი (ან სხვა კონცეპტის) კონცეპტუალური სივრცის კვეთა;

P, როგორც სიტუაციის არააქტიური, დაბალი პოტენციის, უსულო, სტატიკური, ატელიკური, არამაკონტროლებელი, არამოქმედი სახელი, მოქმედების საგანი, არის ისეთი კონცეპტი, რომელიც რჩება თავის კონცეპტუალურ სივრცეში. ის უშვებს თავისი სივრცის კვეთას, მაგრამ თავად არასოდეს კვეთს სივრცეს.

Ad, როგორც სიტუაციაში უშუალოდ არაჩართული სახელი, რომლის თავისუფალი ნება მოქმედებაზე ზეგავლენას არ/ვერ ახდენს, არის ისეთი კონცეპტი, რომელიც უშვებს თავის სივრცესთან მიახლოებას, მაგრამ არასოდეს უშვებს თავისი სივრცის კვეთას.

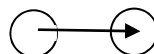
Ag, **P**, **Ad** სემანტიკური როლებისათვის დამახასიათებელი კონცეპტუალური მიმართებები შეიძლება შემდეგი ფიგურების სახით წარმოვადგინოთ:

ამ კონცეპტების სხვადასხვაგვარი კომბინაციები ქმნიან კონკრეტული სემანტიკის ზმნისათვის დამახასიათებელ კონცეპტუალურ სტრუქტურებს, რომლებიც ასახა-

ვენ ექსტრალინგვისტური სიტუაციების ლინგვისტური სტრუქტურირების პროცესს. ეს პროცესი გარკვეული თვალსაზრისით იკონური ხასიათისაა და მეტაფორიზაციის გზით ასახავს გარეგნობრივ სიტუაციას; მაგალითად:

Ag P: *აშენებს, წერს, ხატავს, ზრდის* და სხვ.

Ag P Ad: *უშენებს, უწერს, უხატავს, უზრდის* და სხვ.

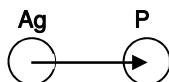
P: *დგას, ზის, წევს, გდია* და სხვ.

დგება, იხატება, იწერება, შენდება და სხვ.

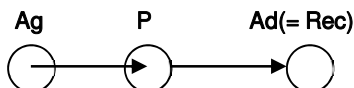

ერთი და იმავე სიტუაციის სტრუქტურირების სტრატეგია შეიძლება სხვადასხვაგვარი იყოს განსხვავებულ ენებში. თუ კონკრეტული სიტუაციის ასახვისას პრედიკაციის დროს სახელებს შორის გამჭვირვალე, „მარტივი“ მიმართებები მყარდება, მხოლოდ ერთი, უნივერსალური კონცეპტუალური სტრუქტურა აიგება. ასეთი „მარტივი“ ურთიერთობები უნივერსალურად, ყველა ენაში, ლინგვისტური სტრუქტურირების მსგავს, ერთსა და იმავე მოდელს იძლევა. მაგალითად, *აშენებს* თითქმის ყველა ენაში შემდეგი კონცეპტუალური მოდელის სახით სტრუქტურირდება:

მაგრამ: თუ სიტუაცია განსხვავებული ინტერპრეტაციების საშუალებას იძლევა, სხვადასხვაგვარი ენობრივი ცნობიერების მიერ სტრუქტურირების სპეციფიკური სტრატეგიები შეირჩევა. შედეგად, განსხვავებულ მოდელებზე დამყარებული სხვადასხვაგვარი ლინგვისტური სტრუქტურები წარმოიქმნება.¹

რაც შეეხება ჩვენთვის საინტერესო ‘მიცემა’ ტიპის ზმნებს, მათი კონცეპტუალური სტრუქტურა შემდეგი ხასიათისაა: *აგენსი ეუფლება პაციენსს და გადასცემს მას რეკიპიენტს*, რაც ასეთი ფიგურის სახით შეიძლება იქნეს წარმოდგენილი:

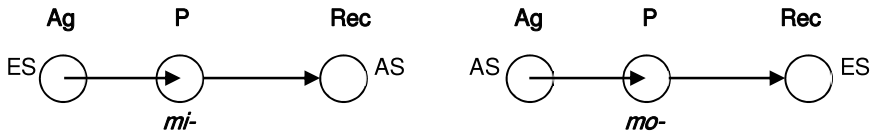

როგორც *მი-მო-* ზმნისწინების ანალიზმა გვიჩვენა, მათი კონცეპტუალური მიმართებები შეიძლება შევჯამებულად წარმოვადგინოთ შემდეგი გამარტივებული ფიგურების სახით:

¹ განსხვავებული სტრუქტურირების ნიმუშად შეიძლება განვიხილოთ აფექტურ ზმნათათვის დამახასიათებელ ენათა მიხედვით სპეციფიკური კონცეპტუალური მიმართებები სხვადასხვა ენაში; იხ. Asatiani 2003.

თუკი *მი-მო-* და *მიცემა* ტიპის ზმნების ამ სტრუქტურებს ერთმანეთს შევუფარდებთ და გავაერთიანებთ, მივიღებთ შემდეგ სურათს:

ასეთი „გადაფარვა“ ასახავს კომპლექსურ კოგნიტიურ პროცესს და ნათელს ჰფენს, რომ გამონაკლისური სუბლექტიური პარადიგმა ამ ორი სტრუქტურის ლოგიკური შეთანადების შედეგად სრულიად კანონზომიერ სტრუქტურად წარმოიჩნდება: შესაბამისი ენობრივი სტრუქტურები აიგო ზმნისა და ზმნისნიშნების კონცეპტუალური შინაარსების შესაბამისობაში მოყვანით, საცხებით ლოგიკურ საფუძველზე და, ამდენად, ისინი ვეღარ კვალიფიცირდება ენის სისტემური წესებიდან გადახვევად, ანუ გამონაკლისებად, პირიქით, ისინი კოგნიტიური „ნესრიგის“ დამამყარებლად და სისტემის განუყოფელ, სრულიად კანონზომიერ მოვლენად უნდა იქნეს მიჩნეული.

მაშასადამე, *‘მიცემა’* ტიპის სამპირიან ზმნათა სუბლექტიური პარადიგმის ანალიზი კოგნიტიური ენათმეცნიერების მიდგომით და გარკვეული ჩარჩო-სქემების აგება ნათელს ჰფენს ქართული ზმნური ფორმების მრავალფეროვნების განმსაზღვრელ საკმაოდ რთულსა და კომპლექსურ კოგნიტიურ საფუძველებს და ამ სახის „გამონაკლისურ“ ფორმებს ქართული ენობრივი სისტემის კანონიკურ (და არა ნორმიდან გადახრილ, გამონაკლისურ) კონსტრუქციებად აქცევს.

ლიტერატურა

ასათიანი 1996: რ. ასათიანი, *ქართველურ ენათა ტიპოლოგიის საკითხები (გრამატიკულ კატეგორიათა სისტემაში დომინანტური კატეგორიის დადგენის თვალსაზრისით), გამომცემლობა „მეცნიერება“,* თბილისი.

ასათიანი 2003: R. Asatiani, *A Cognitive Approach to Exceptional Ditransitive Verb Forms in Georgian*. Rules and Exceptions: Using Exceptions for Empirical Research in Theoretical Linguistics, Series: *Contemporary Studies in Descriptive Linguistics, Volume 34*, Wien: “Peter Lang”, Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York.

ასათიანი, ივანიშვილი 2003: R. Asatiani, M. Ivanishvili, *Semantics and Typology of Dative Subject (on the Georgian Data)*, *Proceedings of the Fourteenth Amsterdam Colloquium 2003*, eds. P. Dekker and R. van Rooy, 69-74, The University of Amsterdam Press.

გარდენფორსი 2000: P. Gärdenfors, *Conceptual Spaces: The Geometry of Thoughts*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The MIT Press.

კროფტი, კრუზი 2005: უ. კროფტი, დ. ა. კრუზი, კოგნიტიური ლინგვისტიკა, ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია – I, „დეგაპრინტი“, თბილისი.

ლობნერი 2010: ს. ლობნერი, „მნიშვნელობა და შემეცნება“, ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია – III, „დეგაპრინტი“, თბილისი.

შანიძე 1973: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ჯეკენდოფი 2015: რ. ჯეკენდოფი, „აზროვნება და მნიშვნელობა“, ენა, ლოგიკა, კომპიუტერიზაცია – IV, „ნეკერი“, თბილისი.

ციური ახვლედიანი, მარია ბურჩაკ-აბრამოვიჩი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Tsiuri Akhvlediani, Maria Burchak-Abramovichi

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

tsiuri.akhvlediani@tsu.ge, mariam.burchak-abramovichi@tsu.ge

გლოტოფობია ანუ ენობრივი დისკრიმინაცია

Glottophobia or Linguistic Discrimination

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.02

Abstract

Each language serves its own unique cultural and social purpose. The geographical, historical, and cultural heritage of each region or country is intrinsically reflected in the languages and customs that are characteristic and distinctive of these regions. It is worth noting that every language reflects its own unique spirituality and its own way of representing the world and life in various contexts. This is why it is so important to preserve and respect diverse cultural heritage. Communication between speakers of different languages is essential for advancing scientific discovery, fostering technological innovation, shaping economic and cultural standards, and enhancing global interaction, and deepening human connection. This article examines the phenomenon of glottophobia, or linguistic discrimination. As a form of xenophobia, it represents a violation of the civil and/or economic rights of individuals or ethnic groups based on their perceived lack of language proficiency. Our article discusses the negative impact of glottophobia and explores various perspectives on combating this phenomenon across fields, such as employment, education, culture, politics, etc. Glottophobia can have a damaging impact, as it may lead to low self-esteem, exclusion from social groups, and anxiety regarding work and the future. The article further explores the reasons why certain languages and accents face higher levels of discrimination, and identifies regions with distinct linguistic habits and traditions. It is important to note that combating glottophobia and linguistic discrimination is a complex process that requires sustained attention and collective effort. It is crucial to understand that each language has its own unique cultural and social significance. Interaction between people speaking different languages is essential for optimizing progress in the fields of scientific discoveries, technological initiatives, changes in economic and cultural standards, and interpersonal relations.

Keywords: *glottophobia, linguistic discrimination, xenophobia, accent*

ყოველ ენას აქვს თავისი უნიკალური კულტურული და სოციალური დანიშნულება. თითოეული რეგიონისა და ქვეყნის კულტურული, გეოგრაფიული და ისტორიული მემკვიდრეობა აისახება სხვადასხვა ენასა და ჩვევაში, რომლებიც დამახასიათებელი და ნიშანდობლივია ამ რეგიონებისათვის. აღსანიშნავია ისიც, რომ ყოველ ენას აქვს თავისი უნიკალური სულიერება და უნარი, რომ ასახოს სამყარო და ცხოვრება სხვადასხვა კონტექსტში. სწორედ ამიტომ არის აუცილებელი, დავიცვათ და შევინარჩუნოთ კულტურული მემკვიდრეობა, სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ადამიანთა შორის ურთიერთობა მნიშვნელოვანია, რათა ოპტიმიზებულ იქნეს წინსვლა სამეცნიერო აღმოჩენათა, ტექნოლოგიურ ინიციატივათა, ეკონომიკურ და კულტურულ სტანდარტთა ცვლილებების, გლობალური ურთიერთქმედებების გაუმჯობესებისა და ადამიანთა შორის ურთიერთობათა სფეროებში.

ჩვენს სტატიაში განიხილება გლოტოფობიის საკითხი. გლოტოფობია არის ენობრივი დისკრიმინაცია და, როგორც ქსენოფობიის ერთ-ერთი სახე, იგი გულისხმობს პიროვნების ან ეთნიკური ჯგუფის სამოქალაქო და/ან ეკონომიკური უფლებების დარღვევას მათ მიერ ამა თუ იმ ენის არცოდნის ან არასაკმარისი ცოდნის გამო.

სტატიაში განხილულია გლოტოფობიის ნეგატიური გავლენა და ამ მოვლენასთან ბრძოლის ხერხები ისეთ სხვადასხვა სფეროში, როგორებიცაა: მუშაობა, განათლება, კულტურა და პოლიტიკა. გლოტოფობიამ შეიძლება გამოიწვიოს თვითშეფასების დადაბლება, სოციალური ჯგუფებიდან გარიცხვა, შფოთვა სამსახურსა და მომავალზე. ჩვენი სტატია ასევე ხსნის, თუ რატომ ხდება, რომ ზოგიერთი ენა და აქცენტი განიცდის უდიდეს დისკრიმინაციას და რომელ რეგიონებს აქვთ სხვადასხვა ენობრივი ჩვევა და ტრადიცია.

ამგვარად, ბრძოლა გლოტოფობიისა და ენობრივი დისკრიმინაციის წინააღმდეგ რთული პროცესია, რომელიც მოითხოვს ყურადღებასა და მასობრივ ძალებს. აუცილებელია გაგება იმისა, რომ ყოველ ენას საკუთარი უნიკალური, კულტურული და სოციალური მნიშვნელოვნება აქვს. სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ადამიანებს შორის ურთიერთქმედება აუცილებელია სამეცნიერო აღმოჩენების, ტექნოლოგიური სიახლეების, ეკონომიკური და კულტურული სტანდარტების ცვლილებებისა და ურთიერთობების სფეროებში წინსვლის ხელშეწყობისთვის.

ტერმინი გლოტოფობია წარმოიშვა 1990-იან წლებში. გლოტოფობია (ბერძნ. **glotta** - „ენა“ + **phobos** - „შიში“) - ენობრივი დისკრიმინაცია; როგორც ენობრივი დისკრიმინაცია, როგორც ქსენოფობიის ერთ-ერთი სახე, იგი არის პიროვნების ან ეთნიკური ჯგუფის სამოქალაქო და/ან ეკონომიკური უფლებების დარღვევა, მათ მიერ ამა თუ იმ ენის არცოდნის ან არასაკმარისი ცოდნის გამო. (ეთნოლინგვისტურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი).

სოციოლინგვისტი ფილიპ ბლანშე შეისწავლიდა ენებს და ათავსებდა მათ სოციალურ კონტექსტში. მას არ მოსწონდა გამონათქვამი „ენობრივი დისკრიმინაცია“. ის

მიიჩნევდა, რომ დისკრიმინაცია შეიძლება ეხებოდეს როგორც ინდივიდის ან ინდივიდთა ჯგუფის მშობლიურ ენას, ასევე ისეთ ცალკეულ სამეცნიერო მახასიათებლებს, როგორებიცაა: აქცენტი, ლექსიკური მარაგი და სინტაქსი. „ტერმინი „გლოტოფობია“ იძლევა საშუალებას, რომ ინტეგრირებულ იქნეს სახელდობრ ეს სოციალური განზომილება. მე განვსაზღვრავ ამას როგორც წარმეგვას ადამიანებისათვის იმ უფლებებისა და რესურსებისას, როგორებიცაა: საზოგადოებრივი ცხოვრება, განათლება, დასაქმება, საცხოვრებელი ბინა“, – წარმოთქვა მან თავის ინტერვიუში გაზეთ Libération-ში.

2008 წელს სოციალურ და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ჟურნალში გამოქვეყნდა სამეცნიერო სტატია, სახელწოდებით „გეტოთა „ცუდი ენა“ (გეტო – დიდ ქალაქებში საგანგებოდ გამოყოფილი უბანი, სადაც ასახლებენ უფლებებზე ზღუდულ ეროვნულ უმცირესობებს; მაგ.: ზანგთა გეტო, ებრაელთა გეტო). ფილიპ ბლანშე და სოციოლინგვისტი ჟო არდიტი განიხილავენ გლოტოფობიას როგორც ალტეროფობიის ფორმას, ანუ არასრულყოფილების შიშს. მათი აზრით, ეს მოვლენა გულისხმობს „ზიზღს, აბუჩად აგდებას, უგულვებელყოფას, აგრესიას იმ ადამიანების მიმართ მათი განსხვავებულობის გამო, „გამოფიტული“ ენის კულტივირებისათვის, რომლებიც არ იცავენ გრამატიკის, ლექსიკის, ორთოგრაფიის ნორმებს“. ეს ტერმინი მოექცა ყურადღების ცენტრში პოლიტიკისა და მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებით. ასე მაგალითად, 2017 წელს, საფრანგეთში, პრეზიდენტის არჩევნების დროს, დიდი ყურადღება მიიქცია ვიდეო, რომელშიც მემარცხენე ძალთა ლიდერი ჟან-ლუკ მელანშონი დამამცირებლად მიმართავდა და ბაძავდა ჟურნალისტი ქალბატონის პროვინციულ აქცენტს, რომელიც ჩამოსული იყო საფრანგეთის სამხრეთ-დასავლეთიდან; შემდეგ კი მიმართა დამსწრე საზოგადოებას: „ვინმეს გაქვთ ფრანგულად ფორმულირებული შეკითხვა მეტ-ნაკლებად გასაგებ ენაზე?“ ამ ინციდენტის შედეგად ენობრივი დისკრიმინაციის საკითხი ფრანგ პარლამენტართა სხდომაზე განიხილეს. ყოველ ქვეყანასა და ყოველ რეგიონს აქვს თავისი უნიკალური ენობრივი ჩვევები და ტრადიციები. მსოფლიოში 7000-ზე მეტი ენაა, სხვადასხვა კულტურისა და ტრადიციის მატარებელი, და ყოველ მათგანს იყენებს მილიონობით ადამიანი. მაგალითად, ევროპაში, რომელიც მრავალენოვანი კონტინენტია, თითოეულ ქვეყანას აქვს უნიკალური ოფიციალური და არაოფიციალური ენები. ესპანეთში, მაგალითად, ოფიციალური ენებია: ესპანური, კატალანური და გალისიური ენები, ბელგიაში კი, სადაც ცხოვრობს დიდი რაოდენობის უცხოელი მუშაკი, დამატებით გამოიყენება ფრანგული, გერმანული, ფლამანდიური და ვალონიური ენები; აზიაში არსებობს დიდი რაოდენობით მრავალენოვანი რეგიონი. ინდოეთში, მაგალითად, 20-ზე მეტი ოფიციალური ენაა, ჩინეთში კი – 50-ზე მეტი. კორეაში ლაპარაკობენ კორეულ ენაზე, მაგრამ ქვეყნის ჩრდილოეთში ლაპარაკობენ ფხენიურ ენაზე, სამხრეთში კი – სეულურ ენაზე; აფრიკაში ცნობილია მრავალი უნიკალური ენის კონცენტრაცია. მაგალითად, სუაჰილი აღმოსავლეთ აფ-

რიკის დიდი რაოდენობით ქვეყნის საერთო ენაა; სამხრეთ ამერიკის დიდი ნაწილი ლა-პარაკობს ესპანურ და პორტუგალიურ ენებზე, მაგრამ ასევე მნიშვნელოვანი ენაა კეჩუა პერუსა და ბოლივიაში; ჩრდილოეთ ამერიკაში ინგლისური და ესპანური ყველაზე მეტად გავრცელებული ენებია, მაგრამ ასევე არსებობს მრავალი თემი, რომლებიც იყენებენ სხვა ენებს. მაგალითად, არიზონაში, ნავაჰოს ინდიელების ოფიციალური ენაა ნაჰუატლი.

ამგვარად, ჩანს, რომ თითოეული რეგიონისა და ქვეყნის კულტურული, გეოგრაფიული და ისტორიული მემკვიდრეობა აისახება სხვადასხვა ენასა და ჩვევაში, რომლებიც დამახასიათებელი და ნიშანდობლივია ამ რეგიონებისათვის. ყოველ ენას აქვს თავისი უნიკალური სულიერება და უნარი, რომ ასახოს სამყარო და ცხოვრება სხვადასხვა კონტექსტში და ამიტომაც მნიშვნელოვანია, რომ შევინარჩუნოთ და პატივი ვცეთ მრავალფეროვან კულტურულ სიმდიდრეს. არსებობს გლოტოფობიასთან ბრძოლის სხვადასხვა თვალსაზრისი. პირველი თვალსაზრისი გულისხმობს, რომ ენის მატარებლის აქცენტის მიბაძვა შეიძლება განვიხილოთ როგორც ენის მატარებლისადმი პატივისცემის გამოხატვა. მაგალითად, უცხოური ენის მატარებელთან ურთიერთობისას ადამიანს შეუძლია შეეცადოს, მიბაძოს მის წარმოთქმას, რათა აჩვენოს დაინტერესება და მზაობა მასთან დიალოგისა. ასეთი საქციელი ქმნის მეგობრულ და ორმხრივად გასაგებ ატმოსფეროს მოსაუბრეთა შორის და აახლოებს მათ ერთმანეთთან. თუმცა არსებობს სხვა თვალსაზრისიც, რომელიც ამტკიცებს, რომ ენის მატარებლის აქცენტის მიბაძვა შეიძლება განვიხილოთ დაცინვის ფორმად. ეს შეიძლება მოხდეს იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი ცდილობს, მიიღოს ისეთი სახე, რომ მან არ იცის ენა ენის მატარებელზე უკეთესად და ბაძავს მის აქცენტს იმისათვის, რომ აჩვენოს თავისი უპირატესობა, ან გამოიწვიოს დაცინვა. ამიტომაც ენის მატარებლის აქცენტის მიბაძვა შეიძლება იყოს როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი შედეგი და ყველაფერი დამოკიდებულია იმ კონტექსტზე, რომელშიც ხდება ეს ქცევა. თუ აქცენტის მიბაძვა ხორციელდება კომუნიკაციის პროცესში, მეგობრული ატმოსფეროს შექმნის მიზნით, ეს შეიძლება იყოს სავსებით მართებული და პატივისმდებელი. მოვიყვანოთ სხვადასხვა სიტუაციის რამდენიმე მაგალითი, რომლებშიც უმჯობესი იქნება ჩვენი ქმედება: **1. თუ ვხვდებით სტუმარს, რომელიც არცთუ ისე კარგად ლაპარაკობს უცხოურ ენაზე, მაშინ, ვიდრე დავინწყებდეთ ლაპარაკს, აუცილებელია, გავიგოთ, რა დონეზე ფლობს ჩვენი სტუმარი ენას.** თუ იგი მხოლოდ ახლა იწყებს ენის შესწავლას, უნდა ვეცადოთ, რომ ველაპარაკოთ ნელა და სიტყვები წარმოვთქვათ გარკვეულად, მკაფიოდ. არასასურველია, რომ გამოვიყენოთ ძალიან რთული ფრაზები და გამოვინათქვამები. თუ სტუმარი უკვე გამოცდილად ფლობს ენას და არ განიცდის სირთულეებს ურთიერთობაში, მაშინ შეიძლება გამოვიყენოთ ჩვენი საკუთარი აქცენტი, რათა შევქმნათ უფრო თბილი ატმოსფერო; **2. ისეთ სიტუაციაში, როდესაც ვცნობით ადამიანს, რომლის აქცენტი განსხვავდება ჩვენი აქცენტისაგან, უნდა შევეცადოთ,**

რომ არ მივაქციოთ ყურადღება აქცენტს. თუ რაიმე გაუგებარი იქნება, შეიძლება დავსვათ დამაზუსტებელი შეკითხვები. ყურადღება მივაქციოთ ნათქვამის შინაარსს და არა ძლიერ აქცენტს. თავაზიანობა და ტოლერანტობა კულტურული განსხვავებებისადმი უნდა იყოს პირველ ადგილზე; **3. მუშაობა ჯგუფში, რომლის რამდენიმე წევრი ლაპარაკობს უცხოურ ენაზე.** თუ თქვენ და თქვენი კოლეგები ლაპარაკობთ სხვადასხვა ენაზე, ურთიერთობისათვის რეკომენდებულია გამოიყენოთ ის ენა, რომელიც ასე თუ ისე ყველამ იცით. საერთო ლინგვისტური სისტემის არჩევით შეიძლება შეიქმნეს ჰარმონიული და მონესრიგებული სამუშაო სიტუაცია, რაც აღიქმება კულტურული განსხვავებების პატივისცემად სამუშაო ჯგუფში; **4. მოგზაურობა სხვა ქვეყნებში.** იმ პერიოდში, როდესაც ვიმყოფებით სხვა ქვეყანაში, ვეცადოთ, ვისწავლოთ და გამოვიყენოთ ზოგიერთი ფრაზა ადგილობრივ ენაზე, როგორებიცაა: „მადლობა“, ან „გამარჯობა“. ენობრივმა დისკრიმინაციამ შეიძლება ნეგატიური გავლენა მოახდინოს ადამიანებზე, დააბრკოლოს და შეაფერხოს მათი წინსვლა სწავლასა და კარიერის მიღწევაში. განათლების განვითარებამ, სხვადასხვა ენობრივი და კულტურული ტრადიციების მიმართ ტოლერანტობამ, ასევე აზრთა და გამოცდილებათა გაცვლამ სხვადასხვა ენობრივ და კულტურულ სფეროებში, შესაძლებელია, შეამციროს ენობრივი დისკრიმინაცია.

გლოტოფობიამ შეიძლება გამოიწვიოს თვითშეფასების დადაბლება, სოციალური ჯგუფებიდან გარიცხვა, შფოთვა სამსახურსა და მომავალზე.

არსებობს გლოტოფობიასთან ბრძოლის ზოგიერთი ხერხი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში: **1. სამუშაო.** გლოტოფობიის ერთ-ერთი ფორმაა დისკრიმინაცია სამსახურში მიღებისას. ენის საფუძველზე დისკრიმინაციის თავიდან აცილებისათვის სამუშაოს მიმცემებმა უნდა განაცხადონ, რომ ისინი არ დაუშვებენ ასეთ დისკრიმინაციას და სამუშაოზე მიღება ხდება კვალიფიკაციის საფუძველზე; **2. განათლება.** ცხოვრების კიდევ ერთ-ერთი სფერო, სადაც შესაძლებელია გლოტოფობია, არის განათლება. ეს შეიძლება მოხდეს იმ სტუდენტთა აქცენტებთან დაკავშირებით, რომლებიც სრულად ვერ ფლობენ იმ ქვეყნების ენებს, სადაც სწავლობენ, ან იმიგრირებულნი არიან სხვა ქვეყნიდან. ასეთ შემთხვევაში, ენობრივი დისკრიმინაციის თავიდან ასაცილებლად, შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სწავლების სხვადასხვა მეთოდი, როგორებიცაა: ნაციონალური ენების გამოყენება სასწავლო-საგანმანათლებლო პროგრამებში, ენობრივი კლუბების მხარდაჭერა და სხვა საშუალებებიც, რომლებიც ხელს შეუწყობენ სტუდენტებს თავიანთი პოტენციალის გახსნისათვის; **3. კულტურა.** გლოტოფობიასთან დაკავშირებით, საჭიროა გაუმჯობესდეს მრავალენოვანი საშუალებების გამოყენება სხვადასხვა ენაზე, მაგალითად: სუბტიტრების, გადაცემებისა და თარგმანების ტრანსლაცია სხვადასხვა ენაზე; **4. პოლიტიკა.** მეტყველების ინტონაცია და მანერა არ უნდა იყოს დაბრკოლება როგორც პოლიტიკურ, ასევე სოციალურ ცხოვრებაში. მთლიანობაში, ენობრივი დისკრიმინაციის გადალახვისათვის აუცილებელია, ვებრძო-

ლოთ სოციალურ მიდრეკილებასა და მიკერძოებას განსაზღვრული ენებისა და აქცენტების მიმართ. საზოგადოება უნდა აცნობიერებდეს, რომ ყოველი ენა წარმოადგენს კულტურისა და იდენტობის ნიშანს, ასევე საჭიროა მისი პატივისცემა და დაცვა. ამისათვის საჭიროა ისეთ ღონისძიებათა მიღება, როგორებიცაა: მთარგმნელთა კვალიფიკაციის ამაღლება, ახალი პროგრამების შემოღება, მრავალენოვანი სკოლებისა და საბავშვო ბაღების გახსნა, ასევე ისეთი სამუშაო დაწესებულებების გახსნა, რომლებშიც იმუშავებენ სხვადასხვა ენაზე მომუშავე ადამიანები. ასევე შესაძლებელია ისეთი თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენება, როგორებიცაა ვიდეო- და აუდიოჩანაწერები. UNESCO-ს მსოფლიო მემკვიდრეობის პროექტი გვცხადებს, რომ შევინარჩუნოთ ძველი ენები და კულტურები, მხარი დავუჭიროთ იმ უნიკალურ ენებს, რომლებიც იმყოფებიან გაქრობის საფრთხის ქვეშ.

ამგვარად, ბრძოლა გლოტოფობიისა და ენობრივი დისკრიმინაციის წინააღმდეგ არის პროცესი, რომელიც მოითხოვს ყურადღებასა და მასობრივ ძალისხმევას. აუცილებელია გაგება იმისა, რომ ყოველ ენას აქვს საკუთარი უნიკალური, კულტურული და სოციალური მნიშვნელობა. სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ადამიანთა შორის ურთიერთქმედება მნიშვნელოვანია, რომ ოპტიმიზებულ იქნეს წინსვლა სამეცნიერო აღმოჩენების, ტექნოლოგიური ინიციატივების, ეკონომიკური, კულტურული სტანდარტების ცვლილებებისა და ადამიანთა ურთიერთობების სფეროებში.

ლიტერატურა

- ანთელავა და სხვ. 2023:** ნ. ანთელავა, მ. ბუკია, მ. ჩუხუა, *ეთნოლინგვისტურ ტერმინთა განმარტებითი ლექსიკონი*, თბილისი.
- არდითი, ბლანშე 2008:** J. Arditty, Ph. Blanchet, La “mauvaise langue” des “ghettos linguistiques”: la glottophobie française, une xénophobie qui s’ignore, *REVUE Asylon(s)*, N°4, mai, Paris.
- ბლანშე 2016:** P. Blanchet, *Discriminations: combattre la glottophobie*, Paris.
- გადე 2020:** F. Gadet, *Langue et variation*, Paris.
- კალვე 2001:** L. – J. Calvet, *Linguistique et colonialisme. Petite traite de glottophobie*, Paris.

ზურაბ ბარათაშვილი, ივანე ლეჟავა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Zurab Baratashvili, Ivane Lezhava

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

zurab.baratashvili@tsu.ge, ilejava@gmail.com

ქართული ენის აფრიკატების აკუსტიკური ანალიზი¹

Acoustic Analysis of the Affricates of the Georgian Language²

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.03

Abstract

The research material used in this talk is male and female audio recordings stored in the sound archive of the TSU Experimental Phonetic Laboratory and processed with the digital speech analysis programmes – Praat and WaveSurfer. Alveolar and postalveolar affricates are analysed in initial, intervocalic and final position with [a], [i] and [u] vowels: voiced – [dz], [dʒ], aspirated – [tʰ], [tʃʰ], ejectives – [tsʰ], [tʃʰ]. The phase of closure of the voiced affricate in the initial position can be voiced, partially voiced or voiceless, and the release – voiced, partially or rarely devoiced. In the intervocalic position, both phases are always voiced. The closure phase of the final affricate is voiced to varying degrees, and the release is partially voiced or devoiced. The closure of voiceless affricates is usually presented without periodic oscillations, but sometimes the onset is voiced in the intervocalic and final positions, especially in the case of an incomplete closure, which is characteristic of intervocalic affricates. The duration of the noise of the post-alveolar affricates exceeds the duration of the stop consonants and is less long compared to the alveolar ones. In all positions, the aspirated affricate is characterised by a long noise. The maximum duration of the noise is characteristic of the final affricates. The duration of the noise of the voiced [dz] consonant is 50-128 ms, the duration of the [tʰ] consonant is 94-245 ms and the duration of the [tsʰ] consonant is 54-160 ms; the duration of the noise of the voiced [dʒ] is 35-101 ms, the duration of the consonant [tʃʰ] is 77-225 ms and the duration of the consonant [tʃ] is 54-160 ms; the duration of the silent period after the noise of the [tsʰ] and [tʃʰ] ejective consonants varies between 8-60 ms. The silent period is more characteristic

¹ წაკითხულია მოხსენებად ქართული ენის დღისადმი მიძღვნილ საერთაშორისო კონფერენციაზე „სალიტერატურო ენის საკითხები: ძირითადი ტენდენციები და პრობლემები“, 14 აპრილი, 2025, თსუ, თბილისი.

² Presented as a talk at the International Conference dedicated to the Georgian Language Day: “Language Standardization: Trends and Challenges (LSTC)”, 14 April 2025, Tbilisi State University, Tbilisi.

of initial and intervocalic positions. The range of the spectrum in the middle of the noise of the pre-alveolar affricates in all positions is 2470-8000 Hz according to the average data from two speakers, and for the post-alveolar affricates – 1600-8000 Hz. It should be noted that the lower limit of the noise is on average 240 Hz higher for the female speaker. The change caused by labialisation (with the coarticulation of the [u] vowel), the lowering of the spectrum of the noise, is more noticeable for female pronunciation, and as a result of palatalisation (under the influence of the vowel [i]), the increase in the duration of the noise is more characteristic of male pronunciation.

Keywords: *acoustic analysis, affricate, voiced, aspirated, ejective*

შესავალი

საკვლევ მასალად გამოყენებულია თსუ-ის ექსპერიმენტული ფონეტიკის ლაბორატორიის ფონოთეკაში არსებული მამაკაცისა და ქალის აუდიოჩანაწერები, რომლებიც დამუშავებულია მეტყველების ანალიზის ციფრული პროგრამებით – Praat-ითა და WaveSurfer-ით. წინანუნისმიერი და უკანანუნისმიერი აფრიკატები გაანალიზებულია თავკიდურ, ინტერვოკალურ და ბოლოკიდურ პოზიციებში ა, ი, უ ხმოვნებთან: მჟღერები – ძ, ჯ, ფშვინეიერები – ც, ჩ, მკვეთრები – წ,ჭ.

მჟღერი თანხმოვანი ძ

თავკიდური წინანუნისმიერი მჟღერი აფრიკატი მამაკაცი დიქტორის (სურ. 1; I დიქტ.) წარმოთქმით ა ხმოვნის წინ წარმოდგენილია ყრუ ხშვის ფაზით. განხშვის ჩქამის გრძლივობა 108 მწმ-ია, რომლის ბოლო 50 მწმ-ია მჟღერი. განხშვის დასაწყისიდან ჩქამის ქვედა საზღვარი თანდათან დაბლდება 4500 ჰც-იდან 3000 ჰც-ამდე. სპექტრის ზედა საზღვარი უდრის 8000 ჰც-ს. ი ხმოვნის წინ ძ თანხმოვნის ხშვა მჟღერია (48 მწმ), მჟღერი განხშვის ჩქამის გრძლივობა 116 მწმ-ია; ჩქამის ქვედა საზღვარი განხშვის დასაწყისიდან თანდათან დაბლდება 3800 ჰც-იდან 1500 ჰც-ამდე. სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, მაღალსიხშირული გაძლიერების უბანი 4500-6500 ჰც-ის დიაპაზონშია. თანხმოვნის F2 (1600 ჰც) დაბალია ი ხმოვნის F2-ზე. უ ხმოვნის წინ თავკიდური ძ თანხმოვნის ხშვა და განხშვის (100 მწმ) ძირითადი ნაწილი ყრუა, მხოლოდ ბოლო 10 მწმ-ია მჟღერი. განხშვის პერიოდში მაღალსიხშირული გაძლიერების უბნის ქვედა საზღვარი 6000 ჰც-იდან დაიწევს 4500 ჰც-ამდე, ჩქამის ქვედა საზღვარი თანდათან დაბლდება 2200 ჰც-იდან 1000 ჰც-ამდე. საშუალოსიხშირული გაძლიერების უბანი განხშვის განმავლობაში უცვლელია და 2200-2900 ჰც-ის დიაპაზონშია, ჩქამის სპექტრი, ფაქტობრივად, ორი უბნისაგან შედგება; სპექტრის ორ ნაწილად გაყოფა და F3-ის გაძლიერება უნდა ჩაითვალოს უ ხმოვნის ლაბიალური კოარტიკულაციის გავლენად. მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური ძ თანხმოვნის განხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 108 მწმ-ია.

ინტერვოკალური d თანხმოვნის ხშვის ფაზა მჟღერია, განხშვის განმავლობაში ჩქამის დიდი ინტენსივობის გამო ძირითადი ტონი არ არის ასახული (სურ. 1); I დიქტორისთვის სამივე ხმოვნის გარემოცვაში ფაზათა საშუალო მონაცემებია: ხშვა – 47 მმ და განხშვა – 112 მმ; აღსანიშნავია, რომ ჩქამის მაქსიმალური გრძლივობა, მსგავსად თავკიდური პოზიციისა, **i** ხმოვნების გარემოცვაშია, რაც პალატალური კო-არტიკულაციის შედეგია. **უ** ხმოვნების გარემოცვაში მჟღერი თანხმოვანი არასრული ხშვით არის წარმოდგენილი – ხშვის შესაბამის მონაკვეთზე ასახულია სუსტი ჩქამი, რაც აფრიკატებთან არცთუ იშვიათია. ინტერვოკალური და თავკიდური თანხმოვნის სკდომის სპექტრული მახასიათებლები მსგავსია ერთსა და იმავე ხმოვანთან.

ბოლოკიდური d თანხმოვნის მჟღერი ხშვის ფაზის საშუალო გრძლივობა 65 მმ-ია, განხშვის – 104 მმ (I დიქტ.). **ა** ხმოვანთან (სურ. 2) განხშვის ბოლო მონაკვეთის ძირითადი ტონის პანელზე პერიოდული რხევები არ ფიქსირდება, თუმცა სპექტროგრამაზე და ოსცილოგრამაზე სუსტი პერიოდული რხევა ასახულია. ჩქამის დიაპაზონი 3800-8000 ჰც-ია. **ე** ხმოვნის მომდევნო **d** თანხმოვნის ხშვა და განხშვის დასაწყისი მჟღერია, ჩქამის ქვედა საზღვარი განხშვის დასაწყისიდან თანდათან დაბლდება 4000 ჰც-იდან 1500 ჰც-ამდე. სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, მაღალსიხშირული გაძლიერების უბანი 4500-8000 ჰც-ის დიაპაზონშია. **უ** ხმოვანთან ბოლოკიდური **d** აფრიკატის მხოლოდ ხშვა არის მჟღერი, განხშვის ჩქამის დიაპაზონი 3200-8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბანია 3300-6000 ჰც; ჩქამის მაღალსიხშირული უბნის ქვედა საზღვარი უფრო დაბალია **ა**, **ე** ხმოვნების მომდევნო პოზიციასთან შედარებით, მაგრამ თავკიდურ და ინტერვოკალურ პოზიციებში **უ** ხმოვნის მიერ გამოწვეული სპექტრული ცვლილებები ბოლოკიდურ პოზიციაში არ შეინიშნება. ბოლოკიდური **d** მჟღერი აფრიკატის სიხშირული შემადგენლების ინტენსივობა უფრო დაბალია, ვიდრე თავკიდური და ინტერვოკალური თანხმოვნებისა.

ქალი დიქტორის (II დიქტ.) წარმოთქმით **i** ხმოვნის წინ **თავკიდური d** აფრიკატის ხშვის ფაზა (90 მმ) მჟღერია, ხოლო **ა** ხმოვნისა (სურ. 3) და **უ** ხმოვნის წინ ყრუა. თავკიდურ პოზიციაში **d** თანხმოვნის განხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 69 მმ-ია. თავკიდური **d** თანხმოვნის ხშვის ფაზა **ა** ხმოვნის წინ ყრუა, განხშვის ჩქამის გრძლივობა 64 მმ-ია, რომლის ბოლო 25 მმ-ია მჟღერი. განხშვის პირველი ნახევარი უფრო მაღალსიხშირულია ქვედა საზღვრის ხარჯზე – განხშვის დასაწყისიდან ჩქამის ქვედა საზღვარი თანდათან დაბლდება 4500 ჰც-იდან 2000 ჰც-ამდე. სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია. **ი** ხმოვნის წინ **d** თანხმოვნის ხშვაც (90 მმ) და განხშვის ჩქამიც (71 მმ) მჟღერია; ჩქამის ქვედა საზღვარი განხშვის დასაწყისიდან თანდათან დაბლდება 4800 ჰც-იდან 2000 ჰც-ამდე. სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, მაღალსიხშირული გაძლიერების უბანი 5000-6500 ჰც-ის დიაპაზონშია. **უ** ხმოვნის წინ **თავკიდური d** თანხმოვნის ხშვა და განხშვის (71 მმ) დასაწყისი ყრუა, მხოლოდ ბოლო 30 მმ-ია მჟღერი. განხშვის სპექტრი გაძლიერების ორი უბნით არის წარმოდ-

გენილი 1500-4000 ჰც-სა და 5000-8000 ჰც-ზე, თუმცა მამაკაცის წარმოთქმით ეს თავისებურება უფრო მკაფიოა. ქალი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური **d** თანხმოვნის განხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 69 მმ-ია.

ინტერვოკალური d თანხმოვნის ყველა ფაზა, მსგავსად მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმისა, მუდგერია; ხშვის საშუალო გრძლივობაა 41 მმ, ხოლო განხშვის – 60 მმ. **a** ხმოვნების გარემოცვაში ძირითადი ტონის პანელზე განხშვის შუა პერიოდში სახმო სიმების პერიოდული რხევა შენიღბულია მაღალი ინტენსივობის ჩქამით (სურ. 3; II დიქტ.). **უ** ხმოვნების შუაში მუდგერი აფრიკატის ხშვა არასრულია, რადგან ხშვის მონაკვეთზე ასახულია სუსტი ჩქამი. ინტერვოკალური და თავკიდური თანხმოვნის სკდომის სპექტრული მახასიათებლები მსგავსია ერთსა და იმავე ხმოვანთან.

ბოლოკიდური d თანხმოვნის (სურ. 4; II დიქტ.) ხშვის ფაზა ნაწილობრივ დაყრუებულია (ხშვის ბოლო), ხოლო განხშვის ჩქამი ყოველთვის ყრუა. ფაზათა საშუალო გრძლივობა **a**, **ე**, **უ** ხმოვნებთან ასეთია: ხშვა – 47 მმ და განხშვა – 108 მმ; **a** ხმოვანთან ჩქამის სპექტრის ქედა საზღვარი 3800 ჰც-ია, **ე** ხმოვანთან – 3500 ჰც და **უ** ხმოვანთან – 3300 ჰც, სამივე შემთხვევაში სპექტრის მაღალი სიხშირეები თანაბრად არის შეესებული.

ფშვინვიერი თანხმოვანი ც

თავკიდური წინანუნისმიერი ფშვინვიერი **ც** აფრიკატის ყრუ ხშვის ფაზა **a** ხმოვნის წინ მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით არ იზომება, ყრუ განხშვის გრძლივობა 132 მმ-ია, (სურ. 5; I დიქტ.); განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის ქედა საზღვარი 4000 ჰც-ია და თანდათან იწვეს დაბლა 300 ჰც-ამდე, ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს განხშვის მეორე ნაწილში – თანხმოვნის ასპირაციულ მონაკვეთზე. **ი** ხმოვნის წინ ფშვინვიერი აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, ჩქამის გრძლივობა 132 მმ-ია; ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 85 მმ-ია, შემდეგ 15 მმ-ის განმავლობაში დონე შენარჩუნებულია და ბოლოსკენ თანაბრად იკლებს; სპექტრის ქედა საზღვარი განხშვის დასაწყისში 3500 ჰც-ია და ბერის დასასრულს – 1300 ჰც. **უ** ხმოვნის წინ **ც** აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, განხშვის გრძლივობა 124 მმ-ია; ჩქამის ინტენსივობა თანაბრად მატულობს 100 მმ-ის განმავლობაში. სპექტრის ქედა საზღვარი განხშვის დასაწყისში 2200 ჰც-ის ფარგლებშია და ბოლოსკენ დაიწვეს 900 ჰც-ამდე. ხმოვნის ლაბიალური კოარტიკულაციური ცვლილება აფრიკატის სპექტრზე, გარდა სპექტრის ქედა საზღვრის დაწვეისა, აგრეთვე აისახება ხმოვნის F3-ის შესაბამისი (2700 ჰც) და მაღალსიხშირული (5300-8000 ჰც) გაძლიერების ორი უბნის შექმნით. მამაკაცი დიქტორის მიხედვით თავკიდურ პოზიციაში **ც** აფრიკატის განხშვის საშუალო გრძლივობა 129 მმ-ია.

ინტერვოკალური ც თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა **a** ხმოვნების გარემოცვაში მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით 35 მმ-ია, ხშვის დასაწყისი, დაახლოებით 10 მმ,

გამჟღერებულია; მეორე ნახევარი ყრუა. ყრუ ჩქამის გრძლივობა 145 მმ-ია (სურ. 6; I დიქტ.). სპექტრი და ინტენსივობის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური ც აფრიკატისა. ი ხმოვნების გარემოცვაში ც თანხმოვნის ყრუ ხშვა არასრულია, რაც კარგად ჩანს მაღალ სიხშირეებში. ხშვის გრძლივობა 38 მმ-ია, ყრუ ჩქამის – 127 მმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს სწრაფად აღწევს (15 მმ), რაც ტიპური არ არის აფრიკატის განხშვისთვის, შესაძლოა, ეს გამონეული იყოს არასრული ხშვით. უ ხმოვნების გარემოცვაში ც თანხმოვნის ყრუ ხშვა ასევე არასრულია, წინამავალი ხმოვნის სურათის ბოლო გადაფარულია მაღალსიხშირული ჩქამით; სპექტრის შემადგენლები და ინტენსივობის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური ც აფრიკატისა უ ხმოვანთან; ყრუ ჩქამის გრძლივობა 135 მმ-ია, ხშვის საშუალო გრძლივობაა 29 მმ, ხოლო განხშვის – 136 მმ.

ბოლოკიდური ც თანხმოვნის დახშვის მომენტში ა ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ჩანს დაახლოებით 10-15 მმ-ის გრძლივობის სუსტი ჩქამი, ხშვის ყრუ მონაკვეთის გრძლივობა 60 მმ-ია, განხშვის ჩქამის – 230 მმ. სპექტრის ქვედა საზღვარი 1200 ჰც-ის ფარგლებშია, მაღალსიხშირული გაძლიერების უბნის დიაპაზონია 4000-6000 ჰც (სურ. 7; I დიქტ.). ი ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ც აფრიკატის ხშვა (80 მმ) და განხშვა (237 მმ) ყრუა. ჩქამის დიაპაზონი (3000-8000 ჰც) თანაბრად არის შევსებული, ი ხმოვნის პალატალური კონტაქტუალაციის გამო ჩქამის ინტენსივობა შედარებით მაღალია. უ ხმოვანთან ბოლოკიდური აფრიკატის ხშვა (71 მმ) და განხშვა (245 მმ) ყრუა. ჩქამის დიაპაზონი (2400-8000 ჰც) სამი გაძლიერების უბნით არის წარმოდგენილი. სამივე ხმოვანთან ხშვის საშუალო გრძლივობა 75 მმ-ია, ხოლო განხშვის – 237 მმ.

ქალი დიქტორის (II დიქტ.) წარმოთქმით თავკიდური ფშვინიერი ც აფრიკატის ხშვის ფაზა ყრუა. ა ხმოვნის წინ ყრუ განხშვის გრძლივობა 121 მმ-ია, (სურ. 8; II დიქტ.); განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის ქვედა საზღვარი 4500 ჰც-ია და განხშვის ბოლოსკენ დაბლდება 400 ჰც-ამდე, ჩქამის ინტენსივობა თითქმის თანაბრად მატულობს და მაქსიმუმს აღწევს განხშვის დასაწყისიდან 85 მმ-ის შემდეგ. ი ხმოვნის წინ ფშვინიერი აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, ჩქამის გრძლივობა 106 მმ-ია; ჩქამი საკმაოდ ინტენსიურია, ინტენსივობის მატების გრძლივობა 40 მმ-ია; სპექტრის ქვედა საზღვარი განხშვის მომენტში 4200 ჰც-ია და ბგერის დასასრულისკენ დაიწევს 100 ჰც-ამდე, განხშიდან 20 მმ-ის შემდეგ სპექტრში ჩანს საშუალო სიხშირული შემადგენლები. უ ხმოვნის წინ ც აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, განხშვის გრძლივობა 142 მმ-ია; ჩქამის ინტენსივობა თანაბრად მატულობს 70 მმ-ის განმავლობაში და ასევე თანაბრად იკლებს ჩქამის დასასრულისკენ. სპექტრის ქვედა საზღვარი განხშვის დასაწყისში 3000 ჰც-ის ფარგლებშია, განხშიდან 30 მმ-ში სპექტრის მთელი დიაპაზონი (80-8000 ჰც) შევსებულია სიხშირული შემადგენლებით. თავკიდურ პოზიციაში ც აფრიკატის განხშვის საშუალო გრძლივობა 123 მმ-ია.

ინტერვოკალური ც თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა ა ხმოვნების გარემოცვაში ქალი დიქტორის წარმოთქმით 37 მმ-ია, რომლის ძირითადი ნაწილი გამჟღერებულია, ყრუ ჩქამის გრძლივობა 94 მმ-ია (სურ. 9; II დიქტ.). სპექტრის დინამიკა ანა-

ლოგიურია თავკიდური **ც** აფრიკატისა, ინტენსივობის დინამიკის მხრივ განსხვავებაა – ინტერვოკალურ პოზიციაში ჩქამი მაქსიმუმს აღწევს განხშვიდან 35 მწმ-ში, ამის მერე ინტენსივობა არ იცვლება და განხშვის დასაწყისიდან 70 მწმ-ის შემდეგ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. **ი** ხმოვნების გარემოცვაში **ც** თანხმოვნის არასრული ხშვა გამჟღერებულია, ხშვის გრძლივობა 30 მწმ-ია, ყრუ ჩქამის – 123 მწმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს 75 მწმ-ში აღწევს და შემდეგ თანაბრად იკლებს; სპექტრის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური **ც** აფრიკატისა, თუმცა ჩქამის ინტენსივობით ინტერვოკალური უფრო სუსტია თავკიდურთან შედარებით. **უ** ხმოვნების გარემოცვაში **ც** თანხმოვნის ხშვა (30 მწმ), ასევე არასრულია და გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის გრძლივობა 126 მწმ-ია; ამ პოზიციაში ინტერვოკალური ბგერა თავკიდურ ბგერას ჩამორჩება ინტენსივობით, სპექტრის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური **ც** აფრიკატისა. სამივე ხმოვანთან ხშვის საშუალო გრძლივობაა 32 მწმ, ხოლო განხშვის – 114 მწმ.

ბოლოკიდური ც თანხმოვნის დახშვის მომენტში **ა** ხმოვანთან ჩანს დაახლოებით 25 მწმ-ის გრძლივობის სუსტი პერიოდული რხევები, ხშვის გრძლივობა 42 მწმ-ია, განხშვის ჩქამის – 188 მწმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 38 მწმ-ში. განხშვის მომენტში სპექტრის ქვედა საზღვარი 4000 ჰც-ია და ბოლოსკენ იკლებს 1500 ჰც-ამდე (სურ. 10; II დიეტ.). **ი** ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში **ც** აფრიკატის დახშვის 10 მწმ გამჟღერებულია. ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 42 მწმ და 202 მწმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 40 მწმ-ში, შემდეგ 92 მწმ თანაბარი ინტენსივობის მონაკვეთი და ბოლო 70 მწმ თანაბარი კლების. ჩქამის დიაპაზონია 3200-8000 ჰც, გაძლიერების უბანი 5000-8000 ჰც-ის ფარგლებშია. **უ** ხმოვანთან ბოლოკიდური აფრიკატის დახშვის დასაწყისში მაღალსიხშირული მოკლე მონაკვეთი ჩანს, რომელიც გამჟღერებულია (15 მწმ). ხშვის გრძლივობა 32 მწმ-ია, ყრუ განხშვის ჩქამი – 191 მწმ. ჩქამის ინტენსივობის მატების (50 მწმ) შემდეგ 80 მწმ-იანი თანაბარი ინტენსივობის მონაკვეთი და დასასრულისაკენ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. ჩქამის დიაპაზონია 3000-8000 ჰც. სამივე ხმოვანთან ხშვის საშუალო გრძლივობა 39 მწმ-ია, ხოლო განხშვის – 194 მწმ.

მკვეთრი თანხმოვანი წ

თავკიდური წინანუნისმიერი მკვეთრი აფრიკატების ხშვის ყრუ ფაზა არ იზომება. **ა** ხმოვნის წინ **წ** თანხმოვნის განხშვა იწყება ერთმანეთზე მიყოლებული სამი იმპულსით, რომელთა გრძლივობა 20 მწმ-ია (სურ. 11). ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 30 მწმ-ში. ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 62 მწმ და 10 მწმ; სპექტრის დიაპაზონი 1500-8000 ჰც-ია, ჩქამის გაძლიერების უბანი 3500-6200 ჰც-ის ფარგლებშია. **ი** ხმოვნის წინ **წ** აფრიკატის განხშვა იმპულსურია, ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 40 მწმ-ში. უბგერო ინტერვალის (12 მწმ), როგორც ჩანს, პალატალური ხმოვნის კოარტიკულაციური გავლენითაა გადაფარული ძლიერი ფრიკაციული ჩქამით. ჩქამი საკმაოდ გრძლივობისაა (94 მწმ). სპექტრის დიაპაზონი 900-

8000 ჰც-ია, განხშვის ბოლოს ქვედა ზღვარი აიწევს 1400 ჰც-ამდე, ჩქამის გაძლიერების უბანი 4000 ჰც-ის ზემოთაა. უ ხმოვნის წინ მკვეთრი 6 აფრიკატის განხშვა იწყება საშუალო ინტენსივობის იმპულსით, ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 60 მმმ-ში, ჩქამის გრძლივობა 98 მმმ-ია, უბგერო ინტერვალის – 10 მმმ; სპექტრის დიაპაზონია 1500-8000 ჰც, 3500-4500 ჰც-ის დიაპაზონში სიხშირული შემადგენლები დასუსტებულია და სპექტრი ფაქტობრივად ორი გაძლიერების უბნით არის წარმოდგენილი. სამივე ხმოვანთან მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური მკვეთრი აფრიკატის ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის საშუალო გრძლივობებია 85 მმმ და 11 მმმ.

ინტერვოკალური 5 თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა ა ხმოვნების გარემოცვაში მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით 34 მმმ-ია, რომლის პირველი ნახევარი გამჟღერებულია (სურ. 11; I დიქტ.). ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 60 მმმ და 8 მმმ; ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს განხშვის დასაწყისიდან 30 მმმ-ში. ინტენსივობის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური 5 აფრიკატისა, თუმცა ჩქამის ინტენსივობით თავკიდურთან შედარებით სუსტია და შესაბამისად სპექტრის ქვედა საზღვარი უფრო მაღალია (3200 ჰც). ი ხმოვნების გარემოცვაში 6 თანხმოვნის ხშვა ძირითადად გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 83 მმმ და 10 მმმ; განხშვა იწყება ერთმანეთზე მიყოლებული ორი იმპულსით, რომელთა გრძლივობა 12 მმმ-ია. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 45 მმმ-ში. უბგერო ინტერვალის გადაფარულია სუსტი ფრიკაციული ჩქამით. სპექტრი და ინტენსივობის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური 6 აფრიკატისა, თუმცა ჩქამის ინტენსივობით თავკიდურთან შედარებით უფრო სუსტია და სპექტრის ქვედა საზღვარი ჩქამის მეორე ნახევარში ოდნავ მაღალია (1700 ჰც). უ ხმოვნების გარემოცვაში 6 თანხმოვნის ხშვა (46 მმმ) გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 92 მმმ და 12 მმმ; უბგერო ინტერვალის გადაფარულია სუსტი ფრიკაციული ჩქამით. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 40 მმმ-ში. სპექტრი და ინტენსივობის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური 6 აფრიკატისა, მაგრამ ჩქამის ინტენსივობით თავკიდურთან შედარებით უფრო სუსტია და სპექტრის ქვედა საზღვარი ჩქამის მეორე ნახევარში ოდნავ მაღალია (1800 ჰც). ჩქამის გაძლიერების უბანი 1800-3500 ჰც-ის ფარგლებშია. სამივე ხმოვანთან მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური 6 აფრიკატის საშუალო გრძლივობებია ხშვის – 42 მმმ, ჩქამის 78 მმმ – და უბგერო ინტერვალის – 11 მმმ.

მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით ბოლოკიდური 5 თანხმოვნის დახშვის მომენტში ა ხმოვანთან ჩანს საშუალოსიხშირული სუსტი შემადგენლები, ყრუ ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 38 მმმ და 153 მმმ (სურ. 12; I დიქტ.). ყელში სკდომის იმპულსი არ ჩანს, ამიტომ უბგერო ინტერვალის არ იზომება. განხშვა იწყება სკდომისათვის დამახასიათებელი სამი იმპულსით. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 40 მმმ-ში. განხშვის მომენტში სპექტრის ქვედა საზღვარი 1200 ჰც-ია და ფშვინის არქონის

გამო ბოლოსკენ თანაბრად მაღლდება 3200 ჰც-ამდე; ამ თავისებურების მიხედვით, მკვეთრი აფრიკატი უპირისპირდება ფშვინვიერს, რომელსაც ფშვინვისთვის დამახასიათებელი დაბალსიხშირული შემადგენლები ჩქამის მეორე ნახევარში უჩნდება. სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, გაძლიერების ზოლი 5000 ჰც-ის ფარგლებშია. ი ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში 6 აფრიკატის ხშვის დასაწყისის 10 მმმ გამჟღერებულია. ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 85 მმმ და 160 მმმ, ყელში სკდომის იმპულსი არ ჩანს. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 32 მმმ-ის განმავლობაში. ჩქამის დასაწყისში სპექტრის დიაპაზონია 1500-8000 ჰც, ჩქამის ბოლოს სპექტრის ქვედა საზღვარი აიწევს 3300-ჰც-ამდე, გაძლიერების უბანი 4500-6000 ჰც-ის ფარგლებშია. უ ხმოვანთან ბოლოკიდური აფრიკატის ყრუ ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 54 მმმ და 128 მმმ. ჩქამის ინტენსივობის მატების (40 მმმ) შემდეგ 50 მმმ-იანი თანაბარი ინტენსივობის მონაკვეთია და დასასრულისაკენ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. ჩქამის დიაპაზონი განხშვის დასაწყისში 2500-8000 ჰც-ია და ქვედა საზღვარი ბოლოში 500 ჰც-ით აიწევს. მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით ყელში სკდომის იმპულსი არ არის დაფიქსირებული, ხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 59 მმმ-ია, ხოლო განხშვის – 147 მმმ.

ქალი დიქტორის (II დიქტ.) წარმოთქმით თავკიდური მკვეთრი 6 აფრიკატის ხშვის ფაზა სიყრუის (ბგერითი ენერგიის არქონის) გამო არ აისახება. ა ხმოვნის წინ ყრუ განხშვის გრძლივობა 77 მმმ-ია, უბგერო ინტერვალის, რომელიც სახმო სიმების დახშულობის მაჩვენებელია – 15 მმმ. (სურ. 13; II დიქტ.); ბგერა იწყება სკდომისთვის დამახასიათებელი სამი იმპულსით, ამიტომ დასაწყისში სპექტრის ქვედა საზღვარი დაბალია (700 ჰც) და განხშვის ბოლოსკენ აიწევს 2000 ჰც-ამდე, ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბანი 4500 ჰც-ს ზემოთაა. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს განხშვის დასაწყისიდან 40 მმმ-ის შემდეგ. ი ხმოვნის წინ მკვეთრი 6 აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, ჩქამის გრძლივობა 80 მმმ-ია, უბგერო ინტერვალის არ გამოიყოფა, რადგან პალატალური ხმოვნის კოარტიკულაციური გავლენით გადაფარულია ძლიერი ფრიკაციული ჩქამით. განხშვის დასაწყისი იმპულსურია. სპექტრის დიაპაზონი 1900-8000 ჰც-ია, ჩქამის გაძლიერების უბანი 5000 ჰც-ის ფარგლებშია. ჩქამი საკმაოდ ინტენსიურია, ინტენსივობის მატების გრძლივობა 50 მმმ-ია; უ ხმოვნის წინ 6 აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, განხშვის გრძლივობა 73 მმმ-ია, უბგერო ინტერვალის – 8 მმმ; ჩქამი იწყება რამდენიმე იმპულსით, ინტენსივობა სწრაფად მატულობს 32 მმმ-ის განმავლობაში. სპექტრის დიაპაზონი განხშვის შუაში თითქმის სრულად არის შევსებული სიხშირული შემადგენლებით (500-8000 ჰც), ჩქამის თავსა და ბოლოში სპექტრის ქვედა საზღვარი 1300 ჰც-ია, გაძლიერების 2 უბანი 3000 და 6000 ჰც-ზეა. სამივე ხმოვანთან ქალი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური მკვეთრი აფრიკატის ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის საშუალო გრძლივობებია 69 მმმ და 12 მმმ.

ინტერვოკალური წ თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა **ა** ხმოვნების გარემოცვაში ქალი დიქტორის წარმოთქმით 40 მწმ-ია, რომლის პირველი ნახევარი გამჟღერებულია (სურ. 13; II დიქტ.). ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 69 მწმ და 15 მწმ; ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს განხშვის დასაწყისიდან 30 მწმ-ში. ინტენსივობის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური წ აფრიკატისა, თუმცა ჩქამის ინტენსივობით თავკიდურთან შედარებით სუსტია; სპექტრის დიაპაზონი 1800-8000 ჰც-ია, ჩქამის გაძლიერების უბანი 4500 ჰც-ის ზედა სიხშირეებშია. **ი** ხმოვნების გარემოცვაში წ თანხმოვნის არასრული ხშვა (28 მწმ) ძირითადად გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 71 მწმ და 10 მწმ; ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 25 მწმ-ში. სპექტრი და ინტენსივობის დინამიკა მსგავსია თავკიდური წ აფრიკატისა, თუმცა ჩქამის ინტენსივობით თავკიდურთან შედარებით უფრო სუსტია და სპექტრის ქვედა საზღვარი ჩქამის მეორე ნახევარში ოდნავ მაღალია (2200 ჰც). **ა** ხმოვნების გარემოცვაში წ აფრიკატის სპექტრთან შედარებით **ი** ხმოვნის პალატალური კოარტიკულაციური გავლენა გამოხატულია საშუალო სიხშირეების გაძლიერებით. გაძლიერების უბანი 4500 ჰც-ის ზედა სიხშირეებშია. **უ** ხმოვნების გარემოცვაში წ თანხმოვნის ხშვა (28 მწმ) გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 74 მწმ და 12 მწმ; ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 25 მწმ-ში. სპექტრი და ინტენსივობის დინამიკა მსგავსია თავკიდური წ აფრიკატისა, იმ განსხვავებით, რომ სპექტრის ქვედა საზღვარი შედარებით მაღალია და ინტენსივობა უფრო სუსტია. ქალი დიქტორის წარმოთქმით სამივე ხმოვანთან თავკიდური წ აფრიკატის საშუალო გრძლივობებია ხშვის – 32 მწმ, ჩქამის 66 მწმ – და უბგერო ინტერვალის – 12 მწმ.

ქალი დიქტორის წარმოთქმით **ა** ხმოვანთან **ბოლოკიდური წ** თანხმოვნის ყრუ ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 40 მწმ და 93 მწმ (სურ. 14; II დიქტ.). ყელში სკდომის იმპულსი არ ჩანს, შესაბამისად, უბგერო ინტერვალი არ იზომება. განხშვა იწყება ორი იმპულსით. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 44 მწმ-ში და შემდეგ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. განხშვის მომენტში სპექტრის ქვედა საზღვარი 1300 ჰც-ია და ფშვინვის არქონის გამო ჩქამის მეორე ნახევრიდან თანაბრად მაღლდება 3600 ჰც-ამდე; სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, გაძლიერების ზოლი 4000 ჰც-ის ზემოთაა. **ი** ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში წ აფრიკატის ყრუ ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 56 მწმ და 95 მწმ, ყელში სკდომის იმპულსი არ ჩანს. ჩქამის ინტენსივობის 40 მწმ-იანი მატების შემდეგ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. განხშვის იმპულსის ქვედა საზღვარია 2000-ჰც, ჩქამის სტაციონარული მონაკვეთის სპექტრის დიაპაზონია 3800-8000 ჰც, ჩქამის ბოლოს სპექტრის ქვედა საზღვარი ოდნავ აიწევს. **უ** ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში წ აფრიკატის ხშვის დასაწყისში ჩანს 20 მწმ-ის გრძლივობის სუსტი პერიოდული რხევები, ხშვის, განხშვის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 63 მწმ, 128 მწმ და 41 მწმ. ინტენსივობის პანელზე კარგად ჩანს ყელში

სკდომის ამსახველი იმპულსი. ჩქამის დიაპაზონი განხშვის დასაწყისში 2900-8000 ჰც-ია და ქვედა საზღვარი ბოლოში 700 ჰც-ით აინევს. ქალი დიქტორის წარმოთქმით ხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 53 მმ-ია, ხოლო განხშვის – 105 მმ. უბგერო ინტერვალის გრძლივობა 41 მმ (მხოლოდ ერთი შემთხვევა).

წინანუნისმიერი აფრიკატების ზოგადი დახასიათება. თავკიდურ პოზიციაში მჟღერი **ძ** თანხმოვნის ხშვის ფაზა შეიძლება იყოს მჟღერი, ნაწილობრივ მჟღერი ან ყრუ, ხოლო განხშვა ნაწილობრივ ან სრულად მჟღერი; ინტერვოკალურ პოზიციაში ორივე ფაზა ყოველთვის მჟღერია. ბოლოკიდური **ძ** თანხმოვნის ხშვის ფაზა მჟღერია ან ნაწილობრივ დაყრუებული, ხოლო განხშვა – ნაწილობრივ მჟღერი ან დაყრუებული. ყრუ აფრიკატების ხშვა, როგორც წესი, პერიოდული რხევების გარეშეა წარმოდგენილი, თუმცა ზოგჯერ დასაწყისი ინტერვოკალურ და ბოლოკიდურ პოზიციებში გამჟღერებულია, განსაკუთრებით ინტერვოკალური აფრიკატებისთვის დამახასიათებელი არასრული ხშვის შემთხვევაში. წინანუნისმიერი აფრიკატების ჩქამის გრძლივობა აღემატება მსკდომი თანხმოვნების გრძლივობას. მჟღერი **ძ** თანხმოვნის ჩქამის გრძლივობა 50-128 მმ-ის ფარგლებშია, **ც** თანხმოვნის – 94-245 მმ-ის, ხოლო **წ** თანხმოვნის – 54-160 მმ-ის; მკვეთრი თანხმოვნის ჩქამის მომდევნო უბგერო ინტერვალის გრძლივობა მერყეობს 8-41 მმ-ის ფარგლებში.¹ უბგერო ინტერვალის უფრო მეტად თავკიდური და ინტერვოკალური პოზიციებისთვის არის დამახასიათებელი. მჟღერთან და მკვეთრთან შედარებით ფშვინიერი **ც** თანხმოვანი ყველა პოზიციაში გამოირჩევა ჩქამის დიდი გრძლივობით. **ძ-ც-წ** აფრიკატების ჩქამის მაქსიმალური გრძლივობა ბოლოკიდური პოზიციისთვის არის დამახასიათებელი. წინანუნისმიერი აფრიკატების ჩქამის შუაში სპექტრის დიაპაზონი ყველა პოზიციაში ორივე დიქტორის საშუალო მონაცემებით 2470-8000 ჰც-ია, აღსანიშნავია, რომ ქალი დიქტორის წარმოთქმით ჩქამის ქვედა საზღვარი დაახლოებით 200 ჰც-ით არის მაღალი. მჟღერი და ფშვინიერი აფრიკატების განხშვის დასაწყისში ფრიკაციული ჩქამის ქვედა საზღვარი 3575 ჰც-ია, მკვეთრი აფრიკატის ჩქამის პირველ ნახევარში ქვედა საზღვარი იმპულსური განხშვის გამო შედარებით დაბალია; ფშვინიერებთან ჩქამის მეორე ნახევარში ასპირაციული სურათის ჩამოყალიბების გამო შესაძლებელია დაბალსიხშირული შემადგენლების გამოვლენა. ლაბიალური **უ** ხმოვნის კოარტიკულაციური გავლენა წინამავალი აფრიკატის სპექტრში ქვედა საზღვრის დადაბლებასთან ერთად გამოიხატება 3500-5000 ჰც-ის ფარგლებში სიხშირული შემადგენლების დასუსტებით, ხოლო ბოლოკიდური აფრიკატის სპექტრში მხოლოდ ქვედა საზღვრის უმნიშვნელო დადაბლებით. პალატალიზაციის (**ი** ხმოვნის) გავლენა, აფრიკატების ჩქამის გრძლივობის გაზრდა უფრო მამაკაცის წარმოთქმისთვის არის დამახასიათებელი, ხოლო ლაბიალიზაციით გამოწვეული ცვლილებები უფრო საგრძნობია ქალის წარმოთქმისათვის.

¹ პოზიციების მიხედვით წინანუნისმიერი აფრიკატების ფაზათა საშუალო გრძლივობები ორივე დიქტორისათვის მოცემულია 1-ელ ცხრილში.

ცხრილი 1. წინანუნისმიერ აფრიკატთა არტიკულაციური ფაზების საშუალო გრძლივობები (იზოლირებული სიტყვები, ქალისა და მამაკაცის წარმოთქმა).

	#-V			V-V			V-#		
	ხშვა	ჩქამი	უ.ი.	ხშვა	ჩქამი	უ.ი.	ხშვა	ჩქამი	უ.ი.
ჟ		43,5							
	91	51		51,2	53,7		74,3	96,2	
ჩ		91,7		45,8	98,5		68	186	
ჭ				50	90		62,7	80,7	
ჭ		57,7	16,7	46	71,2	11,2	75,3	120,3	47,7

მჟღერი თანხმოვანი ჯ

თავკიდური უკანანუნისმიერი მჟღერი აფრიკატი მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით **ა** ხმოვნის წინ წარმოდგენილია ყრუ ხშვისა და განხშვის ფაზებით. განხშვის ჩქამის გრძლივობა **46** მწმ-ია, ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა **25** მწმ-ია (სურ. 15; I დიქტ.). განხშვის დასაწყისიდან ჩქამის ქვედა საზღვარი თანდათან დაბლდება **2400** ჰც-იდან **2000** ჰც-ამდე. სპექტრის ზედა საზღვარი უდრის **8000** ჰც-ს. **ი** ხმოვნის წინ **ჯ** თანხმოვნის ხშვა მჟღერია (**71** მწმ), მჟღერი განხშვის ჩქამის გრძლივობა **75** მწმ-ია, ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს **35** მწმ-ში; ჩქამის განმავლობაში სპექტრის ქვედა საზღვარი **2000** ჰც-იდან დაბლდება **1500** ჰც-ამდე, სპექტრის ზედა საზღვარი **8000** ჰც-ია. განხშვის ფაზაში ძირითადი ტონის პანელზე სახმო სიმების პერიოდული რხევა მიჩქმალულია (მასკირებულია) ფრიკაციული ჩქამით, თუმცა ოსცილოგრამაზე და სპექტროგრამაზე ჩანს ჩქამშერეული პერიოდული რხევები. **ჯ** თანხმოვნის განხშვის ჩქამი **ი** ხმოვნის წინ არის მაქსიმალური გრძლივობის, რაც პალატალური კოარტიკულაციის შედეგია. **უ** ხმოვნის წინ თავკიდური **ჯ** თანხმოვნის ხშვა (**85** მწმ) და განხშვა (**45** მწმ) მჟღერია, ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა **25** მწმ-ია. ამ შემთხვევაშიც ძირითადი ტონის პანელზე პერიოდული რხევები არ ჩანს, მაგრამ ასახულია ოსცილოგრამასა და სპექტროგრამაზე. ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი **900-8000** ჰც-ია. დიაპაზონის შედარებით დაბალი ქვედა საზღვარი ბაგისმიერი ხმოვნის კოარტიკულაციის შედეგია. მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური **ჯ** თანხმოვნის განხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან **55** მწმ-ია.

ინტერვოკალური ჯ თანხმოვნის ხშვისა და განხშვის ფაზები მჟღერია (სურ. 15, I დიქტ.), განხშვის პირველ ნახევარში ძირითადი ტონის პანელზე შესაძლოა, ფრიკაციული ჩქამის დიდი ინტენსივობის გამო, სახმო სიმების რხევა არ იყოს ასახული, თუმცა ოსცილოგრამაზეც და სპექტროგრამაზეც ასახულია ჩქამშერეული პერიოდული რხე-

ვები. ჩქამის მაქსიმალური გრძლივობა, მსგავსად თავკიდური პოზიციისა, **ი** ხმოვნების გარემოცვაშია, რაც პალატალური კოარტიკულაციის შედეგია. **უ** ხმოვნების მეზობლობაში მჟღერი თანხმოვანი არასრული ხშვით არის წარმოდგენილი – ხშვის შესაბამის მონაკვეთზე ასახულია სუსტი ჩქამი, რაც აფრიკატებთან არცთუ იშვიათია. ინტერვოკალური და თავკიდური თანხმოვნის სკდომის სპექტრული მახასიათებლები მსგავსია ერთსა და იმავე ხმოვანთან; ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობები 20-28 მწმ-ის ფარგლებშია. მამაკაცი დიქტორისთვის სამივე ხმოვნის გარემოცვაში ფაზათა საშუალო მონაცემებია: ხშვა – 61 მწმ და განხშვა – 66 მწმ.

ბოლოკიდური ჯ აფრიკატის (სურ. 16; I დიქტ.) ხშვის ძირითადი ნაწილი **ა** ხმოვანთან დაყრუებულია, ოსცილოგრამისა და სპექტროგრამის პანელებზე მხოლოდ დახშვის მომენტში ჩანს სუსტი პერიოდული რხევები. ხშვის გრძლივობა 81 მწმ-ია, ყრუ განხშვის ჩქამის – 101 მწმ. ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 30 მწმ-ია. ჩქამის სპექტრი სამი გაძლიერების ზოლით არის წარმოდგენილი, 280-3500 ჰც-ის, 5000-6000 ჰც-ისა და 6800-8000 ჰც-ის დიაპაზონებში. **ი** ხმოვნის მომდევნო **ჯ** თანხმოვნის ხშვის ძირითად ნაწილში სუსტი პერიოდული რხევები ასახულია მხოლოდ ძირითადი ტონის პანელზე, ხშვის გრძლივობა 82 მწმ-ია, ყრუ განხშვის ჩქამის – 99 მწმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 20 მწმ-ში. სპექტრში გამოიყოფა ორი გაძლიერების ზოლი, 2100-3700 ჰც-ისა და 5000-8000 ჰც-ის დიაპაზონებში. განხშვის ბოლოს ჩქამის ქვედა საზღვარი დაინევს 1500 ჰც-ამდე. **უ** ხმოვანთან მომდევნო **ჯ** აფრიკატის ხშვის ფაზის გრძლივობა 75 მწმ-ია, რომლის დასაწყისის 45 მწმ მჟღერია, ხოლო ყრუ განხშვის გრძლივობა უდრის 90 მწმ-ს. ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 30 მწმ-ია. ჩქამის სპექტრში გამოიყოფა სამი გაძლიერების ზოლი, 2000-3300 ჰც-ის, 5000-6000 ჰც-ისა და 6500-7400 ჰც-ის დიაპაზონებში. მამაკაცი დიქტორისთვის სამივე ხმოვანთან ფაზათა საშუალო მონაცემებია: ხშვა – 79 მწმ და განხშვა – 97 მწმ.

ქალი დიქტორის (II დიქტ.) წარმოთქმით **ა** ხმოვნის წინ **თავკიდური ჯ** აფრიკატის ხშვის ფაზა ყრუა (სურ. 17), განხშვის გრძლივობა 41 მწმ-ია, რომლის ბოლოს ჩანს პერიოდული რხევები (10 მწმ). განხშვა იწყება ორი იმპულსით¹ და ჩქამის ინტენსივობის მაქსიმუმს აღწევს 20 მწმ-ში. ჩქამის სპექტრის დიაპაზონია 2000-8000 ჰც. **ი** ხმოვნის წინ **ჯ** თანხმოვნის ხშვა (110 მწმ) და განხშვის ჩქამიც (41 მწმ) მჟღერია; ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 30 მწმ-ია. ჩქამის ქვედა საზღვარი განხშვის დასაწყისიდან თანდათან დაბლდება 2200 ჰც-იდან 1800 ჰც-ამდე. სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, მაღალსიხშირული გაძლიერების უბანი 3000-7500 ჰც-ის დიაპაზონშია. **უ** ხმოვნის წინ **თავკიდური ჯ** თანხმოვნის ხშვა (98 მწმ) და განხშვის ჩქამიც (43 მწმ) მჟღერია; ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 30 მწმ-ია. განხშვის დასაწყისში სპექტრის დიაპაზონია 1800-8000 ჰც, მეორე ნახევარში სპექტრის

¹ ჩქამის იმპულსურობა უფრო დამახასიათებელია მკვეთრი აფრიკატებისა და მსკდომებისთვის.

ქვედა სიხშირეებიცაა შევსებული; ჩქამის სპექტრი ორი გაძლიერების ზოლით არის წარმოდგენილი, 2500 და 6000 ჰც-ზე. ქალი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური **ჯ** თანხმოვნის განხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 42 მმ-ია.

ინტერვოკალური ჯ თანხმოვნის ხშვისა და განხშვის ფაზები ქალი დიქტორის წარმოთქმით მუდღერია (სურ. 17; I დიქტ.), განხშვის პირველ ნახევარში ძირითადი ტონის პანელზე ფრიკაციული ჩქამის დიდი ინტენსივობის გამო ზოგჯერ სახმო სიმების რხევა შესაძლოა არ იყოს ასახული, თუმცა ოსცილოგრამაზეც და სპექტროგრამაზეც ჩანს სუსტი პერიოდული რხევები. ინტერვოკალური და თავკიდური თანხმოვნის სკდომის სპექტრული მახასიათებლები მსგავსია ერთსა და იმავე ხმოვანთან; ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობები 20-35 მმ-ის ფარგლებშია. ქალი დიქტორისთვის სამივე ხმოვნის გარემოცვაში ფაზათა საშუალო მონაცემებია: ხშვა – 42 მმ და განხშვა – 41 მმ.

ქალი დიქტორის წარმოთქმით **ა** ხმოვანთან **ბოლოკიდური ჯ** თანხმოვნის ხშვის (76 მმ) პირველი ნახევარი მუდღერია, ყრუ განხშვის გრძლივობა 98 მმ-ია. ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 21 მმ-ია, სპექტრის დიაპაზონი 1800-8000 ჰც-ია (სურ. 18, II დიქტ.). **ი** ხმოვნის მომდევნო **ჯ** თანხმოვნის ხშვა (76 მმ) თითქმის მთლიანად მუდღერია, ყრუ განხშვის გრძლივობა 98 მმ-ია. ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობაა 21 მმ, დიაპაზონი 1800-8000 ჰც-ია. **უ** ხმოვანთან ბოლოკიდური **ჯ** აფრიკატის ხშვა თითქმის სრულად არის გამჟღერებული. ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 30 მმ-ია, დიაპაზონი კი 1900-8000 ჰც. გაძლიერების ზოლი 5800 ჰც-ის ფარგლებშია საშუალო სიხშირეების დასუსტების ფონზე. ბოლოკიდური **ჯ** აფრიკატის სიხშირული შემადგენლების ინტენსივობა უფრო დაბალია, ვიდრე თავკიდური და ინტერვოკალური თანხმოვნებისა. ქალი დიქტორისთვის სამივე ხმოვანთან ბოლოკიდური **ჯ** თანხმოვნის ფაზათა საშუალო მონაცემებია: ხშვა – 69 მმ და განხშვა – 96 მმ.

ფშვინვიერი თანხმოვანი ჩ

თავკიდური უკანანუნისმიერი ფშვინვიერი **ჩ** აფრიკატის ყრუ ხშვის ფაზა **ა** ხმოვნის წინ მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით არ იზომება, ყრუ განხშვის გრძლივობა 90 მმ-ია, (სურ. 19; I დიქტ.); ჩქამის ინტენსივობის მატება 40 მმ-ია, ბოლოსაკენ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი 1500-7300 ჰც-ია, განხშვის ბოლოს კი 700-8000 ჰც. გაძლიერების ზოლები 1000-3200 ჰც-ის და 5000-6000 ჰც-ის ფარგლებშია. **ი** ხმოვნის წინ ფშვინვიერი აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, ჩქამის გრძლივობა 88 მმ-ია; ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 40 მმ-ია, შემდეგ დონე შენარჩუნებულია და ბოლოსკენ ოდნავ იკლებს. განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის დიაპაზონია 180-8000 ჰც, განხშვის ბოლოს ჩნდება დაბალსიხშირული შემადგენლები. სპექტრში ყველაზე ინტენსიური უბანი 2600 ჰც-ზეა. **უ** ხმოვნის წინ **ჩ** აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, განხშვის გრძლივობა 99 მმ-ია;

ჩქამის ინტენსივობა მატულობს 44 მმ-ის განმავლობაში, შემდეგ თანაბრად კლებულობს. განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი 1900-8000 ჰც-ია, განხშვის ბოლოს ქვედა საზღვარი დაინევს 700 ჰც-ამდე. გაძლიერების უბნები 2000 ჰც-ისა და 5200 ჰც-ის ფარგლებშია. ხმოვნის ლაბიალური კოარტიკულაციური ცვლილება აფრიკატის სპექტრზე აისახება სპექტრის ქვედა საზღვრის დაწევით. მამაკაცი დიქტორის მიხედვით თავკიდურ პოზიციაში **ჩ** აფრიკატის განხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 92 მმ-ია.

ინტერვოკალური ჩ თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა **ა** ხმოვნების გარემოცვაში მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით 65 მმ-ია, ყრუ ჩქამის გრძლივობა 92 მმ-ია (სურ. 19; I დიქტ.). ჩქამის ინტენსივობის მატება 55 მმ-ია, ბოლოსაკენ ინტენსივობა ოდნავ იკლებს. განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი 1800-7800 ჰც-ია, განხშვის ბოლოს კი 1000-8000 ჰც; სპექტრში ყველაზე ინტენსიური უბანი 2500 ჰც-ზეა. სპექტრის დინამიკა თავკიდურის ანალოგიურია, თუმცა ქვედა საზღვარი დაახლოებით 300 ჰც-ით მაღალია. **ი** ხმოვნების გარემოცვაში **ჩ** თანხმოვნის ნაწილობრივ გამჟღერებული არასრული ხშვის გრძლივობა 32 მმ-ია, ყრუ ჩქამის – 122 მმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 45 მმ-ის განმავლობაში და ბოლოსაკენ თანაბრად იკლებს. ჩქამის სპექტრული შემადგენლობა და დინამიკა თავკიდური აფრიკატის მსგავსია, მაგრამ სპექტრის ქვედა საზღვარი ოდნავ მაღალია და გრძლივობაც მეტი აქვს. არასრული ხშვა და ჩქამის დიდი გრძლივობა პალატალური ხმოვნების გარემოცვით უნდა იყოს გამოწვეული. **უ** ხმოვნების გარემოცვაში **ჩ** თანხმოვნის ყრუ ხშვისა და განხშვის დასაწყისში ჩანს წინამავალი ხმოვნის F2-ის კვალი და სუსტი პერიოდული რხევები. ხშვის ფაზა (57 მმ) და განხშვა (103 მმ) ყრუა; ჩქამის ინტენსივობის მატება 28 მმ-ია. მსგავსად თავკიდური პოზიციისა განხშვის ბოლოს ჩნდება დაბალსიხშირული შემადგენლები, თუმცა ჩქამის დასაწყისში სპექტრის ქვედა საზღვარი შედარებით დაბალია. სპექტრში გაძლიერების უბანი არ გამოიკვეთება. მამაკაცი დიქტორისთვის სამივე ხმოვანთან ინტერვოკალურ პოზიციაში **ჩ** აფრიკატის ხშვისა და განხშვის საშუალო გრძლივობებია 51 მმ და 106 მმ.

ბოლოკიდური ჩ თანხმოვნის დახშვის მომენტი (დაახლოებით 15 მმ) სამივე ხმოვანთან გამჟღერებულია. **ა** ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ხშვის გრძლივობა 98 მმ-ია, განხშვის ჩქამის – 197 მმ, ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 50 მმ-ის განმავლობაში და ბოლოსაკენ თანაბრად იკლებს. ხშვის ძირითადი ნაწილი და განხშვა ყრუა. ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი 1500-8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბნების ცენტრებია 2500 ჰც და 6500 ჰც (სურ. 20; I დიქტ.). **ი** ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში **ჩ** აფრიკატის ხშვის გრძლივობა 68 მმ-ია და განხშვის – 225 მმ. ხშვის ძირითადი ნაწილი და განხშვა ყრუა. ჩქამის ინტენსივობის მატება 54 მმ-ია. ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი 1500-8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბნების ცენტრებია 2700 ჰც და 5600 ჰც, **ი** ხმოვნის პალატალური კოარტიკულაციის გამო ჩქამის ინტენსივობა შედარებით მაღალია. **უ** ხმოვანთან ბოლოკიდური აფრიკატის ხშვის ძირითადი ნაწილი (60 მმ) და განხშვა

(200 მმ) ყრუა. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 55 მმ-ის განმავლობაში და ბოლოსაკენ თანაბრად იკლებს. ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი 1500-8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბნების ცენტრებია 2700 ჰც და 5500 ჰც. სამივე ხმოვანთან ხშვის საშუალო გრძლივობა 74 მმ-ია, ხოლო განხშვის – 207 მმ.

ქალი დიქტორის (II დიქტ.) წარმოთქმით **თავკიდური** ფშვინვიერი **ჩ** აფრიკატის ხშვის ფაზა ყრუა. **ა** ხმოვნის წინ ყრუ განხშვის გრძლივობა 85 მმ-ია (სურ. 21; II დიქტ.); განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის ქვედა საზღვარი 2000 ჰც-ია და განხშვის ბოლოსკენ დაბლდება 700 ჰც-ამდე, ჩქამის ინტენსივობა საკმაოდ სწრაფად აღწევს მაქსიმუმს (20 მმ). ფშვინვიერი მონაკვეთი ინტენსივობით უფრო დაბალია განხშვასთან შედარებით. ჩქამის დიაპაზონის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბნები 2400 ჰც-ის, 3800 ჰც-სა და 5800 ჰც-ის ფარგლებშია. **ი** ხმოვნის წინ ფშვინვიერი აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, ჩქამის გრძლივობა 102 მმ-ია; განხშვის და ფშვინვის ჩქამი საკმაოდ ინტენსიურია პალატალური ხმოვნის კოარტიკულაციის გამო, ამავე მიზეზით სპექტრში გაძლიერების უბნები არ გამოიყოფა; ინტენსივობის მატების გრძლივობა 35 მმ-ია; სპექტრის ქვედა საზღვარი განხშვის მომენტში 1800 ჰც-ია და ზგერის დასასრულისკენ დაიწევს 1500 ჰც-ამდე, ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია. **უ** ხმოვნის წინ **ჩ** აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, განხშვის გრძლივობა 86 მმ-ია; ჩქამის ინტენსივობა მატულობს 30 მმ-ის განმავლობაში და თანაბრად იკლებს ჩქამის დასასრულისკენ. ჩქამის დიაპაზონის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, სპექტრის ქვედა საზღვარი და გაძლიერების ზოლები განხშვის დასწყისიდან ბოლოსკენ დაბლა იწევს: ქვედა საზღვარი – 1700 ჰც → 100 ჰც, პირველი გაძლიერების ზოლი – 2500 ჰც → 1100 ჰც, მეორე გაძლიერების ზოლი – 6500 ჰც → 5200; სპექტრის დინამიკის ეს თავისებურება მომდევნო ხმოვნის ლაბიალური კოარტიკულაციის შედეგად უნდა ჩაითვალოს. ქალი დიქტორის მიხედვით თავკიდურ პოზიციაში **ჩ** აფრიკატის განხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 91 მმ-ია.

ინტერვოკალური ჩ თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა **ა** ხმოვნების გარემოცვაში ქალი დიქტორის წარმოთქმით 39 მმ-ია, რომლის პირველი ნახევარი გამჟღერებულია, ყრუ ჩქამის გრძლივობა 77 მმ-ია (სურ. 21; II დიქტ.). ჩქამის ინტენსივობა მატულობს 25 მმ-ის განმავლობაში და თანაბრად იკლებს ჩქამის დასასრულისკენ. განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის ქვედა საზღვარი 2100 ჰც-ია და განხშვის ბოლოსკენ დაბლდება 1400 ჰც-ამდე, სპექტრის შემადგენლობა გარდა ბოლო მონაკვეთისა ანალოგიურია თავკიდური **ჩ** აფრიკატისა. **ი** ხმოვნების გარემოცვაში **ჩ** თანხმოვნის არასრული ხშვის პირველი ნაწილი გამჟღერებულია, ხშვის გრძლივობა 43 მმ-ია, ყრუ ჩქამის – 98 მმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს 28 მმ-ში აღწევს და შემდეგ თანაბრად იკლებს; სპექტრის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური **ჩ** აფრიკატისა, თუმცა ჩქამის ინტერვოკალურის ინტენსივობა ოდნავ მეტია თავკიდურთან შედარებით. განხშვის მომენტში ჩქამის სპექტრის ქვედა საზღვარი 2100 ჰც-ია და განხშვის ბოლოსკენ დაბლდება 1500 ჰც-ამდე. **უ** ხმოვნების გარემოცვაში **ჩ** თანხმოვნის ხშვის

გრძლივობა 39 მმ-ია, რომლის პირველი ნახევარი გამჟღერებულია ყრუ ჩქამის გრძლივობა 99 მმ-ია; ჩქამის ინტენსივობა მატულობს 28 მმ-ის განმავლობაში და თანაბრად იკლებს ჩქამის დასასრულისკენ. სპექტრის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური ჩ აფრიკატისა. სამივე ხმოვანთან ხშვის საშუალო გრძლივობაა 40 მმ, ხოლო განხშვის – 91 მმ.

ბოლოკიდური ჩ თანხმოვნის ყრუ ხშვის გრძლივობა ა ხმოვანთან 54 მმ-ია, განხშვის ჩქამის – 157 მმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 42 მმ-ში. განხშვის მომენტში სპექტრის ქვედა საზღვარი 2100 ჰც-ია და ბოლოსკენ იკლებს 1700 ჰც-ამდე, ჩქამის დიაპაზონის ზედა საზღვარია 8000 ჰც (სურ. 22; II დიქტ.). **ი** ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ჩ აფრიკატის ხშვის დასაწყისი ჩანს დაახლოებით 15 მმ-ის გრძლივობის სუსტი პერიოდული რხევები, ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 69 მმ და 152 მმ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 40 მმ-ში და შემდეგ თანაბრად იკლებს, ჩქამის დასაწყისში სპექტრის დიაპაზონი 2200-8000 ჰც-ია, ჩქამის შუაში და ბოლოში ქვედა საზღვარი დაიწევს 1700 ჰც-ამდე. **უ** ხმოვანთან ბოლოკიდური აფრიკატის ხშვის გრძლივობა 63 მმ-ია, ყრუ განხშვის ჩქამი – 185 მმ. ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 54 მმ-ია. ჩქამის დასაწყისში სპექტრის ქვედა საზღვარი 2000 ჰც-ია და ბოლოსკენ იკლებს 1600 ჰც-ამდე, დიაპაზონის ზედა საზღვარია 8000 ჰც. სამივე ხმოვანთან ხშვის საშუალო გრძლივობა 39 მმ-ია, ხოლო განხშვის – 194 მმ.

მკვეთრი თანხმოვანი ჭ

თავკიდური უკანანუნისმიერი მკვეთრი აფრიკატების ხშვის ყრუ ფაზა არ იზომება. **ა** ხმოვნის წინ ჭ თანხმოვნის განხშვა იწყება სუსტი იმპულსური ჩქამით. განხშვის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 37 მმ-ში. ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 54 მმ და 9 მმ; სპექტრის დიაპაზონი დასაწყისში 2800-7000 ჰც-ია, ხოლო შუაში 800-8000 ჰც, ჩქამის გაძლიერების ორი უბნის ცენტრებია 2800 და 5300 ჰც (სურ. 23; I დიქტ.). **ი** ხმოვნის წინ ჭ აფრიკატის განხშვის დასაწყისი რამდენიმე იმპულსისგან შედგება, ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 28 მმ-ში. ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 70 მმ და 14 მმ; სპექტრის დიაპაზონი 1000-8000 ჰც-ია, ჩქამის გაძლიერების ორი უბნის ცენტრებია 2900 და 5800 ჰც. **უ** ხმოვნის წინ მკვეთრი ჭ აფრიკატის განხშვა იწყება სუსტი იმპულსური ჩქამით. განხშვის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 51 მმ-ში. ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 76 მმ და 15 მმ; ჩქამის მთელი დიაპაზონი შეესვებულია, ჩქამის გაძლიერების ორი უბნის ცენტრებია 1800 და 5700 ჰც. მომდევნო ხმოვნის კოარტიკულაციური პალატალიზაცია და ლაბიალიზაცია სპექტრის ქვედა საზღვრის დაწევას იწვევს, თუმცა ლაბიალიზაცია ადაბლებს აგრეთვე პირველი გაძლიერების ზოლის სიხშირეს. სამივე ხმოვანთან მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური მკვეთრი აფრიკატის ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის საშუალო გრძლივობებია 68 მმ და 13 მმ.

ინტერვოკალური ჭ თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა **ა** ხმოვნების გარემოცვაში მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით 52 მწმ-ია, რომლის პირველი ნახევარი (27 მწმ) გამჟღერებულია (სურ. 23; I დიქტ.), ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 46 მწმ და 8 მწმ; თავკიდურთან შედარებით ჩქამის ინტენსივობის მატება უფრო სწრაფია (20 მწმ) და სპექტრის ქვედა საზღვარიც მცირე დიაპაზონში იცვლება – 1400 ჰც-იდან → 900 ჰც-ამდე. ზედა საზღვარი ჩქამის განმავლობაში 8000 ჰც-ია. **ი** ხმოვნების გარემოცვაში **ჭ** თანხმოვნის ხშვის (50 მწმ) ძირითადი ნაწილი გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის გრძლივობა 91 მწმ-ია. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 35 მწმ-ში. უბგერო ინტერვალს არ გამოიყოფა, რადგან გადაფარულია სუსტი ფრიკაციული ჩქამით. სპექტრი და ინტენსივობის დინამიკა ანალოგიურია თავკიდური **ჭ** აფრიკატისა, თუმცა თავკიდურთან შედარებით ჩქამის ინტენსივობით ოდნავ უფრო ძლიერია და სპექტრის ქვედა საზღვარი ჩქამის მეორე ნახევარში უფრო მაღალია (1500 ჰც). **უ** ხმოვნების გარემოცვაში **ჭ** თანხმოვნის ხშვა (35 მწმ) გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 94 მწმ და 17 მწმ; ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 58 მწმ-ში. თავკიდურთან შედარებით ინტერვოკალური **ჭ** თანხმოვნის ჩქამის სპექტრის ქვედა საზღვარი 1000 ჰც-ით მაღალია, ჩქამი უფრო ინტენსიურია და ინტენსივობის მატების დროც მეტია. გაძლიერების ზოლების სიხშირული მონაცემები იგივეა. სამივე ხმოვანთან მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით ინტერვოკალური **ჭ** აფრიკატის საშუალო გრძლივობებია ხშვის – 46 მწმ, ჩქამის 77 მწმ – და უბგერო ინტერვალის – 13 მწმ.

მამაკაცი დიქტორის წარმოთქმით **ბოლოკიდური ჭ** თანხმოვნის **ა** ხმოვანთან ყრუ ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 81 მწმ და 127 მწმ. ყელში სკდომის სუსტი იმპულსი ჩანს ჩქამიდან 50 მწმ-ის შემდეგ. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 53 მწმ-ში. ჩქამის სტაციონარული ნაწილის სპექტრის დიაპაზონი 1400-8000 ჰც-ია, განხშვის მომენტში ქვედა საზღვარი ოდნავ მაღლა იწევს, გაძლიერების ზოლის ცენტრებია 2700 და 6200 ჰც (სურ. 24; I დიქტ.). **ი** ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში **ჭ** აფრიკატის ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 98 მწმ და 128 მწმ, უბგერო ინტერვალის გრძლივობა 30 მწმ-ია. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 52 მწმ-ის განმავლობაში. ჩქამის დასაწყისში სპექტრის დიაპაზონია 2000-8000 ჰც, ჩქამის ბოლოსკენ თანაბრად დაბლდება 1600 ჰც-ამდე. პირველი გაძლიერების ვიწრო ზოლის ცენტრი 2600 ჰც-ია, ხოლო მეორე გაძლიერების უბანი 5000-7000 ჰც-ის ფარგლებშია (სურ. 183; I დიქტ.). **უ** ხმოვანთან (სურ. 184; I დიქტ.). ბოლოკიდური აფრიკატის ხშვისა და განხშვის გრძლივობებია 47 მწმ და 106 მწმ. ყელში სკდომის სუსტი იმპულსი ჩანს ჩქამიდან 60 მწმ-ის შემდეგ. დახშვის მომენტის დაახლოებით 20 მწმ დაბალი ინტენსივობის პერიოდული რხევებით არის წარმოდგენილი. ჩქამის ინტენსივობის მატების გრძლივობა 46 მწმ-ია. გაძლიერების ზოლის ცენტრებია 2500 და 5000 ჰც. ჩქამის დიაპაზონი განხშვის დასაწყისში 2000-8000 ჰც-ია და სტაციონარულ ნაწილში ქვედა საზღვარი დაიწევს 1400 ჰც-ამდე. ხშვის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 73 მწმ-ია, ხოლო განხშვის – 120, უბგერო ინტერვალის – 47 მწმ.

ქალი დიქტორის (II დიქტ.) წარმოთქმით თავკიდური მკვეთრი ჭ აფრიკატის ხშვის ფაზა სიყრუის (ბგერითი ენერგიის არქონის) გამო არ არის ასახული. ა ხმოვნის წინ ყრუ განხშვის გრძლივობა 48 მწმ-ია, უბგერო ინტერვალის, რომელიც სახმო სიმების დახშულობის მაჩვენებელია – 30 მწმ. (სურ. 25; II დიქტ.); ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს განხშვის დასაწყისიდან 22 მწმ-ის შემდეგ. ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი 1600-8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბანი არ გამოიყოფა. ი ხმოვნის წინ მკვეთრი ჭ აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, ჩქამის გრძლივობა 57 მწმ-ია, უბგერო ინტერვალის – 16 მწმ, ინტენსივობის მატების გრძლივობა 20 მწმ. განხშვის დასაწყისში განხშვის იმპულსურობის გამო დაბალი სიხშირეებიც ჩანს. სპექტრის დიაპაზონი 2000-8000 ჰც-ია, ჩქამის გაძლიერების ორი უბანი გამოიყოფა 2000-4000 და 5000-6500 ჰც-ის ფარგლებში. უ ხმოვნის წინ ჭ აფრიკატის ხშვა და განხშვა ყრუა, განხშვის გრძლივობა 41 მწმ-ია, უბგერო ინტერვალის – 16 მწმ, ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს განხშვის დაწყებიდან 20 მწმ-ის შემდეგ; ჩქამის ბოლოში სპექტრის დიაპაზონი 800-8000 ჰც-ია, ჩქამის დასაწყისში დაბალი სიხშირეებიც შევსებულია, გაძლიერების ორი უბანი 1800-2500 და 5500-8000 ჰც-ზეა. სამივე ხმოვანთან ქალი დიქტორის წარმოთქმით თავკიდური მკვეთრი აფრიკატის ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის საშუალო გრძლივობებია 49 მწმ და 21 მწმ.

ინტერვოკალური ჭ თანხმოვნის ხშვის ფაზის გრძლივობა ა ხმოვნების გარემოცვაში ქალი დიქტორის წარმოთქმით 49 მწმ-ია, რომლის პირველი ნახევარი გამჟღერებულია (სურ. 25; II დიქტ.). ჩქამისა და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 34 მწმ და 9 მწმ, ჩქამის ინტენსივობის მატება 20 მწმ-ია, ჩქამის სპექტრის დიაპაზონი (1800-8000 ჰც) თანაბარი ინტენსივობის შემადგენლებით არის წარმოდგენილი, შესაბამისად, გაძლიერების უბანი არ გამოიყოფა. ი ხმოვნების გარემოცვაში ჭ თანხმოვნის ხშვის (70 მწმ) პირველი ნახევარი გამჟღერებულია. ყრუ ჩქამის გრძლივობა 54 მწმ-ია, უბგერო ინტერვალის – 13 მწმ, ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 19 მწმ-ში. უ ხმოვნების გარემოცვაში ჭ თანხმოვნის ხშვის (54 მწმ) ნახევარი გამჟღერებულია (სურ. 187; II დიქტ.). ყრუ ჩქამის და უბგერო ინტერვალის გრძლივობებია 38 მწმ და 12 მწმ; ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს დასაწყისიდან 22 მწმ-ში. ჩქამის ბოლოში სპექტრის დიაპაზონი 1000-8000 ჰც-ია, ჩქამის დასაწყისში დაბალი სიხშირეებიც შევსებულია, გაძლიერების ორი უბანი 1800-3500 და 5000-7300 ჰც-ზეა. ინტერვოკალური ჭ აფრიკატის სპექტრი და ინტენსივობის დინამიკა სამივე ხმოვანთან ანალოგიურია თავკიდური თანხმოვნისა, მაგრამ თავკიდურთან შედარებით ჩქამის ინტენსივობით უფრო სუსტია და სპექტრის ქვედა საზღვარი ჩქამის მეორე ნახევარში უფრო მაღალია 200 ჰც-ით. სამივე ხმოვანთან ქალი დიქტორის წარმოთქმით ინტერვოკალური ჭ აფრიკატის საშუალო გრძლივობებია ხშვის – 58 მწმ, ჩქამის 42 მწმ – და უბგერო ინტერვალის – 11 მწმ.

ქალი დიქტორის წარმოთქმით ა ხმოვანთან ბოლოკიდური ჭ თანხმოვნის ხშვის (52 მწმ) დასაწყისი (17 მწმ) სუსტად გამჟღერებულია, განხშვის გრძლივობა 76 მწმ-ია.

ყელში სკდომის იმპულსი არ ჩანს, შესაბამისად, უბგერო ინტერვალი არ იზომება. განხმება იწყება სკდომისათვის დამახასიათებელი იმპულსით. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 35 მმ-ში და შემდეგ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. განხმების მომენტიდან სპექტრის ქვედა საზღვარი 3000 ჰც-იდან ბოლოსაკენ თანდათან დაიწევს 1650 ჰც-მდე, სპექტრის ზედა საზღვარი 8000 ჰც-ია, გაძლიერების უბანი 3000-5000 ჰც-ის ფარგლებშია (სურ. 26; II დიქტ.). ი ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ჭ აფრიკატის ხმის (61 მმ) დასაწყისში ჩანს სუსტი პერიოდული რხევები, განხმების გრძლივობა 72 მმ-ია. ყელში სკდომის იმპულსი არ ჩანს. ჩქამის ინტენსივობის 27 მმ-იანი მატების შემდეგ ინტენსივობა თანაბრად იკლებს. ჩქამის სტაციონარული მონაკვეთის სპექტრის დიაპაზონია 2000-8000 ჰც, განხმების იმპულსის ქვედა საზღვარი იგივეა. გაძლიერების ორი უბანი 2200-4500 და 5500-7300 ჰც-ზეა. უ ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ჭ აფრიკატის ხმის დასაწყისში ჩანს 20 მმ-ის გრძლივობის სუსტი პერიოდული რხევები, ხმისა და განხმების გრძლივობებია 75 მმ და 94 მმ, ყელში სკდომის იმპულსი არ ჩანს. ჩქამის ინტენსივობა მაქსიმუმს აღწევს 37 მმ-ში. ჩქამის სტაციონარული მონაკვეთის სპექტრის დიაპაზონია 1600-8000 ჰც, გაძლიერების ორი უბანი 2000-3500 და 5700-7000 ჰც-ზეა. ქალი დიქტორის წარმოთქმით ხმის საშუალო გრძლივობა სამივე ხმოვანთან 63 მმ-ია, ხოლო განხმების – 81 მმ. ქალი დიქტორის წარმოთქმით ბოლოკიდურ პოზიციაში ყელში სკდომის იმპულსი არ არის დაფიქსირებული.

უკანანუნისმიერი აფრიკატების ზოგადი დახასიათება. თავკიდურ პოზიციაში მჟღერი ჯ თანხმოვნის ხმის ფაზა შეიძლება იყოს მჟღერი ან ყრუ, ხოლო განხმება – მჟღერი, ნაწილობრივ ან იშვიათად სრულად დაყრუებული; ინტერვოკალურ პოზიციაში ორივე ფაზა ყოველთვის მჟღერია. ბოლოკიდური ჯ თანხმოვნის ხმის ფაზა ნაწილობრივ მჟღერია სხვადასხვა ხარისხით, ხოლო განხმება – დაყრუებული. თავკიდური ყრუ აფრიკატების ხმვა პერიოდული რხევების გარეშეა წარმოდგენილი, მაგრამ ინტერვოკალურ და ბოლოკიდურ პოზიციებში ხშირად გამჟღერებულია, განსაკუთრებით ინტერვოკალური აფრიკატებისთვის დამახასიათებელი არასრული ხმის შემთხვევაში. უკანანუნისმიერი აფრიკატების ჩქამის გრძლივობა აღემატება მსკდომი თანხმოვნების გრძლივობას და ნაკლებია წინანუნისმიერებთან შედარებით. მჟღერი ჯ თანხმოვნის ჩქამის გრძლივობა 35-101 მმ-ის ფარგლებშია, ჩ თანხმოვნის – 77-225 მმ-ის, ხოლო ჭ თანხმოვნის – 54-160 მმ-ის; მკვეთრი თანხმოვნის ჩქამისმოდევნო უბგერო ინტერვალის გრძლივობა მერყეობს 8-60 მმ-ის ფარგლებში.¹ მამაკაცის წარმოთქმით უბგერო ინტერვალი მხოლოდ ერთ შემთხვევაში არ გამოიყოფა,² ხოლო ქალის წარმოთქმით უბგერო ინტერვალი ბოლოკიდური მკვეთრებისთვის არ არის დამახასიათებელი. მჟღერსა და მკვეთრთან შედარებით ფშვინიერი ჩ თანხმოვანი ყველა პოზიციაში გამოირჩევა

¹ პოზიციების მიხედვით, უკანანუნისმიერი აფრიკატების ფაზათა საშუალო გრძლივობები ორივე დიქტორისათვის მოცემულია მე-2 ცხრილში.

² ი ხმოვნების გარემოცვაში პალატალური კოარტიკულაციით გამოწვეული ინტენსიური ჩქამით შეიძლება აიხსნას.

ჩქამის დიდი გრძლივობით. **ჯ-ჩ-ჭ** აფრიკატების ჩქამის მაქსიმალური გრძლივობა ბოლოკიდურ პოზიციაში არის დამახასიათებელი. უკანანუნისმიერი აფრიკატების ჩქამის შუაში სპექტრის დიაპაზონი ყველა პოზიციაში ორივე დიეტორის საშუალო მონაცემებით 1595-8000 ჰც-ია, აღსანიშნავია, რომ ქალი დიეტორის წარმოთქმით ჩქამის ქვედა საზღვარი დაახლოებით 280 ჰც-ით არის მაღალი. მჟღერი და ფშვინვიერი აფრიკატების განხშვის დასაწყისში ფრიკაციული ჩქამის ქვედა საზღვარი ყველა პოზიციაში ორივე დიეტორის საშუალო მონაცემებით 1830 ჰც-ია; მკვეთრი აფრიკატის ჩქამის პირველ ნახევარში ქვედა საზღვარი იმპულსური განხშვის გამო უფრო დაბალია, ხოლო ფშვინვიერების ჩქამის მეორე ნახევრის ასპირაციული ჩქამი ფრიკაციულთან შედარებით დაბალი სიხშირეებით ხასიათდება. ლაბიალური **უ** ხმოვნის კოარტიკულაციური გავლენა უკანანუნისმიერი აფრიკატების სპექტრში გამოიხატება ქვედა საზღვრის დადაბლებით, ხოლო პალატალიზაცია (**ი** ხმოვანთან მეზობლობა) სპექტრულ ცვლილებებს არ იწვევს, მაგრამ ჩქამის გრძლივობას ზრდის.

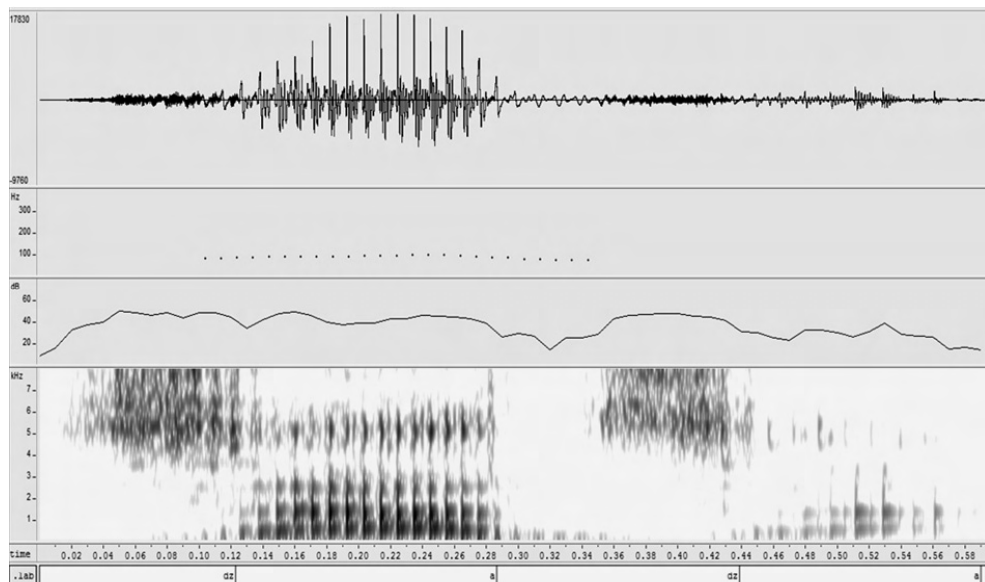
ცხრილი 2. უკანანუნისმიერ აფრიკატთა არტიკულაციური ფაზების საშუალო გრძლივობები (იზოლირებული სიტყვები, ქალისა და მამაკაცის წარმოთქმა).

	#-V			V-V			V-#		
	ხშვა	ჩქამი	უ.ი.	ხშვა	ჩქამი	უ.ი.	ხშვა	ჩქამი	უ.ი.
ჯ		43,5							
	91	51		51,2	53,7		74,3	96,2	
ჩ		91,7		45,8	98,5		68	186	
ჭ				50	90		62,7	80,7	
ჭ		57,7	16,7	46	71,2	11,2	75,3	120,3	47,7

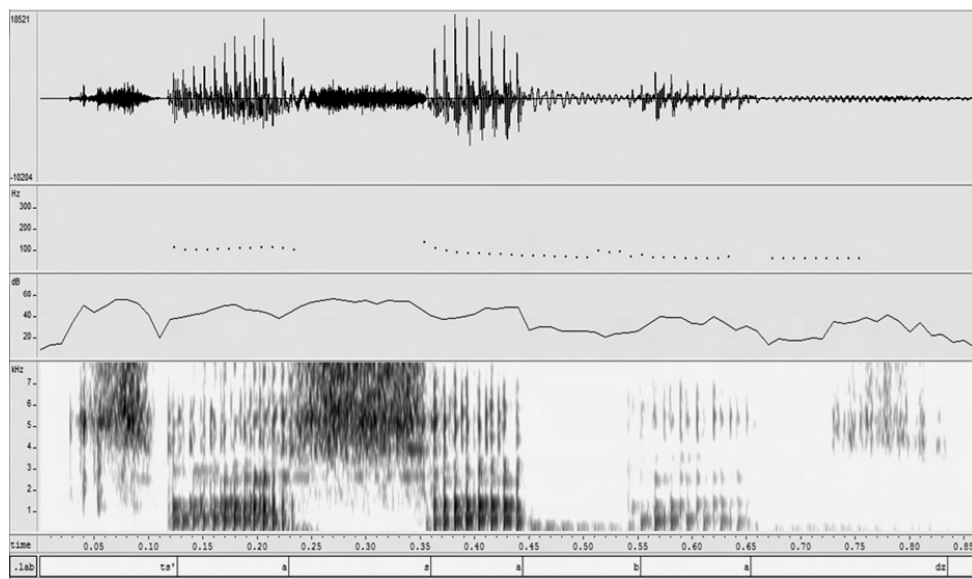
ლიტერატურა

- ახვლედიანი 1999:** გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, თსუ, თბილისი.
- გამყრელიძე და სხვ. 2008:** თ. გამყრელიძე, ზ. კიკნაძე, ი. შადური, ნ. შენგელაია, *თეორიული ენათმეცნიერების კურსი*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- გორდონი, ეპლბაუმი 2006:** M. Gordon, A. Applebaum, *Phonetic Structures of Turkish Kabardian*, *Journal of the International Phonetic Association* 36(2), pp.159-186.
- ვიცენიკი 2010:** G. Vicenik, *An acoustic study of Georgian stop consonants*, *Journal of the International Phonetic Association*, 40, pp. 59-92.
- კეტფორდი 2001:** J. C. Catford, *A Practical Introduction to Phonetics*, Oxford University Press, p. 182.
- ჟლენტი 1956:** ს. ჟლენტი, *ქართული ენის ფონეტიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- შოსტედი, ჩიკოვანი 2006:** R. K. Shosted, V. Chikovani, *Standard Georgian*, *Journal of the International Phonetic Association*, Volume 36, No. 2, pp. 255-264.

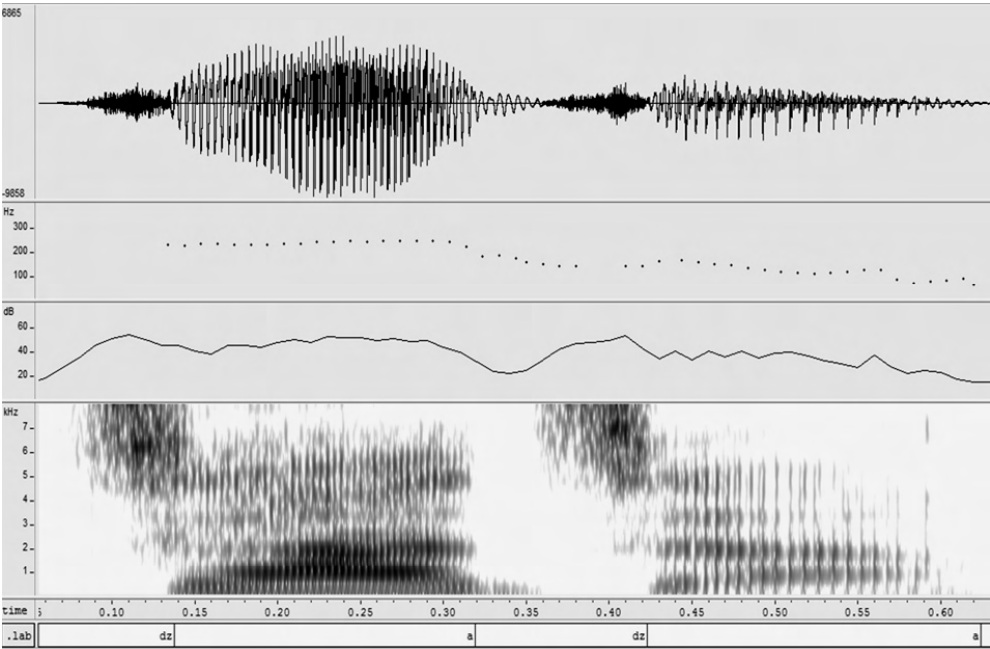
დანართი 1 Appendix 1

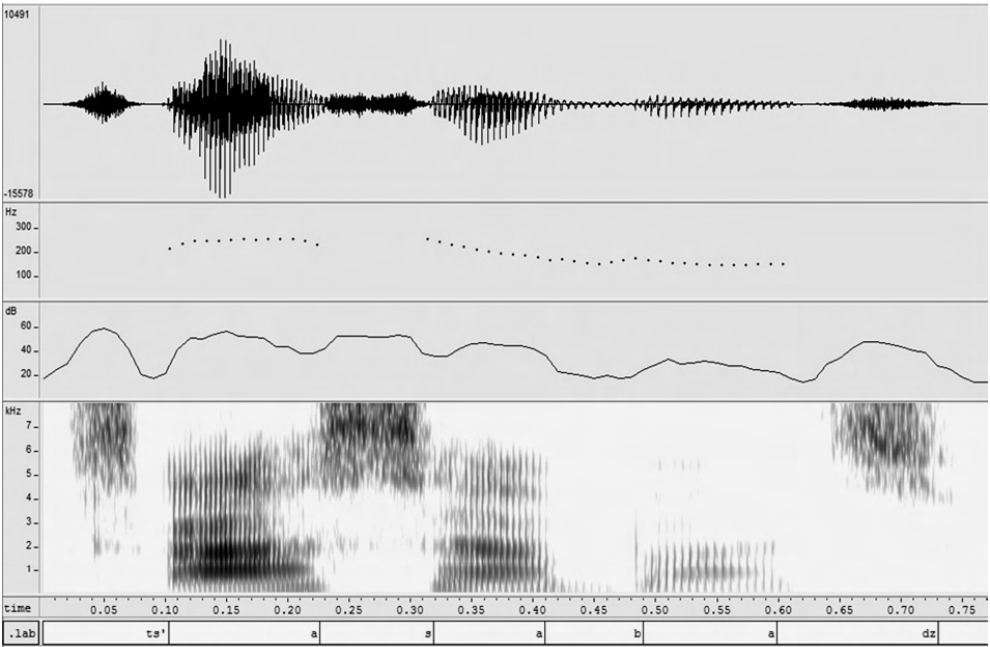
სურ. 1. ძაძა [dzadza] (I დიქტორი)

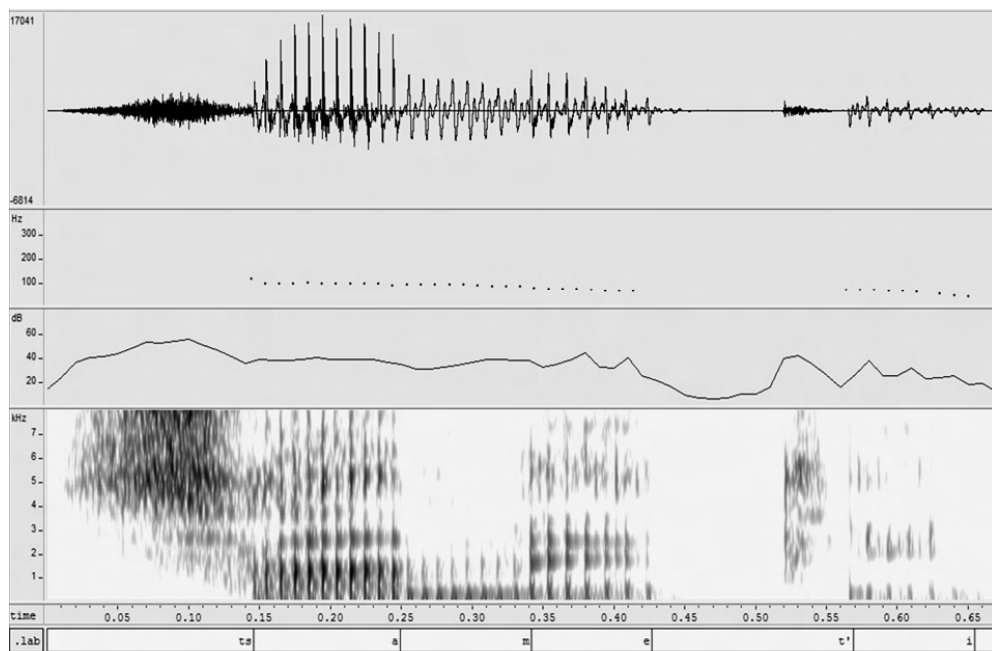
სურ. 2. წასაბაძ [ts'asabadz] (I დიქტორი)

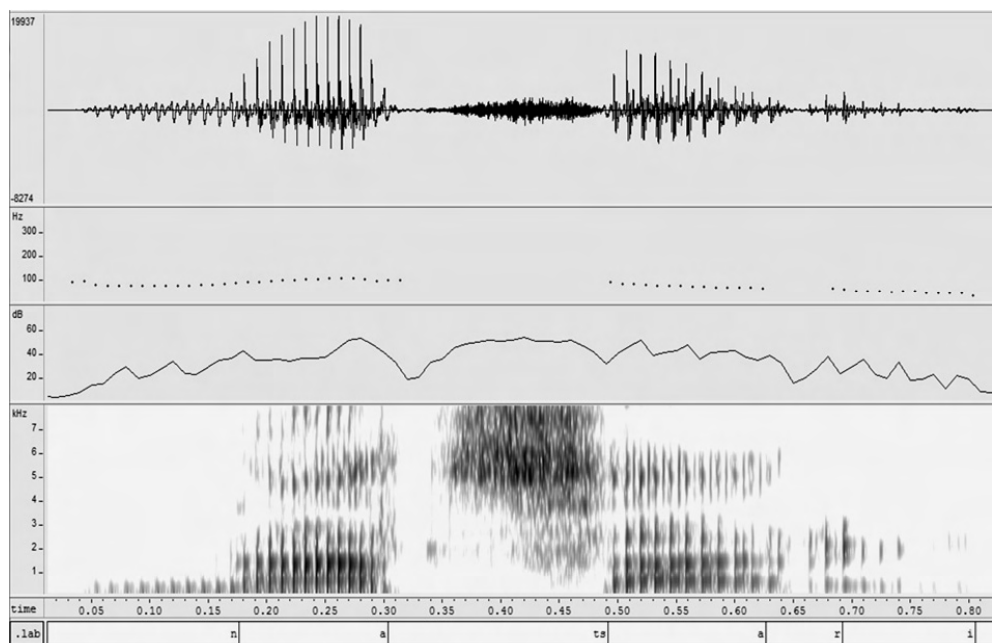
სურ. 3. ძაძა [dzadza] (II დიქტორი)

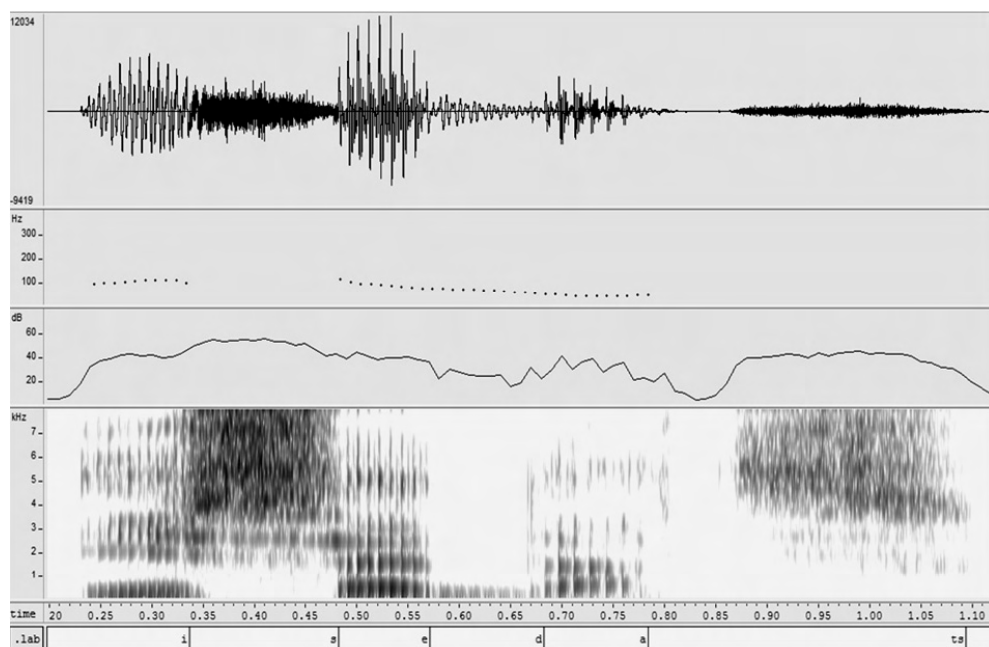
სურ. 4. წასაბაძ [ts'asabadz] (II დიქტორი)

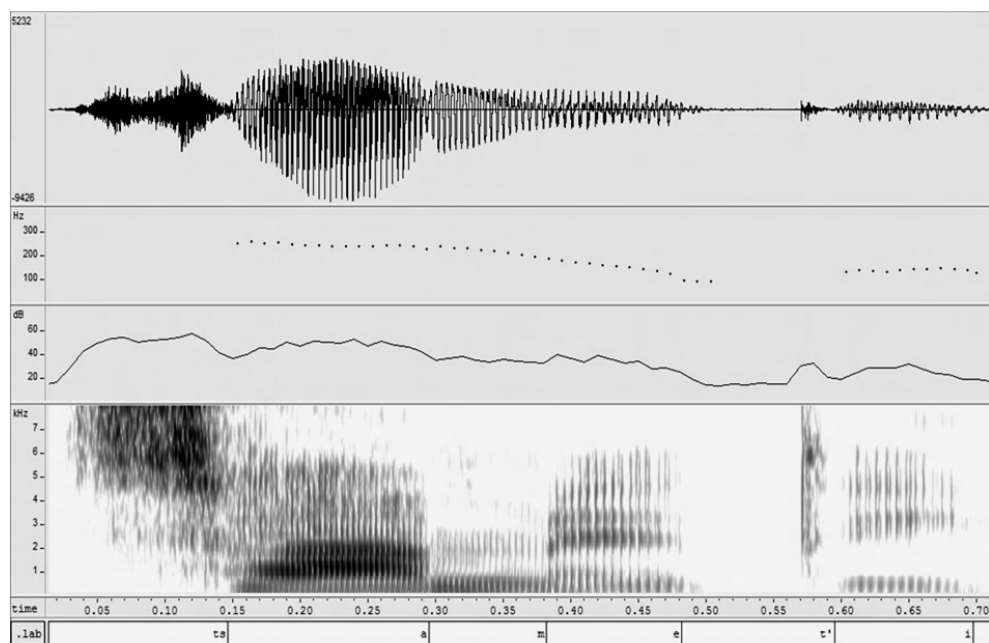
სურ. 5. ცამეტი [ts^hamet'] (I დიქტორი)

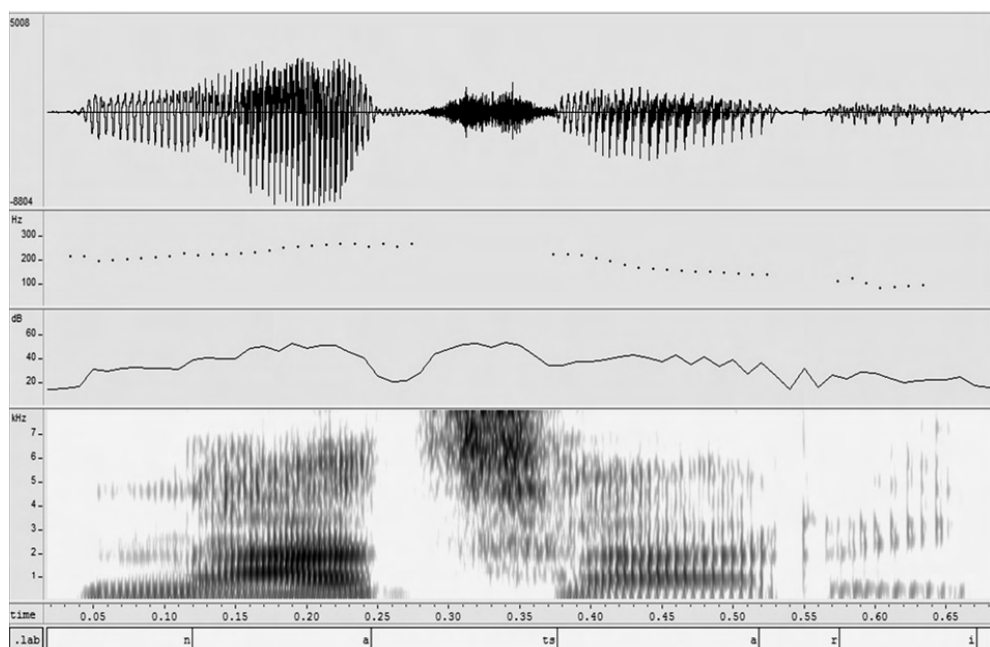
სურ. 6. ნაცარი [nats^hari] (I დიქტორი)

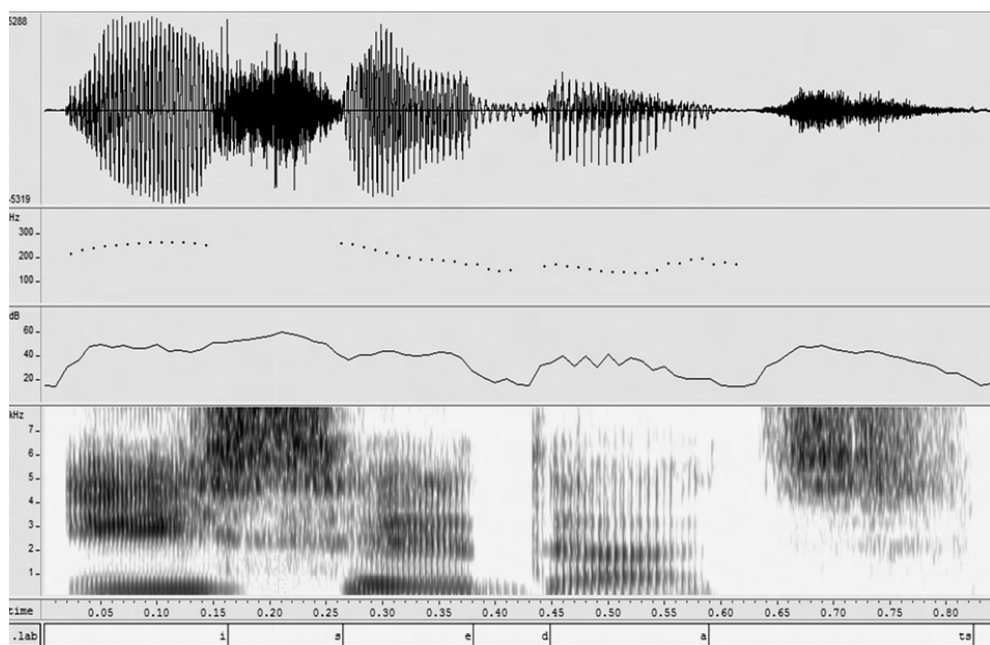
სურ. 7. ისედაც [iseditsh] (I დიქტორი)

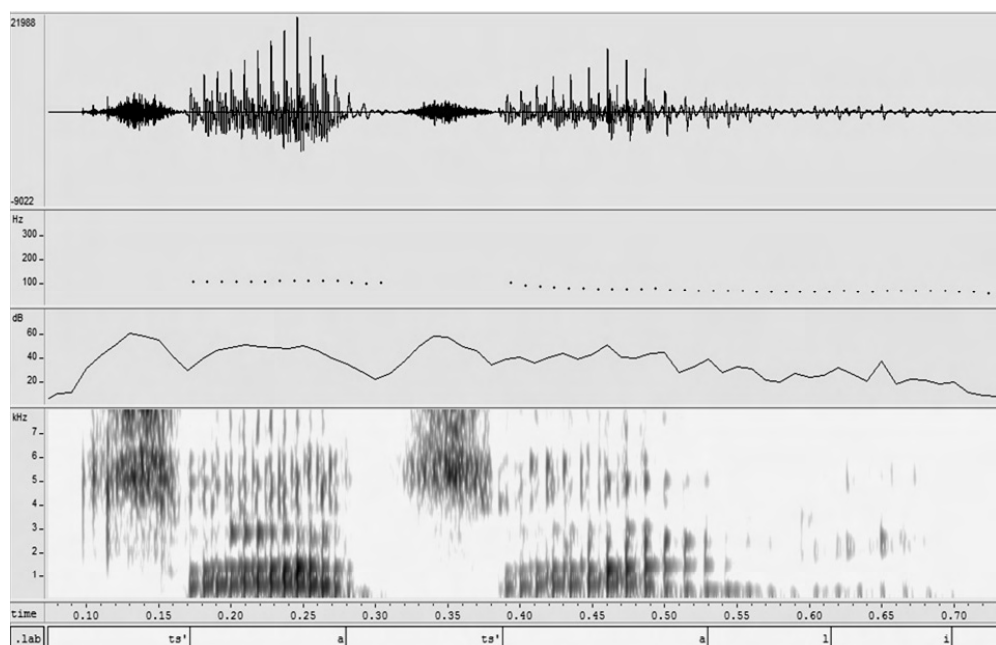
სურ. 8. ცამეტი [ts'hamet'] (II დიქტორი)

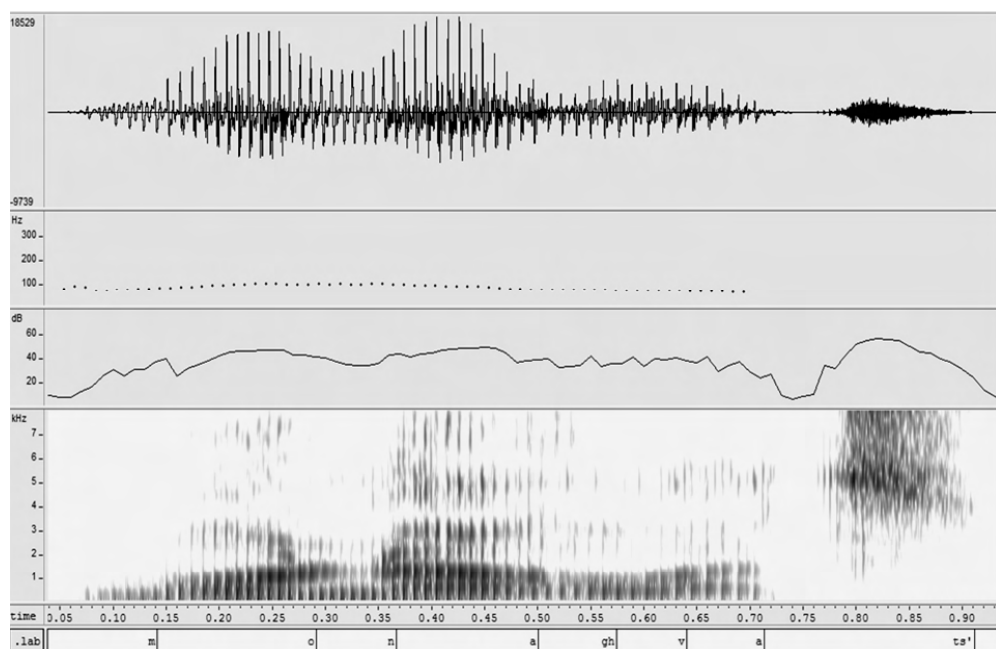
სურ. 9. ნაცარი [nats'ari] (II დიქტორი)

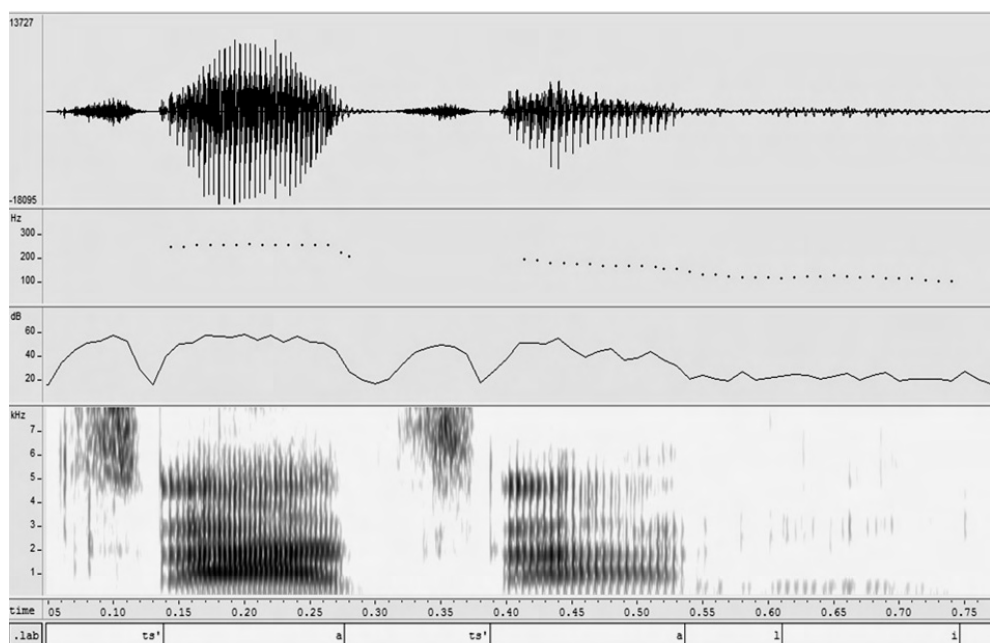
სურ. 10. ისედაც [isedats'] (II დიქტორი)

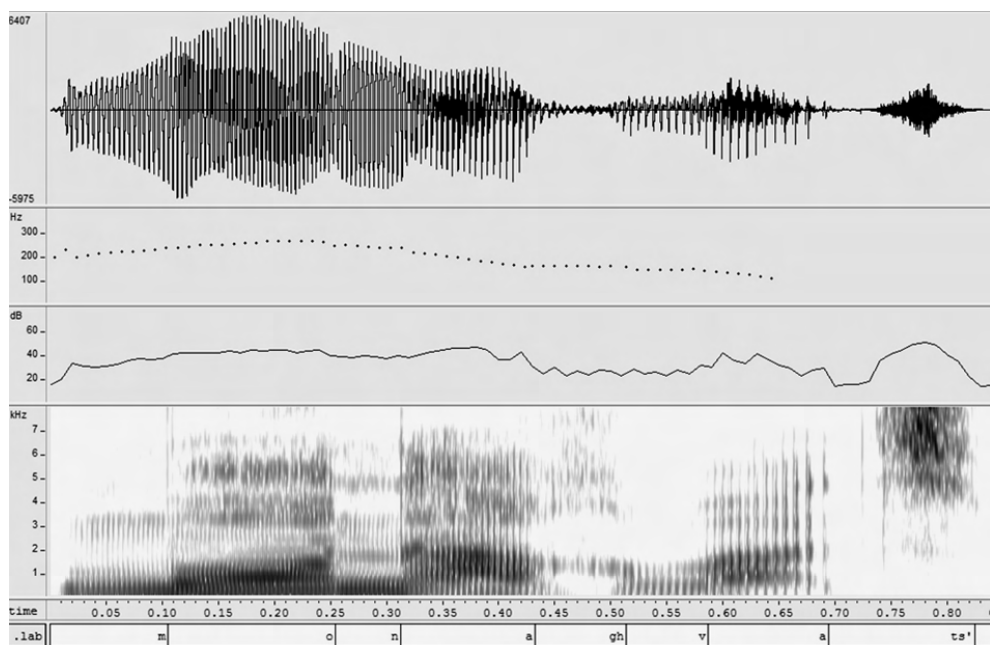
სურ. 11. წაწალი [ts'ats'ali] (I დიქტორი)

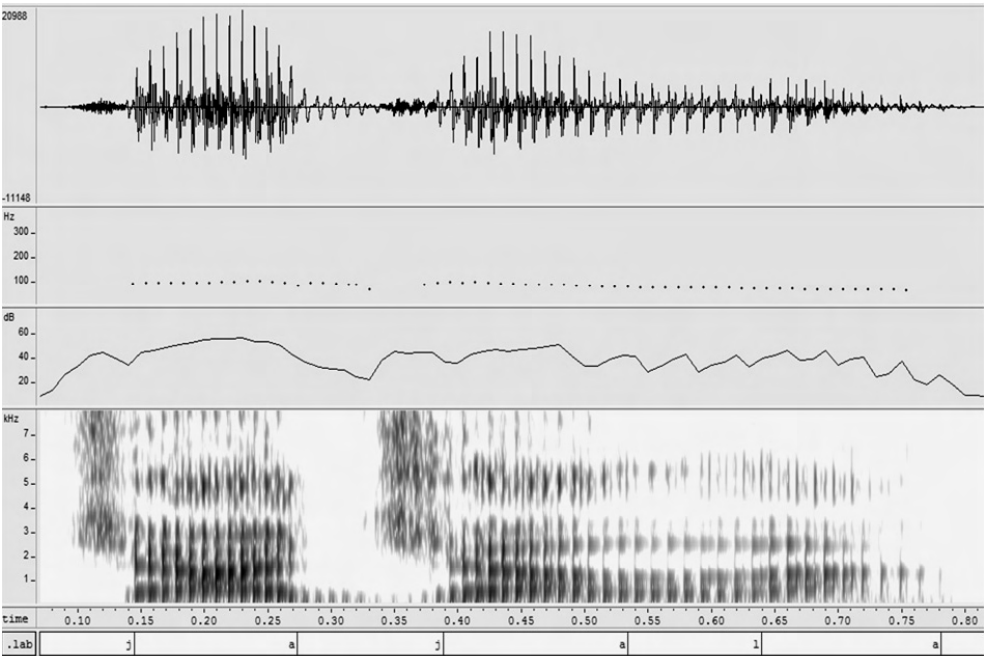
სურ. 12. მონალვა [mona'yvat] (I დიქტორი)

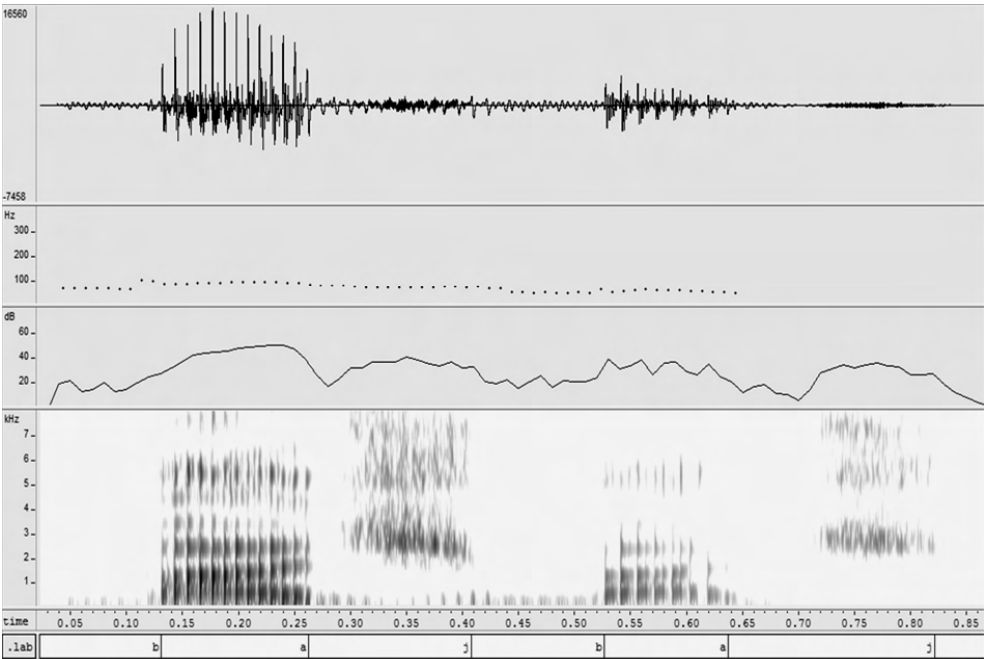
სურ. 13. წაწალი [ts'ats'ali] (II დიქტორი)

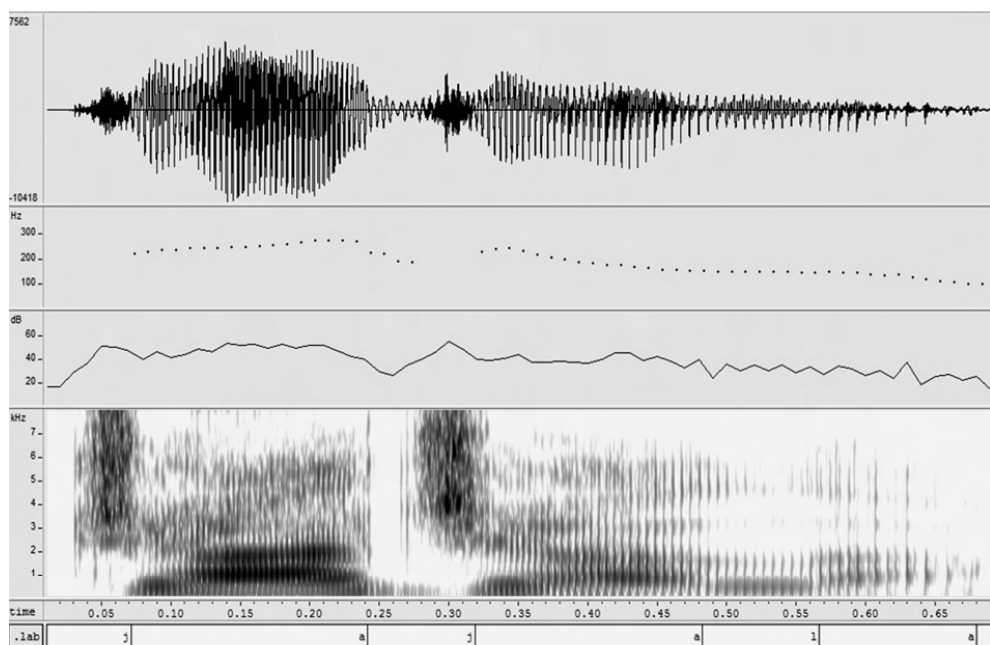
სურ. 14. მონალვან [mona'yvats'] (II დიქტორი)

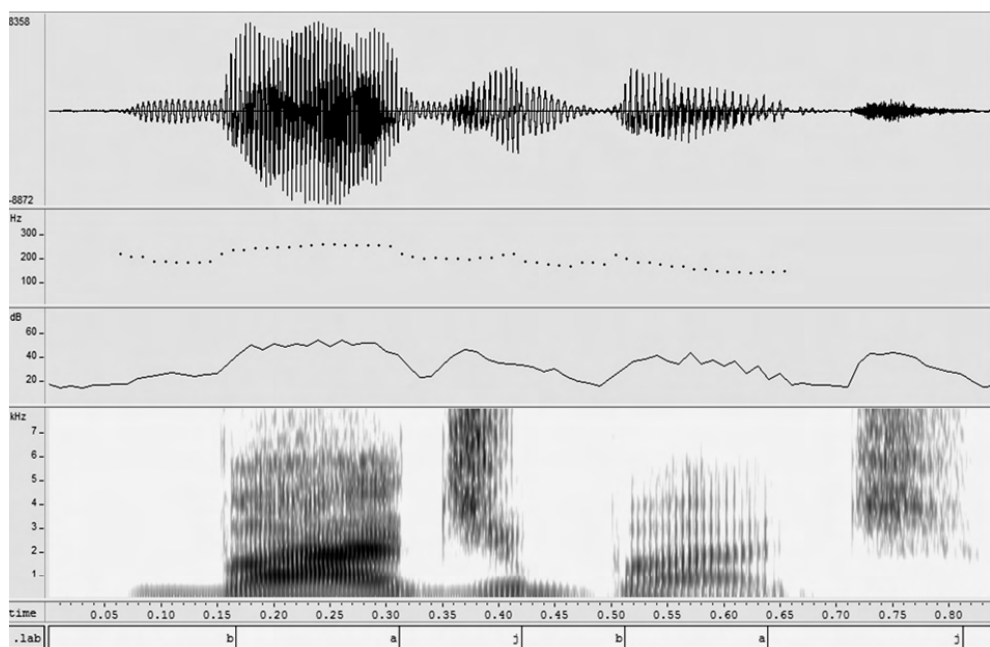
სურ. 15. ჯაჯალა [dzadzala] (I დიქტორი)

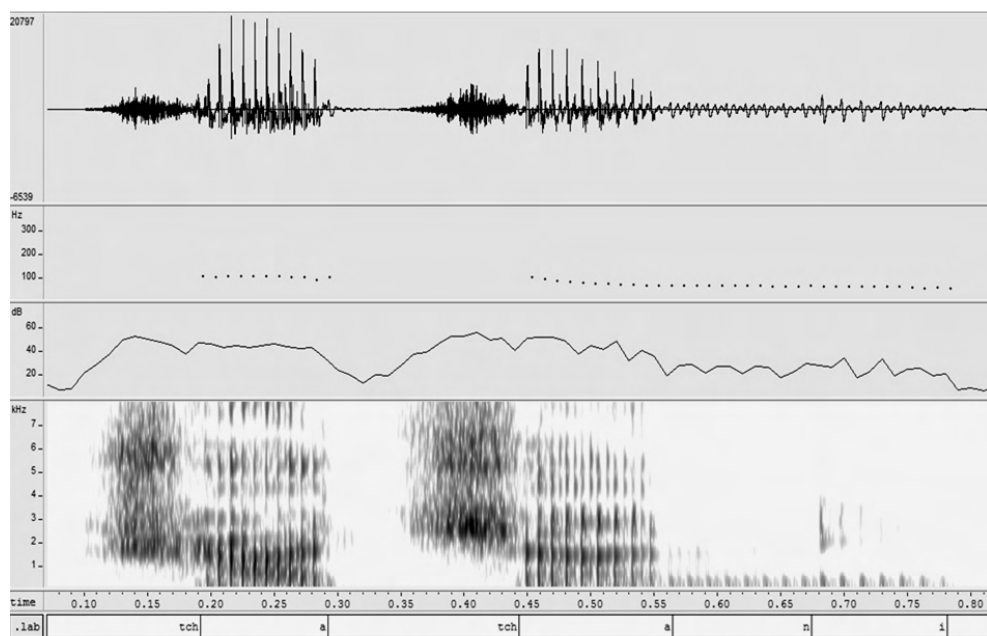
სურ. 16. ბაჯბაჯ [badzbadz] I დიქტორი)

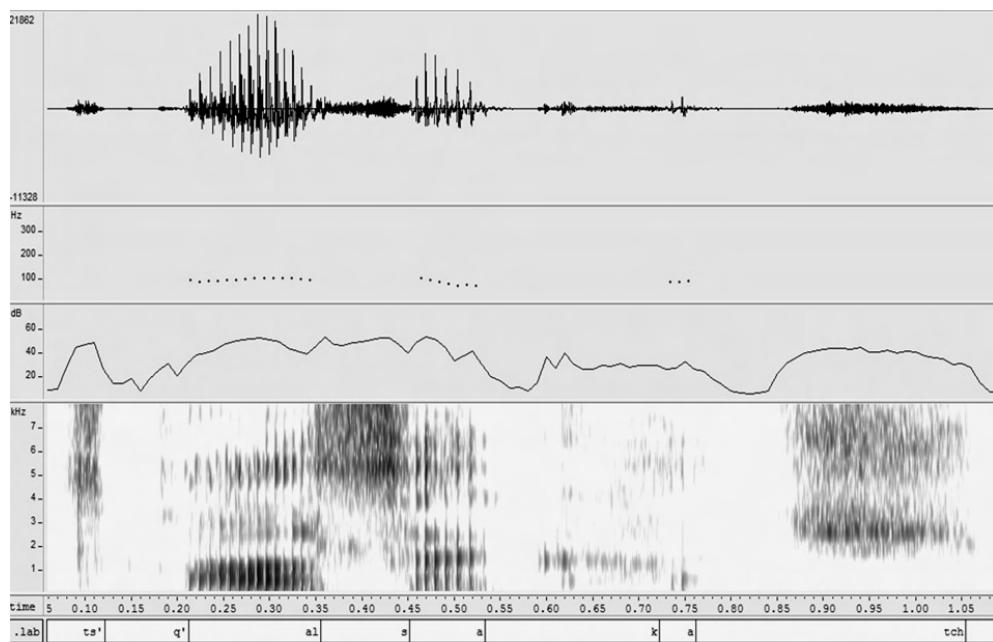
სურ. 17. ჯაჯალა [dʒadʒala] (II დიქტორი)

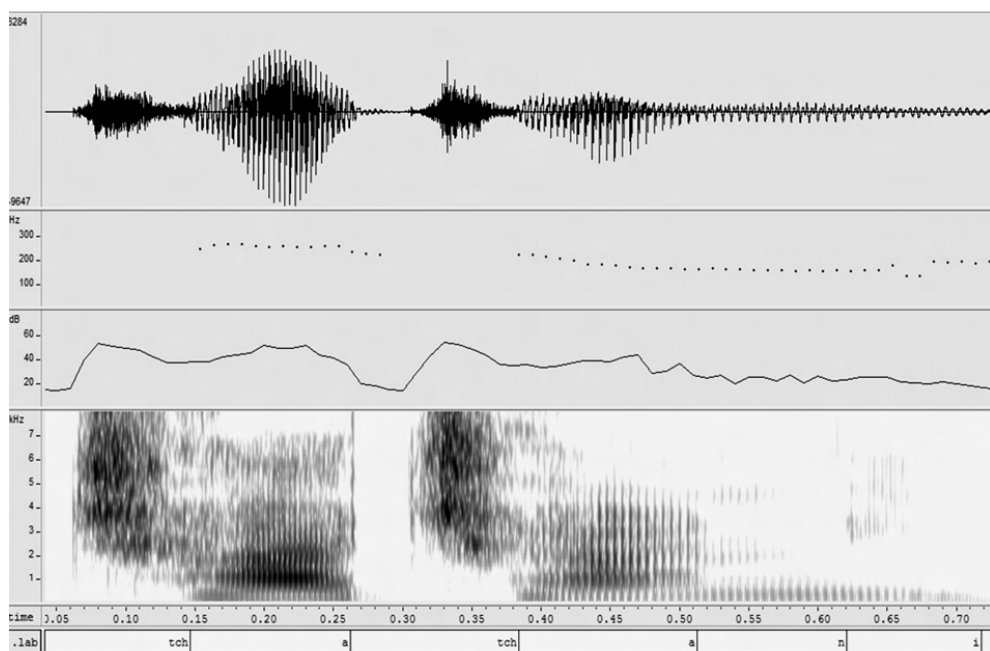
სურ. 18. ბაჯბაჯ [badʒbadʒ] (II დიქტორი)

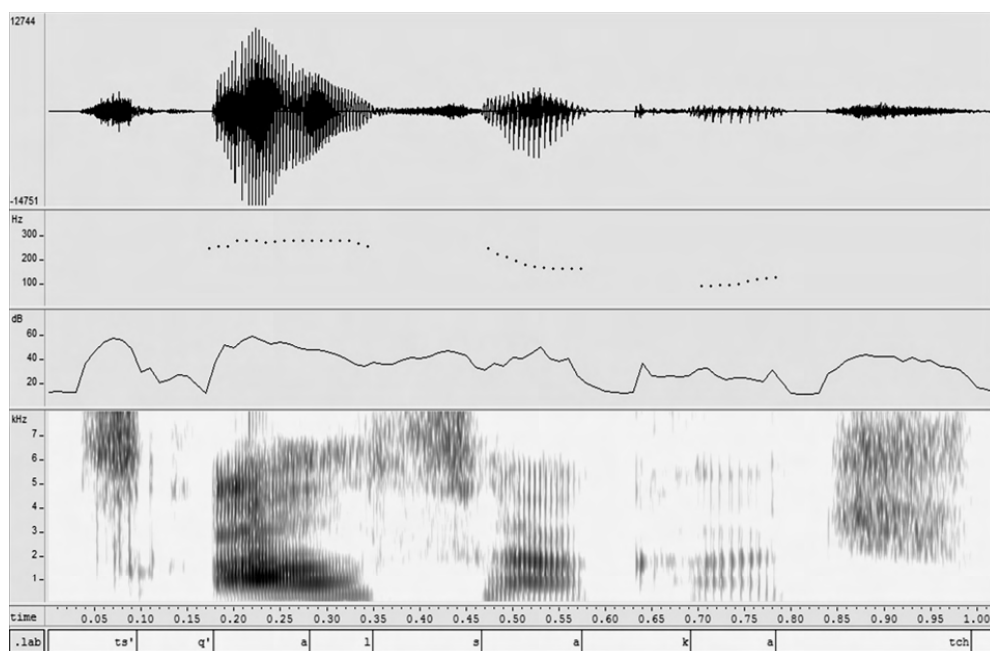
სურ. 19. ჩაჩანი [tʃʰatʃʰani] (I დიქტორი)

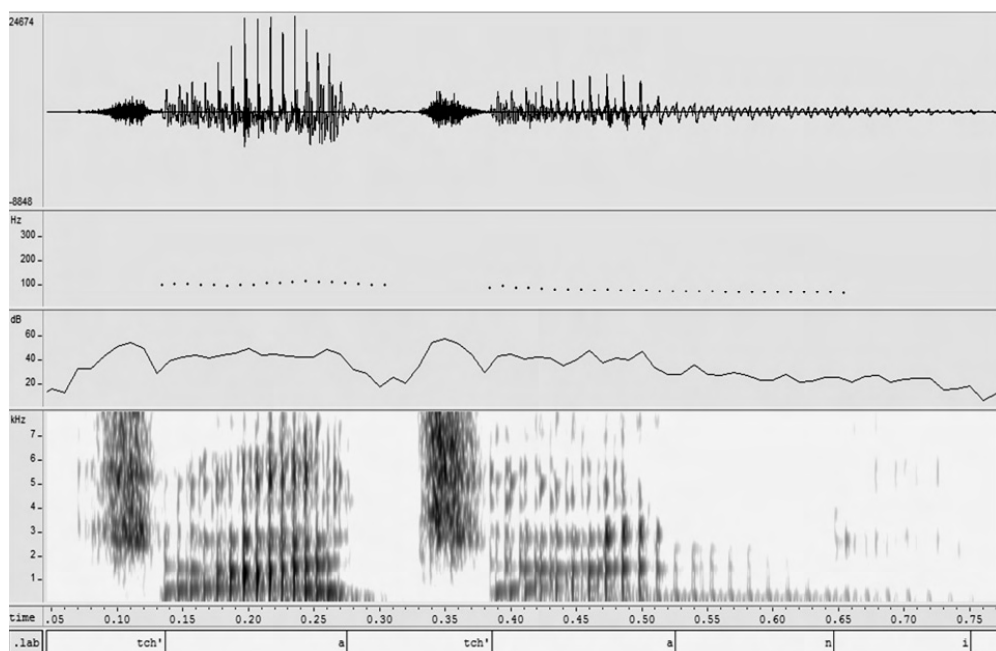
სურ. 20. წყალსაქაჩ [ts'q'alsakʰatʃʰ] (I დიქტორი)

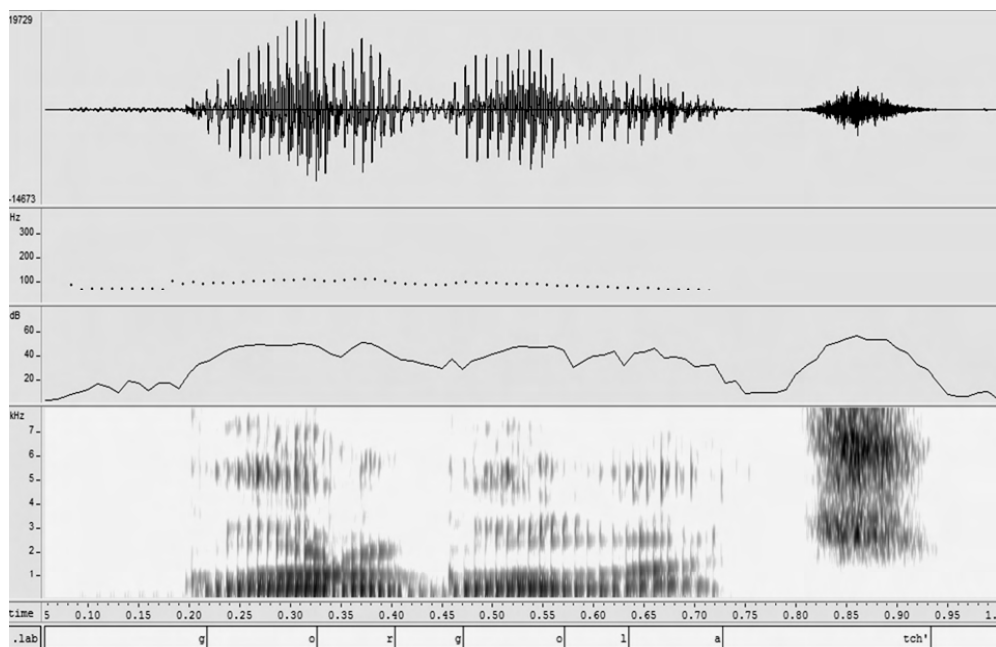
სურ. 21. ჩაჩანი [tʃʰatʰani] (II დიქტორი)

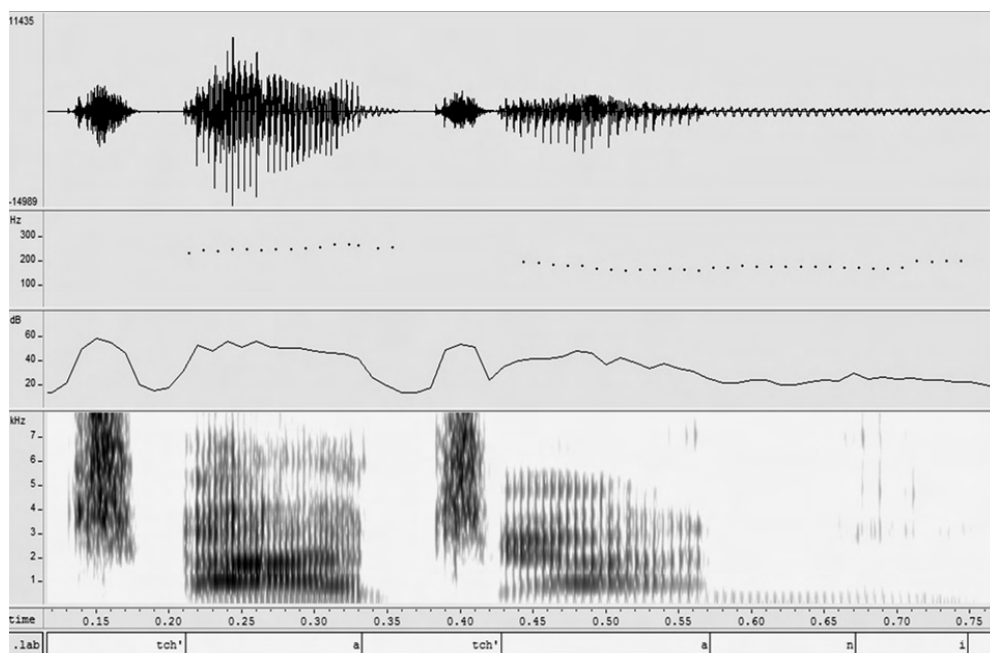
სურ. 22. წყალსაქაჩ [tʃʰalsakʰatʰ] (II დიქტორი)

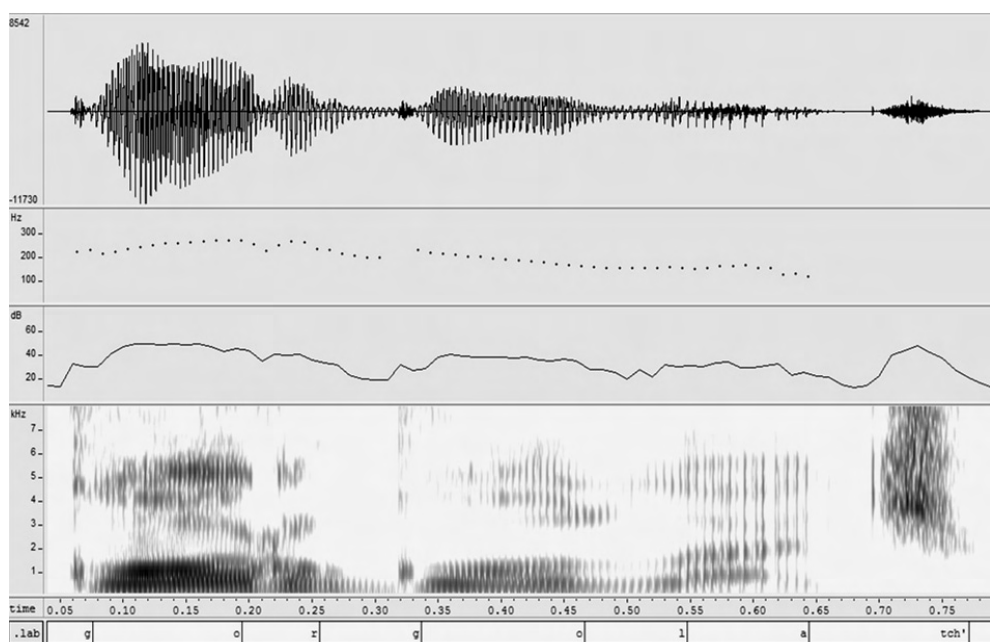
სურ. 23. ჭაჭანი [tʃʰatʃʰani] (I დიქტორი)

სურ. 24. გორგოლაჭი [gɔrgɔlatʃʰi] (I დიქტორი)

სურ. 25. ჭჭანი [tʰʌʃʰani] (II დეტექტორი)

სურ. 26. გორგოლაჭი [gɔrgɔlaxʰ] (II დეტექტორი)

კახა გაბუნია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Kakha Gabunia

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

kakha.gabunia@tsu.ge

წინადადების არამთავარ წევრთა კლასიფიკაციისათვის ქართულში

For the Classification of Non-head Members of a Sentence in Georgian

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.04

Abstract

The guiding principle of scientific research is the principle of homogeneity, which serves as the foundation for methodological immanentism: a concept must include only those features that are immanent to the object being described, that is, intrinsically characteristic of the object under investigation (Chikobava). The notion of “sentence member” is a syntactic concept and, in accordance with the principle of methodological immanentism, should be defined by clear and reliable syntactic criteria. The key criterion here is the type of syntactic dependency, which determines the essence of syntactic relations. We propose using this type of dependency as a classificatory feature, which must satisfy the hierarchical requirements of linguistic analysis and adhere to the principle of homogeneity. It is crucial to identify the precise nature of syntactic dependency between elements of a syntactic pair in order to select an exact criterion for determining sentence member status. Functional analysis of a sentence is as necessary as descriptive analysis of semantic categories; but such analysis should be carried out separately. The analysis of a syntagm’s structure cannot replace the analysis of what a particular sentence member expresses and its classification according to semasiological criteria. Such analysis is necessary and important. However, when defining a specific syntactic concept or category, the principal criterion of classification should be syntactic rather than morphological or semasiological. Based on the types of syntactic dependency found in Georgian, we argue that sentence members should be classified strictly according to syntactic features as follows: main sentence members: (1) predicate, (2) subject, (3) direct object, (4) indirect object, and (5) determiners, with two subtypes: (a) agreed determiner, found in three case forms; and (b) governed determiner, selected by the head noun in the nominative (for vowel-stem modifiers) and genitive (“substantive”)

case forms; peripheral sentence members: (6) adverbials (in all other cases, regardless of semasiological variety), and (7) simple modifiers.

Keywords: *syntax, methodological immanentism, parts of a sentence, types of syntactic dependence*

არნ. ჩიქობავა არაერთგზის აღნიშნავს, რომ „ერთი ენის გრამატიკა ვერ იქნება მეორე ენის გრამატიკის თარგმანი“ (ჩიქობავა 1968:010).

ქართული აფიქსებით მდიდარი ენაა; აფიქსები მონაწილეობენ როგორც მორფოლოგიური, ასევე ლექსიკოლოგიური და სინტაქსური სფეროს ფარგლებში განსახილველ სინტაგმატურ და პარადიგმატურ ურთიერთობებში (მაგალითად, ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნები სახელებში, პირისა და რიცხვის ნიშნები ზმნებში... – ერთი მხრივ, ეს აფიქსები მორფოლოგიურ სისტემას ქმნიან, მეორე მხრივ – მონაწილეობენ **ორ სიტყვას შორის სინტაქსურ ურთიერთობებში**).

ინგლისურ ენაში, მაგალითად, *სიტყვათა წყობა* გადამწყვეტი და მორფოლოგიური ელემენტები (აფიქსები) ნაკლებად გამოიყენება სიტყვათა სინტაქსური შეკავშირებისას. ქართულ ენაში მხოლოდ შინაარსობრივი შეწყობა საკმარისი არ არის და აზრის გადმოსაცემად საჭირო ხდება ამა თუ იმ სიტყვის კონკრეტული ფორმით გამოყენება.

საზოგადოდ, მეცნიერული კვლევის (ლინგვისტიკა კი ენის მეცნიერული კვლევაა) სახელმძღვანელო პრინციპად მიგვაჩნია ჰომოგენურობის პრინციპი, როგორც საფუძველი მეთოდოლოგიური იმანენტიზმისა: **ცნება უნდა შეიცავდეს ნიშნებს, რომლებიც იმანენტურია აღსაწერი ობიექტისათვის, შესასწავლი ობიექტისათვის შინაგანადა და მახასიათებელი** (ჩიქობავა 1968:010).

მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის პრინციპის გათვალისწინებით, სინტაქსი შეისწავლის **შესიტყვებას** შედგენილობისა და მექანიზმის თვალსაზრისით... ანუ რა სახის სინტაქსური ურთიერთობაა შესიტყვებაში შემავალ სიტყვათა შორის (ჩიქობავა 1968:231).

სამწუხაროდ, ჰომოგენურობის პრინციპის დარღვევა არცთუ იშვიათია ტრადიციულ გრამატიკებში.

მკვლევართა ერთი ნაწილისთვის მორფოლოგიასა და სინტაქსს შორის ზღვარი, პრაქტიკულად, ნაშლილია: მაგალითად, თ. უთურგაიძე გვთავაზობს მორფონოლოგიური და მორფოსინტაქსური ანალიზის უაღრესად ორიგინალურ სისტემას ქართული ენისათვის (უთურგაიძე 2009). წინამდებარე სტატიის ფარგლებში ამ სისტემის დადებით და უარყოფით მხარეებზე საუბარი საკვლევ თემას ძალიან დაგვაშორებდა; შემოვიფარგლებით მხოლოდ იმის აღნიშვნით, რომ ჩვენთვის ამოსავალია ე. ბენვენისტისეული ლინგვისტური ანალიზის დონეთა ცნობილი იერარქია (ბენვენისტი 1965:434-449), რომელიც ეფუძნება ჰომოგენურობისა და მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის პრინციპებს.

რასაკვირველია, წინადადების ფუნქციონალური ანალიზი ისევე აუცილებელია, როგორც სემანტიკურ კატეგორიათა აღწერითი ანალიზი, მაგრამ ასეთი ანალიზი ცალკე უნდა ჩატარდეს. **სინტაგმის სტრუქტურის ანალიზის მაგივრობას იგი ვერ გასწევს** (ჩიქობავა 1968:011). თავისთავად, რას გამოხატავს წინადადების ესა თუ ის წევრი, მისი კლასიფიკაცია **სემასიოლოგიური ნიშნების** მიხედვით (მაგალითად – ადგილის, დროის, ვითარების, მიზნისა თუ მიზეზის გარემოებათა სემასიოლოგიური ქვეჯგუფების გამოყოფა გარემოების სინტაქსური ცნების ფარგლებში), საჭირო და მნიშვნელოვანია, მეტიც, სრულყოფილი ანალიზი შეუძლებელიცაა, თუკი მხოლოდ ფორმობრივ ანალიზს ჩავატარებთ (იხ. ჩიკოიძე 2015:35- 59). საუბარია იმაზე, რომ **კონკრეტული სინტაქსური ცნებისა თუ კატეგორიის განსაზღვრისთვის მთავარი საკლასიფიკაციო ნიშანი სინტაქსური უნდა იყოს** და არა მორფოლოგიისა თუ სემასიოლოგიის სფეროდან აღებული. ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში გვხვდება განმარტებანი, რომელთაც, ფაქტობრივად, სინტაქსურ კლასიფიკაციასთან საერთო არაფერი აქვთ. მაგალითად, უბრალო დამატება განმარტებულია როგორც „წინადადების წევრი (სინტაქსური ცნება – ხაზგასმა ჩვენია – კ.გ.), „...რომელიც არ არის შეწყობილი ზმნის ობიექტურ პირთან ... იგი ახლავს როგორც ზმნის პირიან ფორმას, ისე უპიროსაც“ (კვაჭაძე 1977:111-112)... სინტაქსური ცნების ამ განსაზღვრებაში მოხსენიებულია მორფოლოგიური კატეგორიები: ზმნა, ობიექტური პირი, ზმნის პირიანი ფორმა, უპირო ფორმა... – არ ჩანს არანაირი სინტაქსური კრიტერიუმი (მარკერი, რომელიც სიტყვათა შორის ურთიერთობაზე მიუთითებს...).

სხვაგან სინტაქსური ცნების – წინადადების წევრის განსაზღვრებაში მხოლოდ სემასიოლოგიური კრიტერიუმები ჩანს და საერთოდ არ ექცევა ყურადღება ფორმობრივ გამოხატულებას (არც მორფოლოგიურ და არც სინტაქსურ კატეგორიებს არ ახსენებს ავტორი): „გარემოება არის წინადადების არამთავარი წევრი, რომელიც აღნიშნავს მოქმედების ადგილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს, მიზანს, ზომა-ოდენობას ან ხარისხს რაიმე ნიშან-თვისებისას“ (კვაჭაძე 1977:128).

„წინადადების წევრი“ **სინტაქსური ცნებაა** და, მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის პრინციპის გათვალისწინებით, სანდო და მკაფიო **სინტაქსური კრიტერიუმების** მიხედვით უნდა განისაზღვროს. ასეთ კრიტერიუმად გვევლინება **სინტაქსური დამოკიდებულების სახე** – როგორც შესიტყვების არსის განმსაზღვრელი. საუბარია ცნების (/კატეგორიის) საკლასიფიკაციო ნიშნად მის გამოყენებაზე, რაც სრულად უნდა აკმაყოფილებდეს ლინგვისტური ანალიზის დონეთა იერარქიის მოთხოვნებს და დაფუძნებული უნდა იყოს ჰომოგენურობის პრინციპზე.

წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრების კლასიფიკაციის კრიტერიუმებთან დაკავშირებით წარმოდგენილი მოსაზრებები, ვფიქრობთ, ნათელს მოჰფენს რამდენიმე ბუნდოვან საკითხს.

როგორც ცნობილია, სიტყვათა დაკავშირებისას ერთი სიტყვა აქტიური, წამყვანი, გაბატონებული სიტყვაა, მეორე კი – პასიური, დამოკიდებული (ჩიქობავა 1952:282). დაქვემდებარების გარეშე სინტაქსური წყვილი ვერ იქმნება – არ იქმნება შესიტყვება, რაც წინადადების საფუძველთა საფუძველია.

მარტივი წინადადების ანალიზისას მხოლოდ და მხოლოდ წამყვან / გაბატონებულ და დაქვემდებარებულ / დამოკიდებულ სიტყვათა შორის ურთიერთობების სახეები და ტიპებია საკვლევი: **იმის მიხედვით, თუ რა ფორმით გვევლინება წინადადებაში დამოკიდებული სიტყვა** (წამყვან, გაბატონებულ სიტყვასთან მიმართებით), **განი-საზღვრება, სიტყვათა შორის დამოკიდებულების რა სახეა წარმოდგენილი**.

მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა სინტაქსური დამოკიდებულების სახე-თა სტატუსთან მიმართებით: ზოგი მათ წმინდა სინტაქსურ მოვლენებად მოიხსენიებს (ჩიქობავა 1968:115-117); მკვლევართა ერთი ნაწილი (მაგ. ა. დავითიანი) შეთანხმებას, მართვასა და მირთვას არც წმინდა სინტაქსურ, არც წმინდა მორფოლოგიურ და არც წმინდა ლექსიკურ-სემანტიკურ ოდენობად არ მიიჩნევს. მისი აზრით, ეს არის ერთგვარი შუალედური ენობრივი ერთეული ლექსიკურ-მორფოლოგიურსა და სინტაქსურ დონეებს შორის (დავითიანი 1973:252).

ქართულ ენაში წინადადების წევრთა შორის დამოკიდებულება ფორმობრივია, აუცილებლად გარკვეული ფორმით არის გამოხატული, თუმცა გასათვალისწინებელია ის, რომ ამ ფორმაზე გავლენას ახდენს როგორც წამყვანი/გაბატონებული წევრის, ისე დაქვემდებარებულის/დამოკიდებულის ლექსიკურ-სემანტიკური თავისებურებები (დავითიანი 1973:253). ამრიგად, სიტყვათშეხამებაში დაქვემდებარების ფორმები – **მართვა, შეთანხმება და მირთვა** – ლექსიკურ-მორფოლოგიური მოვლენებია, რომლებიც აღნიშნული დონიდან სინტაქსური დონის განკარგულებაში გადადიან და ქმნიან სუბორდინაციასა და კოორდინაციას (დავითიანი 1973:254).

ისევე, როგორც ევროპულ ენათმეცნიერებაში, ტრადიციულ ქართულ სინტაქსშიც წინადადების წევრთა შორის დამოკიდებულების 3 სახეს გამოყოფენ: **შეთანხმებას, მართვას და მირთვას**. დაქვემდებარებითი დამოკიდებულების სამი სახე – შეთანხმება, მართვა და მირთვა ცალმხრივი (სუბორდინაციული) ურთიერთობის ასპექტში განიხილება დასვლურ ენათმეცნიერებაში; მაგრამ წინადადების სინტაქსური სტრუქტურა ქართულ ენაში ყოველთვის ასეთი „მარტივი“ არ არის: ინდოევროპული ენებისგან განსხვავებით, ქართულსა და სხვა ქართველურ ენებში გვაქვს საურთიერთო დაქვემდებარება – ანუ ისეთი ურთიერთობა წინადადების ორ (ან მეტ) წევრს შორის, როცა ერთი იქვემდებარებს მეორეს რაიმე ნიშნის მიხედვით (მართავს/ითანხმებს), ხოლო მეორე – პირველს სხვა ნიშნის / ნიშნების მიხედვით ითანხმებს ან მართავს. მაშასადამე, ქართულ წინადადებაში, შესაძლებელია, სუბორდინაციული დაქვემდებარების გარდა, გვექნდეს საურთიერთო (კოორდინაციული) დაქვემდებარებაც.

ტრადიციულ სინტაქსში წინადადების მთავარ და არამთავარ წევრთა დაყოფა, როგორც წესი, ფუნქციის მიხედვით ხდება. ამგვარი დაყოფა ეფუძნება ინდოევროპული ენების მარტივი წინადადების სპეციფიკას და, შესაბამისად, მთავარ წევრებად განიხილებოდა მხოლოდ **შემასმენელი** და **ქვემდებარე**.

მე-20 საუკუნის შუა ხანებამდე ქართული ენის სინტაქსშიც წინადადების მთავარ წევრებად (ინდოევროპული ენების გრამატიკების ანალოგიით) მხოლოდ ქვემდებარე-შემასმენელს მიიჩნევდნენ. ამ მხრივ ერთგვარი გარდატეხა მოახდინა ა. ჩიქობავას ფუნდამენტურმა ნაშრომმა „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ (ჩიქობავა 1968). ჩიქობავას სრულიად მართებული მოსაზრებით, ყოველ ენაში წინადადების წევრთა კლასიფიკაცია უნდა დაეფუძნოს მოცემული ენის შესიტყვების სტრუქტურას. ქართული ზმნის პოლიპერსონალიზმი გამორიცხავს ევროპული ენების მსგავს მიდგომას (ჩიქობავა, 1968). ისეთი სინტაქსური კატეგორიები, როგორებიცაა პირდაპირი და ირიბი დამატებები, ზოგიერთ შემთხვევაში არათუ ჩამოუვარდება, არამედ აღემატება კიდევ ქვემდებარეს „სინტაქსური ძალის“ მიხედვით (იხ. გაბუნია 2016:51-76). ამიტომაც ქართული ენის სინტაქსში წინადადების მთავარ წევრებად განიხილება **შემასმენელი**, **ქვემდებარე**, **პირდაპირი** და **ირიბი დამატებები**.

მარტივი წინადადების საყრდენი, რასაკვირველია, მთავარი წევრებია და მათ შორის სინტაქსური ურთიერთობა – **კოორდინაციის სინტაქსური მექანიზმი** ქმნის ქართული წინადადების ჩონჩხს, თუმცა აზრის, მნიშვნელობის სრულფასოვანი გადმოცემისათვის მარტივი წინადადების სტრუქტურისთვის უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებენ წინადადების არამთავარი (სხვაგვარად – „მეორეხარისხოვანი“) წევრები. წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრებია: **გარემოება**, **უბრალო დამატება** და **განსაზღვრება**.

გარემოება და დამატება, როგორც წესი, ახლავს (სინტაქსურად უკავშირდება) ზმნა-შემასმენელს; განსაზღვრება – ქვემდებარესა და დამატებებს (საკმაოდ ხშირად – გარემოებასაც). მათი იდენტიფიცირება სწორედ სინტაქსური დამოკიდებულების სახის მიხედვით უნდა ხდებოდეს. შინაარსობრივი მხარის (კითხვის დასმის მიხედვით წინადადების წევრის სტატუსის განსაზღვრა) ან კრიტერიუმად იმის აღება, მეტყველების რა ნაწილითაა გადმოცემული წინადადების არამთავარი წევრი, ვფიქრობთ, ეწინააღმდეგება მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის პრინციპს. სწორედ არაერთგვაროვანი მიდგომის შედეგია ის ხარვეზები და ხშირად გაურკვევლობაც, რაც წინადადების ზოგიერთი წევრის განმარტება-განსაზღვრებისას წარმოიქმნება...

ამ მხრივ საკმაოდ განსხვავებული მოსაზრებანი არსებობს წინადადების მეორეხარისხოვან წევრებთან – გარემოებასთან და უბრალო (პირმიუძმართავ) დამატებებთან – მიმართებით.

ა. შანიძის მიხედვით, გარემოება წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრია. იგი გვიჩვენებს, თუ „სად, როდის ან როგორ ხდება მოქმედება, ან კიდევ: რატომ ან რის-

თვის ხდება, რამდენად ან რამდენჯერ. ამის მიხედვით, გარემოების კითხვებია: სად? როდის? როგორ? რატომ? (რად?) რისთვის? რამდენად? რამდენჯერ?“ (შანიძე 1948:44).

ლ. კვაჭაძის დეფინიცია ამგვარია: „გარემოება არის წინადადების არამთავარი წევრი, რომელიც აღნიშნავს მოქმედების ადგილს, დროს, ვითარებას, მიზეზს, მიზანს, ზომა-ოდენობას ან ხარისხს რაიმე ნიშან-თვისებისას“ (კვაჭაძე 1977:131); აქვე ხაზ-გასმულია, რომ „გარემოება მირთული წევრია წინადადებისა“ (კვაჭაძე 1977:131).

როდესაც ლაპარაკია სინტაქსური მიმართების ისეთ სახეზე, დაქვემდებარებულ სიტყვას რომ ფორმაუტცვლელად მიიჩნევს, მიუღებელია, გარემოებას მივაკუთვნოთ ბრუნვის ნიშანდართული სახელი; ანდა, თუკი ამას დავუშვებთ, მაშინ შეუძლებელია, ვისაუბროთ სინტაქსური დამოკიდებულების „ნულ-ფორმის“ შესახებ.

ამდენად:

1. გარემოებად ვერ ჩაითვლება ბრუნვის ნიშნით წარმოდგენილი სახელი;
ანდა
2. სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილ გარემოებასა და შემასმენელს შორის სინტაქსური დამოკიდებულების სახე არ არის მირთვა.

სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი გარემოება წინადადების „მირთული“ წევრი ვერ იქნება. ამდენად, იგი შეიძლება ზმნა-შემასმენელთან იყოს მხოლოდ **სტატიკური მართვის** დამოკიდებულებაში (იხ. გაბუნია 2016:49). ამასთან, მართვის სპეციფიკურ სახეობაზეა საუბარი, რომელსაც „შუალობით მართვას“ უწოდებენ (გაბუნია 2016:47, იხ. აგრეთვე დავითიანი 1973:290).

მაგრამ მართვის იმავე სახეობად (შუალობითი მართვა) არის სახელდებული უბრალო დამატების სინტაქსური ურთიერთობა ზმნა-შემასმენელთან. შდრ. **გარემოება**: „სახლისკენ წავიდა“, „სახურავზე იჯდა“, „სახლში შევიდა“, „ხეებს შორის ჩანდა“...: **უბრალო (პირმიუმართავი) დამატება**: „მეგობრისკენ მიდის“, „მასზე ფიქრობს“, „გრძნობებში ერკვევა“, „ჩვენ ორს შორის“...

უბრალო დამატებისა და გარემოების ფორმოებრივი გარჩევის კრიტერიუმის დადგენა მართლაც დიდ პრობლემას ქმნის; აღნიშნულია, რომ ზოგჯერ ამ ორ წევრს შორის „ზღვარი თითქმის ნაშლილია“.

ამკარაა, რომ ზმნა-შემასმენელსა და სახელის ამა თუ იმ ბრუნვით (თანდებულებით ან უთანდებულებოდ) წარმოდგენილ წევრს შორის, გარემოებას გამოხატავს იგი თუ უბრალო დამატებას, – **სინტაქსური ნიშნების მიხედვით არანაირი სხვაობა არ ჩანს**; სხვა საკითხია შინაარსობრივი (სემასიოლოგიური) დიფერენცია: გარემოების სინტაქსურ კატეგორიაში, მაგალითად, გამოყოფენ რამდენიმე შინაარსობრივ ჯგუფს (ადგილის, დროის, ვითარების, მიზეზის... გარემოებებს); აღნიშნავენ, რომ „უბრალო დამატება ქართულში მეტად მრავალფეროვანია ფორმისა და შინაარსის მიხედვით“ (ფეიქრიშვილი 1996:100).

რა კრიტერიუმის მიხედვით უნდა მიეცეს კლასიფიკაცია „უჯრაში დევს“, „მაგი-დაზე დავდე“ წინადადებებში თანდებულიან ფორმებს (გარემოებაა თუ უბრალო დამატება)?, მეორე მხრივ, მიზანშეუწონლად მიგვაჩნია „**სახლისკენ წავიდა**“ / „**კაცისკენ წავიდა**“ მაგალითებში – აბსოლუტურად ერთგვარი სინტაქსური მიმართების შემთხვევაში – თანდებულიანი სახელით გამოხატული წინადადების წევრისათვის განსხვავებული სტატუსების მინიჭება (კვაჭაძე 1977; თალაკვაძე 1971, ბერიძე 1971, ფოცხიშვილი 1984, კოშორიძე 1985, ფეიქრიშვილი 1996)...

ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაშიც აუცილებელია მორფოლოგიური, სინტაქსური თუ სემასიოლოგიური ანალიზის სფეროთა მკვეთრი გამიჯვნა – საკითხისადმი მეთოდოლოგიური იმანენტიზმის პრინციპით მიდგომა.

კონკრეტული, ენის გლობალური სისტემის ანალიზის დროს სხვა ენის / ენების სისტემურ კანონზომიერებებზე დაყრდნობით მსჯელობა გაუმართლებელია; ეს, რასაკვირველია, ეხება სინტაქსურ მიმართებებსაც (ენის გლობალური სისტემის შემადგენელ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან რგოლს, ქვესისტემას) – ქართულ ენაში წინადადების წევრთა გამოყოფის საფუძვლები განსხვავებულია არამონათესავე ინდოევროპული (ლათინური, სომხური, ბერძნული, რუსული, ინგლისური...) ენების შესაბამისი წესებისაგან – ამდენად, ის ლოგიკური შეუსაბამოებანი, ხშირად აშკარად ნაძალადევი პოსტულატების მიღება სწორედ ქართული ენისათვის უცხო მზა გრამატიკული მოდელის კალკირების, ხელოვნურად გადმონერგვის შედეგია. იმისდა მიხედვით, თუ რა კითხვას დავუყვამთ წინადადების ამა თუ იმ წევრს, მისთვის სინტაქსური სტატუსის მინიჭება დაუშვებელია (იხ. ზემოთ)... კითხვა „რაზე / რაში“? თუ „სად“? – ამის მიხედვით „უჯრაში“, „მაგიდაზე“ ფორმათა უბრალო დამატებად თუ ადგილის გარემოებად მიჩნევა ობიექტურ საფუძველს არის მოკლებული...

ლ. კვაჭაძის, მ. თალაკვაძის, გრ. ბერიძის, ალ. ფოცხიშვილის, ე. კოშორიძის, ჟ. ფეიქრიშვილის ნაშრომებში (კვაჭაძე 1977 თალაკვაძე 1971, ბერიძე 1971, ფოცხიშვილი 1984, კოშორიძე 1985, ფეიქრიშვილი 1996) მოცემულია მცდელობა, გამოიკვეთოს წესები, რომელთა მიხედვითაც გაიმიჯნება უბრალო დამატება და ადგილის გარემოება; მაგალითად, ასეთი: „თუ მიცემითის თანდებულები ერთვის ვინ ჯგუფის სახელს, მაშინ გამოსაცნობი წევრი უბრალო დამატება იქნება“; „თუ -ში თანდებულიან სახელთან აზრობრივად ჩაისმება შიგ ზმნი ზედა, მაშინ ადგილის გარემოებაა“; „თუ -ზე თანდებულიან სახელთან აზრობრივად ჩაისმება ზედ ზმნი ზედა, მაშინ იგი ადგილის გარემოებაა და არა უბრალო დამატება“ (ფეიქრიშვილი 1996:126-127)...

ყველა შემთხვევაში წინადადების წევრთა გამიჯვნის საკონტროლო საშუალებად გამოყენებულია სემასიოლოგიური ნიშანი...

სპეციალურ ლიტერატურაში უბრალო დამატების განმარტებებიც არაერთგვაროვანია:

„უბრალო დამატება წინადადების არამთავარი წევრია, რომელიც თავისი ფორმითა და შინაარსით რამდენიმე სახისაა: იგი ახლავს როგორც ზმნის პირიან ფორმას,

ისე უპირობოდ (საწყისა და მიმდინაოვას)... ასეთი დამატება გვხვდება ზედსართავ სახელსა და ზმნიზედსართავს“ (კვაჭაძე 1977:112).

„უბრალო დამატება არის წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრი, რომელიც ახლავს შემასმენელს ან ზმნური წარმოშობის წევრს წინადადებისას (აგრეთვე ზოგ ზედსართავ სახელსა და ზმნისართს) და იმართვის მათგან ბრუნვაში“ (კიზირია 1982:145).

ამასთან, ხაზგასმულია, რომ „...უბრალო დამატება პირმიუმართავი დამატებაა. იგი გაბატონებული სიტყვისგან მართულია ბრუნვაში უშუალოდ ან თანდებულის მეშვეობით“ (კვაჭაძე 1977:113; იხ. აგრეთვე კიზირია 1982:145).

თუკი ამ განმარტებებს შევადარებთ გარემოების დეფინიციებს, მათ შორის სხვაობა ოდენ სემასიოლოგიურია და სინტაქსურ დამოკიდებულებაზე აქცენტი არცერთ შემთხვევაში არ გვაქვს... ფაქტია, რომ ზემოხსენებულ მაგალითებში ზმნა-შემასმენელსა და ამა თუ იმ ბრუნვაში გაფორმებულ სახელს (გარემოებაა ის, თუ უბრალო დამატება) შორის სინტაქსური დამოკიდებულების ერთი და იგივე სახეა წარმოდგენილი. სხვა საკითხია მათ შორის სემანტიკური სხვაობის დადგენა: თუ რა არის მოცემულ შემთხვევაში ხაზგასმული – საგნის ადგილმდებარეობა თუ თავად საგანი, როგორც ობიექტი. ეს უთუოდ გასათვალისწინებელია ანალიზისას, მაგრამ არა სინტაქსური მიმართების სახის დასადგენად.

დგება საკითხი, რომლის ახლებური ინტერპრეტაცია აუცილებელი ხდება, კერძოდ: თუ გარემოება და პირმიუმართავი დამატება ზმნა-შემასმენელთან ერთგვარ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან, რაღაა მათ შორის არსებითი სხვაობა (რასაკვირველია, სინტაქსური თვალსაზრისით)?

ამ კითხვას, ერთი შეხედვით, მოულოდნელი, მაგრამ მეთოდოლოგიური იმანენტის პრინციპის გათვალისწინებით, სრულიად გამართლებული პასუხი უნდა გაცეს: თანდებულის (თუ უთანდებულოდ) სახელით გამოხატული გარემოება და პირმიუმართავი დამატება მხოლოდ სემასიოლოგიური ნიშნების მიხედვითაა დიფერენცირებული, როგორც წინადადების წევრები.

წინადადების წევრი, როგორც სინტაქსური ცნება, იმის მიხედვით გამოიყოფა, თუ რა სინტაგმატურ კანონზომიერებებს ავლენს იგი სხვა წევრებთან მიმართებით. ამ კუთხით საკითხისადმი მიდგომა კი ცხადყოფს, რომ გარემოებასა და პირმიუმართავ დამატებას შორის ზღვარი „თითქმის ნაშლილი“ კი არა, საერთოდ არ არსებობს.

რაც შეეხება განსაზღვრებას: იგი წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრია, რომელიც თავისი არსით უაღრესად განსხვავებულია ზემოთ განხილული ორი წევრისგან – გარემოებისა და უბრალო დამატებისგან. ზემოთ ჩვენ განვიხილეთ უბრალო დამატებისა და გარემოების „მაგავესების“ მაგალითები; ითქვამს, რომ ამ ორ წევრს შორის სხვაობა ხშირად ოდენ სემასიოლოგიურ დონეზე გადის და სინტაქსური დამოკიდებულების თვალსაზრისით ვერ ხერხდება ზღვრის დადგენა; გასათვალისწინებ-

ლია, რომ უბრალო დამატებაცა და გარემოებაც, ძირითადად, ზმნა-შემასმენელს მიემართებიან (იშვიათად – სახელებით წარმოდგენილ წინადადების წევრებსაც). ამ მხრივ **განსაზღვრება** „უნიკალური“ სინტაქსური ერთეულია: იგი მხოლოდ წინადადების სახელით გამოხატულ წევრს ახლავს და მასთან ქმნის სინტაქსურ წყვილს.

ლ. კვაჭაძის განმარტებით, „განსაზღვრება არის წინადადების არამთავარი წევრი, რომელიც ახლავს არსებითი სახელით ან მასთან გათანაბრებული სიტყვით გადმოცემულ წევრს და ახასიათებს ანუ განსაზღვრავს მას რაიმე ნიშნის მიხედვით“ (კვაჭაძე 1977:157).

მსგავსი განმარტება აქვს მოცემული ა. კიზირიასაც: „განსაზღვრება წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრია. იგი შეიძლება ახლდეს ქვემდებარეს, დამატებას, სახელით გამოხატულ გარემოებას ან რთული შემასმენლის სახელად ნაწილს – თანასაერთს, რომელთაც უკავშირდება შეთანხმებით, მართვით ან მართვა-შეთანხმებით. განსაზღვრება დამოკიდებული წევრია წინადადებაში. იგი ექვემდებარება საზღვრულს და გადმოსცემს მის რაიმე ნიშანს ან თვისებას“ (კიზირია 1982:189).

ამ უკანასკნელ დეფინიციაში ხაზგასმულია განსაზღვრების სინტაქსური როლი, თუმცა აქცენტი მაინცაა გაკეთებული სემასიოლოგიურ ასპექტზე („გადმოსცემს მის რაიმე ნიშანს ან თვისებას“).

არსებითი სწორედ ის გახლავთ, რომ, მიუხედავად სინტაქსური დამოკიდებულების სხვადასხვაობისა (ატრიბუტული და სუბსტანტიური მსაზღვრელები საზღვრულთან სინტაქსური დამოკიდებულების სრულიად განსხვავებულ სახეობებს ქმნიან), განსაზღვრებად წინადადების ის წევრი განიხილება, რომელიც „...ახასიათებს ანუ განსაზღვრავს საზღვრულს რაიმე ნიშნის მიხედვით“ – მაშასადამე, ამოსავალი და ძირითადია **სემასიოლოგიური ნიშანი**, რაც, როგორც ზემოთ უკვე არაერთხელ ითქვა, სინტაქსური კლასიფიკაციისთვის ნაკლია...

სუბსტანტიური მსაზღვრელის სინტაქსური სტატუსი განსხვავებულია ატრიბუტული მსაზღვრელისგან (იხ. გაბუნია 2016:170-173): დასაზუსტებელია სუბსტანტიური მსაზღვრელის სემანტიკაც – გასარკვევია, კუთვნილების სემანტიკა რამდენად მოიაზრება, როგორც საგნის (პირის) ნიშან-თვისება; ასევე, საინტერესოა ნათესობითის გამოყენება **უბრალო დამატების** ფუნქციით „*ემშაკის ნატეხი პური ნუ გინდათო*“ (ლეონ., გვ. 133); „*შვილებმა თავის ნაშრომის წარმატება თვალდათვალ ნახეს*“ (აკაკი, 4, გვ. 236); „*ხაბაზები გუშინვე შეუდგნენ პურის ცხობას*“ (ჯავახ., 4, გვ. 45); „*ტყის მჭრელნიც საყოველთაო ფერხულში იყვნენ გაბმული*“ (ლორთქ., გვ. 211); „*დედაჩემი ვახშმის მზადებას შეუდგა*“ (ვაჟა, 5, გვ. 68)...

ამ შემთხვევაშიც სინტაქსური მიმართების სახე უნდა იყოს განმსაზღვრელი წინადადების წევრის სტატუსის დასადგენად: „ხის სახლი“ და „ხის მჭრელი“ წინადადების ერთი და იგივე წევრია და მათ შორის ზღვრის გავლება მეთოდოლოგიური იმანენტის პრინციპის დარღვევა!

დასკვნა

როგორც ვნახეთ, ტრადიციული სინტაქსის სახელმძღვანელოებში წინადადების ამა თუ იმ წევრის განსაზღვრის კრიტერიუმი, უპირველესად, სემასიოლოგიურია (ზოგჯერ აქცენტის კეთდება იმაზე, თუ რომელი მეტყველების ნაწილითაა გადმოცემული წინადადების ესა თუ ის წევრი). ეს კი ხშირად სერიოზულ უხერხულობას ქმნის: **აშკარად დარღვეულია ერთგვაროვნება – ერთი რანგის კატეგორია (წინადადების წევრი) სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით განისაზღვრება...**

წინადადების წევრი, როგორც სინტაქსური ცნება, იმის მიხედვით უნდა გამოიყოს და გაიმიჯნოს სხვა, ამავე რანგის ცნებებისგან, თუ რა სინტაგმატურ კანონზომიერებებს ავლენს იგი მოცემულ სიტყვათშეხამებაში მონაწილე წევრთან / წევრებთან მიმართებით. შესაბამისად, მკაფიოდ უნდა განისაზღვროს, **სინტაქსური დამოკიდებულების რა სახეა** სინტაქსური წყვილის შემადგენელ წევრებს შორის და, აქედან გამომდინარე, უნდა შეირჩეს ზუსტი კრიტერიუმი წინადადების წევრთა სტატუსის განსაზღვრავად.

თანამედროვე ქართულ ენაში წინადადების წევრთა შორის დამოკიდებულების შემდეგი სახეები გამოიყოფა:

1. კოორდინაციული ურთიერთობის რთული სინტაქსური მექანიზმი – მართვა-შეთანხმების კომბინაციები (ერთი მხრივ – შემასმენელს, მეორე მხრივ – ქვემდებარეს, პირდაპირსა და ირიბ დამატებებს შორის სინტაქსური დამოკიდებულება);
2. სუბორდინაციული შეთანხმება წინადადების საზღვრულ წევრსა და მსაზღვრელს შორის ბრუნვაში: *წითელი-ი ვაშლი-ი, წითელი-მა ვაშლ-მა, წითელი-ო ვაშლ-ო...*
3. სუბორდინაციული მართვა სახელებით წარმოდგენილ წინადადების წევრებს შორის:
ა. – კაც-ის სახლი, ხ-ის სახლი, კაც-ის აშენებული, ზღვ-ის ღელვა,... (*ე.წ. მართული მსაზღვრელი*).
ბ. *სახლ-ში წასვლა, სახლ-ზე ფიქრი, კაც-ისკენ წასვლა, ბიჭ-ისკენ წასული (უბრალო დამატება).*
4. სუბორდინაციული მართვა ზმნა-შემასმენელსა და წინადადების სხვა წევრებს შორის (როგორც გარემოებებს, ასევე – პირმიუმართავ ანუ უბრალო დამატებებს შორის: *სახლ-ში მიდის, სახლ-ზე ფიქრობს, კაც-ისკენ მიდის, ბიჭ-ისკენ მიდის...*)
5. მართვა (ზმნა შემასმენელსა და გარემოებას შორის; იშვიათად – ატრიბუტივსა და გარემოებას შორის).

სინტაქსური დამოკიდებულების მოცემულ სახეობათაგან მხოლოდ სინტაქსურ ნიშანზე დაყრდნობით მიგვაჩნია შესაძლებლად წინადადების წევრთა ამგვარი კლასიფიკაცია:

წინადადების მთავარი წევრები: **1. შემასმენელი, 2. ქვემდებარე, 3. პირდაპირი დამატება; 4. ირიბი დამატება** განისაზღვრება კოორდინაციის მექანიზმის ფარგლებში წინადადების კოორდინატებს (ზმნა-შემასმენელი და აქტანტები) შორის დამოკიდებულების პარადიგმატული წესებით (იხ. გაბუნია, 2015:51-77);

5. განსაზღვრების ორი ქვესახეობა გამოიყოფა: შეთანხმებული და მართული განსაზღვრებები: **ა. შეთანხმებული განსაზღვრება** 3 ბრუნვაში გვაქვს (მხოლოდ თანხმოდან ფუძიან მსაზღვრელთან), **ბ. მართული განსაზღვრება** იმართვის საზღვრული წევრისგან სახელობითსა (ხმოდან ფუძიანი მსაზღვრელი) და ნათესაობით (ე.წ. „სუბსტანტიური“) ბრუნვებში;

6. უაღრესად სპეციფიკური ვითარებაა უბრალო (პირმიუმართავი) დამატებებისა და გარემოებების გამიჯვნის კუთხით; **სინტაქსური თვალსაზრისით, წინადადების ამ 2 წევრს შორის სხვაობა არ გვაქვს** (მოიცავს სუბორდინაციული მართვისა და მართვის სინტაქსური დამოკიდებულების სახეებს); ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში ამ ორ წევრს შორის სხვაობა წმინდა ფორმობრივ (სინტაქსურ) კრიტერიუმს უნდა დაეყრდნოს: წინადადების მართული წევრი გარემოებაა, სხვა შემთხვევაში (მოუხედავად სემასიოლოგიური მრავალფეროვნებისა) – **უბრალო დამატება**.

ლიტერატურა

ბენვენისტი 1974: ზ. ბენვენისტი, *Общая лингвистика*, «Прогресс», Москва.

ბერიძე 1971: გ. ბერიძე, უბრალო დამატებისა და ადგილის გარემოების სწავლებისათვის, *ქელს*, თბილისი.

გაბუნია 2016: კ. გაბუნია, *მარტივი წინადადების ანალიზის პრინციპები თანამედროვე ქართულში*, CCIIR, თბილისი

დავითიანი 1973: ა. დავითიანი, *ქართული ენის სინტაქსი*, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.

თალაკვაძე 1971: მ. თალაკვაძე, *ქართული ენის გრამატიკის სწავლების მეთოდთა*, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.

კვაჭაძე 1977: ლ. კვაჭაძე, *თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი*, გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი.

კიზირია 1982: ა. კიზირია, *მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართველურ ენებში*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

კოშორიძე 1985: ე. კოშორიძე, კვლავ ერთი სადავო საკითხის გამო, *ქელს*, თბილისი.

უთურგაიძე 2009: თ. უთურგაიძე, *ქართული ენის დონეთა ძირითადი მახასიათებლების ურთიერთზემოქმედებისათვის გლობალურ ენობრივ სისტემაში*, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.

ფეიქრიშვილი 1996: ჟ. ფეიქრიშვილი, *ქართული ენის სინტაქსი*, „სტამბა“, ქუთაისი.

ფოცხიშვილი 1984: ა. ფოცხიშვილი, *ქართული ენა*, სულხან-საბა ორბელიანის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტი, თბილისი.

შანიძე 1948: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკა II*, გამომცემლობა „სახელგამი“, თბილისი.

ჩიკოიძე 2016: გ. ჩიკოიძე, *წინადადების სტრუქტურის განმსაზღვრელი ერთეულების სემანტიკა*, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.

ჩიქობავა 1952: ა. ჩიქობავა, *ენათმეცნიერების შესავალი*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ჩიქობავა 1968: ა. ჩიქობავა, *მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში*, „მეცნიერება“, თბილისი.

რუსუდან გერსამია

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Rusudan Gersamia

Ilia State University (Georgia)

rgersamia@iliauni.edu.ge

თავაზიანი მიმართვის სოციოლინგვისტური წესები მეგრულსა და ლაზურში¹

Sociolinguistic Rules of Polite Address in Megrelian and Laz²

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.05

Abstract

The sociolinguistic rules of polite address, based on the principles of alternation and co-occurrence, were developed by the American linguist Susan Ervin-Tripp. The present paper attempts to verify these rules in two unwritten languages of the Kartvelian group – Megrelian and Laz. In the languages under analysis, the inventory of address forms includes nominal, pronominal and verbal elements. In establishing the rules of address, particular importance is given to their interaction with grammatical number, especially the use of plural forms. In Megrelian, polite and familiar terms show the following alternation patterns:

(1) Nominal terms: *p'at'oni*_{±FN} / FN

(2) Pronominal terms: *tkva* (V) / *si* (T)

(3) Verb terms: *zaž-* (polite root)_{±t} (PL) / *rč-* (go, stand up, be)_{±t} (PL);

tk- (say)_{±t} (PL);

xoč- (sit)_{±t} (PL)

In contrast, Laz displays only one type of alternation (1): Nominal terms: *±FN-effendi* / FN; Unlike Megrelian, Laz lacks both a T-V opposition and semantically polite verb roots.

The following co-occurrence rules can be stated for Megrelian:

- 1.1. If a speech act contains a predicate based on the root *zaž* (used as a polite verbal term of address), it co-occurs with either a T or V pronoun and a polite nominal term of address;

¹ ნაშრომი ქვეყნდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით [FR-23-5495, „მიმართვის სისტემები მეგრულსა და ლაზურში“].

² The publication is part of the project “Address Systems in Megrelian and Laz”, which is being implemented with the financial support of the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (FR-23-5495).

- 1.2. If a speech act contains the nominal term $\pm FN$, it co-occurs with either a *zač*-based verb or another verb marked with $+-t$ (honorific marker); in this case, the co-occurring pronoun used is *tkva* (V);
- 1.3. If a speech act contains any other predicate marked with the suffix $-t$ and refers to a single addressee, it co-occurs with *tkva*, indicating that the suffix is an honorific marker. Conversely, if *tkva* is used for a single addressee, it necessarily co-occurs with either a *zač*-based verb or another verb marked with $+-t$ (honorific marker).

As for Laz, since the T-V opposition is not expressed and there is no *zoč*-root in the language, a single rule can be established based on the principle of co-occurrence, taking into account forms of address: $+FN$ *efendi* (polite only); $-FN$ (either polite or familiar).

Keywords: *sociolinguistic rules, polite address, Megrelian, Laz*

შესავალი

მიმართვა არის მოუბარი პირის აღნიშვნის საშუალება, რომლის გამოსახატავად გამოიყენება მრავალფეროვანი ენობრივი ინვენტარი: სხვადასხვა მეტყველების ნაწილი, ნაირგვარი შედგენილობისა და სირთულის შესიტყვებები, განსხვავებული სინტაქსური კონსტრუქციებითა თუ პოზიციებით. მიმართვის გამომხატველ ერთეულთა ფუნქციონირება ეფუძნება წესებს, რომლებიც ქმნიან არა მხოლოდ გრამატიკულ-რელაციური, არამედ სოციოლინგვისტური ფაქტორებით შეპირობებულ სისტემას, ვინაიდან მიმართვა გაჯერებულია ამა თუ იმ ენაზე მოლაპარაკე საზოგადოებისთვის დამახასიათებელი სოციალურ-კულტურული, ისტორიული თუ ეთნიკური ღირებულებებით და ამდენად წარმოადგენს სოციალურ და ეთნოკულტურულ მარკერს. მიმართვა არ გულისხმობს მხოლოდ ინფორმაციის გაცვლას, არამედ გამოიყენება სოციალური ურთიერთობისათვის; გვიჩვენებს სოციალური ფაქტორების გავლენას ენაზე (მალინოვსკი 1923).

წინამდებარე ნაშრომი ეხება მეგრულ და ლაზურ ენებში თავაზიანობის ადრესატ-რეფერენტ[ებ]ს, რომელთა ლექსიკურ-გრამატიკული გამოხატვა შეპირობებულია ადრესანტის სოციოლინგვისტური დამოკიდებულებითა და განწყობით მის/მათ მიმართ.

პ. ბრაუნისა და ს. ლევინსონის თანახმად, თავაზიან ფორმაში იგულისხმება კომუნიკანტებს შორის არსებული ფარდობითი სოციალური სტატუსის პირდაპირი გრამატიკული კოდირება (ბრაუნი, ლევინსონი 1987:179) და მისი შინაარსი ენათა უმრავლესობაში უკავშირდება მრავლობითობის ცნებას, რასაც ადასტურებს ტერმინი *pluralis honorificus* „თავაზიანი მრავლობითი“ (კიკვიძე 2015:22); სპეციალისტთა ნაწილისათვის ამ ორი კატეგორიის ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად არსებობა მთლად ცხადი არ არის, რა დროსაც ღირებულია გრამატიკული წესების გამოყოფა

ფორმალური და ფუნქციური თვალსაზრისით (კიკვიძე, ჭანტურია 2003; კიკვიძე 2015:29).

წესების დადგენის მეთოდოლოგია

მეგრულსა და ლაზურში მიმართვის ინვენტარი ლექსიკურ დონეზე წარმოდგენილია *სახელებით, ნაცვალსახელებითა და ზმნებით*, რაც თანხვედრაშია ფრიდერიკე ბრაუნის საკლასიფიკაციო სისტემასთან (ბრაუნი 1988).¹ საანალიზო ენებშიც გრამატიკულ დონეზე ღირებული ჩანს მრავლობითობის საკითხებთან კვეთა (მაგ.: ლექსიკურად და ფორმოპრივად გამოხატული მრავლობითი ზმნაში, მრავლობითობის ნეიტრალიზაცია ნაცვალსახელებში...). სწორედ *ალტერნაციის*, როგორც პარადიგმატულად ჩანაცვლებად ენობრივ ერთეულთა მიმართებების, და *კო-ოკურენციის* (თანაპოვნირების: ზ. კიკვიძე), როგორც სინტაგმატიკურად თავსებადი ლოგიკურ-კოჰერენტული მიმართებების, დამდგენ პრინციპებს ეფუძნება *მიმართვის სოციოლინგვისტური წესები*, რომლებიც პირველად შეიმუშავა ამერიკელმა სოციოლინგვისტმა ს. ერვინ-ტრიპმა (ერვინ-ტრიპი 1969; ერვინ-ტრიპი 1972); ხოლო იგივე წესები ქართული ენისათვის დადგენილია ზ. კიკვიძის მიერ (კიკვიძე 2015:34-42). წინამდებარე პუბლიკაცია არის ამავე წესების ვერიფიცირების ცდა კიდევ ორი ქართველური ენის, მეგრულისა და ლაზურისათვის. ეს ენები უმწერლობაა, რაც სტანდარტული სალიტერატურო ქართულისგან განსხვავებული წესების არსებობასაც გვაფარაუდებინებს.

მეგრული და ლაზური მიმართვის სოციოლინგვისტური წესების ანალიზი

საანალიზო ენებში მეორე პირისა და კუთვნილების ნაცვალსახელები (*სი თქვა* „შენ – თქვენ“, *სქანი – თქვანი* „შენი – თქვენი“) რეფერენტთან მიმართებით გულისხმობს არა მხოლოდ გრამატიკულ, არამედ სოციოლინგვისტურ დიქტომიას; კერძოდ, მრავლობითის ფორმა ითვლება თავაზიანი მიმართვის ფორმად და საფუძველია T/V^2 ანუ შენ/თქვენობით შეპირისპირებისათვის. ცხადია, ნაცვალსახელები ფუნქციონირებენ არა მხოლოდ დამოუკიდებლად, არამედ სახელებთან და ზმნებთან ერთად, რომლებიც ასევე ქმნიან მხოლობით-მრავლობითის ოპოზიციას რიცხვის გრამატიკული კატეგორიის მარკირებით. თავაზიანობის გამოხატვა კი ეფუძნება ნაცვალსახელურ [PRN], სახელურ [N] და ზმნურ [V] ფორმათა ურთიერთქმედებისა და თანაფუნქციონირების წესებს, რომლებიც რეფერენციალურია და დგინდება ადრესანტთან მიმართებით.

¹ ფრიდერიკე ბრაუნის საკლასიფიკაციო ჩარჩოს მიხედვით, მეგრული მიმართვის ფორმების აღწერისათვის იხ.: ფაჩულია 2012; მეგრულისა და ლაზურისათვის – გერსამია, გოგია 2025.

² ლათინური T – tu „შენ“, V – vos „თქვენ“ ტერმინებისათვის იხ. ბრაუნი, გილმანი 1960.

I. ალტერნაციაზე დაფუძნებული წესები

ალტერნაცია გულისხმობს პარადიგმატული მიმართებების დადგენას ლექსიკური და ფორმოპრივი ცვლადების ჩანაცვლების გზით, რაც ანალიზისას მოიცავს ვერტიკალურად შეპირისპირებული რამდენიმე შესაძლო ვარიანტის დაშვებას; მეგრულში მიმართვის თავაზიანობის გამოხატვის გამოვლენა შესაძლებელია თავაზიან და ფამილარულ ლექსემათა **ალტერნაციის** გზით შემდეგი სამი მოდელის გათვალისწინებით:

- (1) სახელებში: *პატონი* + საკუთარი სახელი / საკუთარი სახელი
- (2) ნაცვალსახელები: *თქვა* (V) / *სი* (T) ; *თქვანი* (V) / *სქანი* (T)
- (3) ზმნები: *ზოჯ-* $\pm$ -თ (PL) / *რთ-* $\pm$ -თ (PL) „სვლა, ადგომა, ყოფნა“;
თქ- $\pm$ -თ (PL) „თქმა“;
ხ- / *ხე-* / *ხოდ-* $\pm$ -თ (PL) „ჯდომა“.

აღნიშნულ პარადიგმაში თავაზიანობის სემანტიკა კოდირებულია სიტყვაში *პატონი* „პატონო“ და ის შეიძლება ჩანაცვლდეს ნებისმიერი მაღალი იერარქიის აღმნიშვნელი სახელით, ასევე *ზოჯ-* ძირში, რომლისგანაც წარმოიქმნება სხვადასხვა სემანტიკის თავაზიანი ფორმა. არსებითად ამავე მოდელებს ეყრდნობა ლაზურიც, მხოლოდ მესამე (3) ვარიანტის შეზღუდვით, რაც კარგად ვლინდება ქვემოთ გაანალიზებულ მაგალითებში.

1. **ალტერნაციული პარადიგმები** მოდელისათვის [N/PRN + V] განსხვავებულია მეგრულსა და ლაზურში:

1.1. მეგრულში მოსვლა-მობრძანების გამოხატველი ორი ზმნა მონაცვლეობს განსხვავებული ძირეული ინვენტარით: **მოზოჯ-**ი „მობრძანდი“ (a) (b) – **ზოჯ-**ძირშივე ლექსიკურად გამოხატული მრავლობითით და მისი ოპოზიციური სემანტიკის **მორთი** „მოდი“ (c) (d) – **რთ-** მხოლობითის ძირით, რომელსაც მრავლობითად აქცევს ფლექსიური სუფიქსი **-თ** (1.4):

- a. უნჩაშ პატონი, მოზოჯ-ი – V_R : PL
- b. უნჩაშ პატონი, მოზოჯ-თ – V_R : PL-PL_{SUF}
- c. უნჩაშ პატონი, ქუმორთი – V_R : SG
- d. უნჩაშ პატონი, ქუმორთი-თ – V_R : SG- PL_{SUF}
- e. უნჩაშ პატონ-ეფი, მოზოჯ-თ / ქუმორთი-თ – V_R : PL/SG -PL_{SUF}
პატონი-PL, მობრძანდი-PL / მოდი- PL

1.2 ლაზურში a, b და d მოდელების გამოვლენა შეზღუდულია, ერთი მხრივ, ამ ენისთვის ბრძანების ***ზოჯ-** ძირის უქონლობის გამო, მეორე მხრივ, ლექსიკურად მხოლობითის გამოხატველ **ხთ-** (მოხთი „მოდი“) ძირს მრავლობითობის **-თ** ფლექ-

სიური სუფიქსის დართვით აღინიშნება ზმნასთან შეწყობილი არგუმენტის გრამატიკული რიცხვი; ადრესატი მრავალია და არა ერთი.

f. იბრაჰიმ ეფენდი, **მოხთი** – $V_R : SG$

g. მუსაფირ-**ეფე მოხთი-თ** – $N-PL_{SUF} -V_R : SG- PL_{SUF}$
სტუმარი -PL მოდი-PL

2. ალტერნაცია ადრესატის გამომხატველი ლექსიკური ინვენტარის შენაცვლებით. ზემოთ განხილულ (a-f) მოდელებში სახელებით გამოხატული მისამართი პირების ჩანაცვლება მეორე პირის ნაცვალსახელებით ან სახელებით „პატონო“-ს გარეშე ცალსახად დაადგენს თავაზიან ფორმებს.

მეგრული: a1. [უნჩამ პატონი] = სი მოზოჯი-ი

b1. [უნჩამ პატონი] = თქვა მოზოჯი-თ

c1. [უნჩამ პატონი] = სი ქუმორთი

d1. [უნჩამ პატონი] = თქვა ქუმორთი-თ

e1. [პატონ-ეფი] = თქვა მოზოჯი-თ / ქუმორთი-თ

ლაზური: f1. [იბრაჰიმ ეფენდი] = სი მოხთი

g1. [მუსაფირ-ეფე] = თქვა მოხთი-თ

საანალიზო ენებში საკუთარი სახელით ჩანაცვლება საუკეთესო გზა ჩანს ადრესატ-რეფერენტთა რაოდენობასთან მიმართებით თავაზიანობის ნიშნით მარკირებული T და V ოპოზიციური მოდელების გამოსავლენად. ქართველურ ენებში საკუთარ სახელს არა აქვს მრავლობითი რიცხვი, ამიტომ მეგრულში (e2), ხოლო ლაზურში (g2) მოდელები დაუშვებელია.

მეგრული: a2. კოჩა [= სი], მოზოჯი – V

b2. კოჩა [= თქვა] მოზოჯი-თ – V

c2. კოჩა [= სი] ქუმორთი – T

d2. კოჩა [= თქვა] ქუმორთი-თ – V

e2. -----

ლაზური: f2. იბრაჰიმი [= სი] მოხთი – T/V

g2. -----

h. იბრაჰიმი [= თქვა] მოხთი-თ

საველე დოკუმენტაციის დროს რესპონდენტები გვიდასტურებენ, რომ მიმართვის (h) მოდელი ლაზურად საუბრისას არ გამოიყენება, თუმცა ტექსტებში იშვიათად, მაგრამ მაინც, იჩენს თავს იერარქიითა და სტატუსით განსხვავებული პირისადმი მიმართვის V ანუ თქვენობითი მოდელი; მაგალითად, ხოჯა („მასწავლებელი“) მოსამართლეს მიმართავს თქვენობით (ა-გ), თუმცა იმავე ტექსტებში მეფისთვის მისამართად იყენებს სი „შენ“ პირის ან ს/ანი „შენი“ კუთვნილებით ნაცვალსახელს (დ-ე):

(ა) იზნი მომჩით, აია ფაიოზი სუმ ფაა **თქვან** გეგჩათ (კალანდია 2008:213, 16-18).

„ნება მომეცით, ეს ურო სამჯერ თქვენ დაგარტყათ“.

(ბ) **თქვან** გონომოკიდაგინონანია, ოხოიშა მენდომორქვეითია, ქობძიი ოხორჯაია.
„თქვენ უნდა ჩამომახროთო, სახლში გამაგზავნეთო, ენახო ცოლიო“.

(გ) **თქვან** სოლუნეი ნენა მომჩითია.
„თქვენ საბოლოო სიტყვა მომეცითო“.

შდრ.:

(დ) **სი** ნოსეი კოჩი გშინაფან (კალანდია 2008:205, 6-7).
„შენ ჭკვიან კაცად მიგიჩნევენ“.

კუთვნილებითი ნაცვალსახელი **თქვანი**, რომელიც ლექსიკურ-გრამატიკულად ერთზე მეტი პირის კუთვნილების გამომხატველია, მეგრულ და ლაზურ ტექსტებში ერთ ადრესატთან მიმართებითაც გვხვდება (ე), (ვ), ასეთ შემთხვევაში მიმართვა თავაზიანია,

(ე) ფათიშაი: მუ გინონ, მუ ბალჩიში მექჩა?
„რა გინდა, რა საგანძური მოგცე?“

ბიჭი: **თქვანი** სალლულონი მინონ
„თქვენი სიცოცხლე მინდა“ (კალანდია 2008:186, 9-10).

(ვ) ბიჭი მეფეს: პამპილუფექ **თქვანი** ემრი ილლა იქიფან (კალანდია 2008:205, 14-15).
„ჯალათები თქვენს ბრძანებას შეასრულებენ“

თუმცა იმავე ტექსტებში მაღალი იერარქიის პირთან მისამართად პარალელურად მხოლობითის **სქანი** „შენი“ ფორმაც გვხვდება. შდრ. მაგალითი (ზ):

(ზ) მა **სქანი** კაინობაშ მეტი მუთუ ვა მინტი (კალანდია 2008:205, 12-13).
„მე შენი კარგად ყოფნის მეტი არაფერი მინდა“

II. კო-ოკურენციის წესები თავაზიანობისათვის

კო-ოკურენცია (თანაპოვნირება) გულისხმობს სინტაგმატიკურ სტრუქტურაში სიტყვებს შორის დასაშვები ლოგიკურ-კოჰერენტულობის დადგენას. მიმართვის სოციოლინგვისტური სტატუსი არის თუ არა ის თავაზიანობის ფორმა, დგინდება ადრესატების რაოდენობასთან (*resp.* ერთი და ერთზე მეტი) მიმართებით, რაც წესების დონეზე ასეთ სახეს იღებს:

წესები მეგრულიათვის

1.1. თუ **ზოჯ**-ძირის შემცველი ფუძითაა ზმნა გამოხატული¹ და მასთან შეწყობილი საკუთარი სახელი ან ნაცვალსახელი ერთ ადრესატს მიემართება, წინადადება თავაზიანია; ამას აპირობებს თავად ძირში კოდირებული თავაზიანობის სემანტიკა. იხ. მოდელები (ა) (ა1) (ა2).

¹ მეგრულში აღნიშნული გავრცელებულია **ზოჯ**- „ბრძანება“ ძირისგან წარმოქმნილ ყველა ზმნურ და ნომინალურ/ნაზმნარ ფუძეზე, რომლებიც უკავშირდება თქმის, სვლის/სიარულის, ჯდომის, ადგომის, არსებობის მნიშვნელობებს, ამიტომ შესაძლებელია მათი განზოგადება ამ მნიშვნელობებთან მიმართებით.

1.2. *თქვა* ნაცვალსახელი თუ თანაპოვნეირია *ზოჯ-* ძირთან, მაშინ ის აჩენს მრავლობითობის *-თ* სუფიქსს; წინადადება თავაზიანია, თუ ნაცვალსახელის რეფერენტი ერთი ადრესატია. იხ. მოდელები (b) (b1) (b2).

2.1. თუ წინადადება არ შეიცავს *ზოჯ-* ძირიან სხვადასხვა მნიშვნელობის ფუძეებს, მაგრამ შეიცავს *თქვა* პირის ან/და *თქვანი* – კუთვნილებით ნაცვალსახელებს ზმნაში გრამატიკული მრავლობითობის *-თ* სუფიქსით, მაშინ საკითხი წყდება ადრესატ-რეფერენტის რაოდენობით: თუ ერთია, მაშინ ნაცვალსახელიც და სუფიქსიც თავაზიანობის გამომხატველია, თუ მრავალია, მაშინ შეიძლება იყოს ერთიც და მეორეც, რაც კონტექსტურია (d) (d1) (d2).

2.2. თუ წინადადებაში არის სიტყვა *პატონი* „ბატონო“, ყველა ასეთი წინადადება თავაზიანია, გარდა იმ შემთხვევისა, როცა მასთან თანაპოვნეირია *სი „შენ“* ნაცვალსახელი და მხოლოდითი რიცხვის ზმნური ფორმა, ასეთია (c) და მასში ირონიაც შეიძლება იყოს გამოხატული; *პატონი* „ბატონო“ სიტყვის შემცველი წინადადების არათავაზიანობას ადასტურებს ალტერნატიული (c1) და (c2) მოდელები, რომლებიც არ უკავშირდება თავაზიანობას. აღნიშნული მოდელი დროში შეცვლილია; მეგრულ ტექსტებში მიმართვისათვის ჩანართებად ხშირად გამოყენებულია ფრაზა: *სი ჩქიმ პატონ რეჩინი* „შენ რომ ჩემი ბატონი ხარ“, რომელშიც ნაცვალსახელების, ზმნისა და სახელისაგან შემდგარი კონკორდი გრამატიკულად მხოლოდითია, თუმცა ფრაზა პატივისცემის გამომხატველია.

მეგრულის პირველი სამი წესი ლაზურზე ვერ ვრცელდება, ამ ენაში თავაზიანობის აღმნიშვნელი ზმნური ძირის არარსებობის გამო.

თუ სამეტყველო აქტი შეიცავს თავაზიანობის გამომხატველ *ეფენდი* „ბატონო“, ან რომელიმე მაღალი იერარქიის აღმნიშვნელ სახელს, მასთან ჩანაცვლებადია მხოლოდ მხოლოდითი რიცხვის ნაცვალსახელი *სი „შენ“* ნაცვალსახელი, ხოლო თანაპოვნეირია ზმნა მხოლოდით რიცხვში. ზმნისა და სახელის რიცხვის ცვლა ოდენ გრამატიკული მრავლობითობის გამოხატვას ემსახურება, როგორც მას აჩვენებს მოდელები (f) (f1) (f2).

III. სოციოლინგვისტური კონტექსტის მნიშვნელობა თავაზიანობის დადგენისთვის

წინამდებარე პუბლიკაციის შედეგები ასევე ემყარება სავსელე ლინგვისტურ მასალას, რომელიც დაეფუძნა ანკეტირებისა და ნახევრად სტრუქტურირებული ინტერვიუების მეთოდებს. მეგრულის მასალა დოკუმენტირებულია სამეგრელოში, ხოლო ლაზურისა – სარფში. ანკეტური მონაცემები შეიცავს ინფორმაციას სოციალური და ასაკობრივი იერარქიის ნიშნით კლასიფიცირებული ადრესატისადმი მიმართვის დროს გამოყენებული ნაცვალსახელების შესახებ. მონაცემთა დამუშავება ცხადყოფს, რომ მეგრულისა და ლაზურის თანამედროვე სოციოლინგვისტურ სიტუაციაში ნაც-

ვალსახელოვანი მიმართებით თავაზიანობის გამოხატვისათვის ორი განსხვავებული სტრატეგიის გამოყენება არის შესაძლებელი: 1) *სი „შენ“*, როგორც ადრესირების ერთადერთი ვარიანტი და 2) *სი – თქვა „შენ – თქვენ“* შეპირისპირებით. ის ფაქტი, რომ სოციოლინგვისტური გარემო ცვალებადია დროსთან ერთად, კარგად ჩანს ამ ორი სტრატეგიის თანაარსებობაში: პირველში ენის სოციოლინგვისტური განვითარების უძველესი შრეა ასახული, ვინაიდან იგი მსცოვან რესპონდენტებში დღესაც ვლინდება, ხოლო მეორე ახალია, შედარებით ახალგაზრდა პოპულაციაში დასტურდება და განათლების ენის გავლენით ჩანს მიღებული. საგულისხმოა, რომ მხოლოებითი დასმული ნაცვალსახელი თავაზიანობის თვალსაზრისით ნეიტრალურია, თუმცა ასაკოვან სოციუმში მისი გამოყენება პატივსაცემი ადრესატისადმი არ ითვლება უპატივცემულობად. მაგალითად, პატივსაცემი ადამიანისადმი მიმართვა ფორმულით *ვო, სი „ჰეი/ჰაუ, შენ“* სოციოლინგვისტურად ყველაზე ძველი საფეხური ჩანს, ხოლო მიმართვისას *სი „შენ“* ნაცვალსახელის რეფერენცირების შეზღუდვა, მისი გამოყენებისაგან თავის შეკავება უფრო გვიანდელი და, ამდენად, გარდამავალიც ფამილარობა-თავაზიანობის *შენ თქვენ* ოპოზიციით გამოხატვის საფეხურისკენ.

პატონი „ბატონო“ სიტყვასთან *სი „შენ“* ნაცვალსახელის კომბინირება მეგრულში, როგორც ერთადერთი ვარიანტი, დღესაც რჩება მიმართვის მყარ ფრაზეოლოგიურ შესიტყვებებში – *სი ჩქიმ პატონი რეჩინი* „შენ რომ ხარ ჩემი ბატონი / შენ ხარ ჩემი ბატონი“; *იახა, პატონი, სი ჩქიმ რეჩინი* „დიახ, ბატონო, შენ რომ ჩემი ხარ“ – და მიანიშნებს, რომ *სი – პატონი „შენ – ბატონო“* აბსოლუტურად დაშვებული სოციოლინგვისტური კორელაციაა, რომელიც თავაზის ნიშნით ნეიტრალურია, მაგრამ პატივისცემის გამოხატველი. ასეთივე ვითარება ჩანს ლაზურშიც, როცა *ეფენდი „ბატონო“* სიტყვასთან წინადადებაში თანაპოვნირია *სქანი „შენი“* ნაცვალსახელი ან ზმნის მხოლოებითი რიცხვის ფორმა:

(თ) **იბრაიმ ეფენდი**, მანთი ხელებელი მოუღო **სქანდაია** (კალანდია 2008:31, 28-30)

„იბრაჰიმ ბატონო, მეც გახარებული მოვდივარ შენთან“.

(ი) **ეფენდი კოჩი**, ამუხ ფაა... **ვა გუნულა?** (კალანდია 2008:140, 32-34)

„ბატონო, ამას ფული არ გამოართვა“.

თავაზიანობის თვალსაზრისით ნეიტრალური ნაცვალსახელის ფონზე სოციალური და იერარქიული განსხვავებულობით შეპირობებული თავაზიანობა ძველ თაობაში გამოხატული იყო სახელით მიმართვისაგან „თავის არიდების სტრატეგიებით“, კერძოდ, ისინი ვლინდებოდა ისეთი სოციოლინგვისტური ფენომენებით, როგორებიცაა: *სახელიშ ფულუა* „სახელის დამალვა“ და *სახელიშ გინოთირა* „სახელის შეცვლა“ (კარტოზია და სხვ. 2010:515; აფრიდონიძე 2023:180); სოციოლინგვისტა განმარტებით, ეს არის ირიბი და ერთგვარად დამაბნეველი მიმართვის ფორმა, თუმცა ყველაზე თავაზიანი.

დასკვნა

ნაცვალსახელებით თავაზიანობის გამოხატვა მნიშვნელოვანი სოციოლინგვისტური მახასიათებელია უმწერლობო მეგრულისა და ლაზურისთვის; ამ ენებში ნაცვალსახელი მკაფიოდ გამოხატავს პირის სოციალურ სტატუსს, იერარქიას, დისტანციასა და პატივისცემას, რაც ხშირად ეფუძნება სოციუმში მიღებულ კულტურულ ნორმებს. მეგრულსა და ლაზურში თავაზიანობა მჭიდროდ უკავშირდება გრამატიკულად (ზმნებისთვის) თუ ლექსიკურად (ზმნებისა და ნაცვალსახელებისთვის) გამოხატულ მრავლობითობას, ვინაიდან ეს უკანასკნელი ხშირად არის პირველისათვის სოციოლინგვისტური მარკერი, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ადრესატ-რეფერენტი ერთი პერსონაა. საანალიზო ზეპირ ენებში T/V ოპოზიცია მკვეთრად ვლინდება მხოლოდ ფორმალურ გარემოში, ძირითადად ახალგაზრდებში, ხოლო T (სი „შენ“), როგორც ერთადერთი მიმართვის ნაცვალსახელი, შენარჩუნებულია ყველა სხვა სიტუაციაში, სტატუსისა თუ იერარქიის მიუხედავად. ამ თვალსაზრისით დიფერენცირებისათვის ორივე ენაში გამოყენებულია ზმნის მარკირება მრავლობითობის სუფიქსით ზმნის ყველა ტიპში, ხოლო მეგრულში დამატებით ზოგჯერ ლექსიკური მრავლობითის ჩანაცვლება შეზღუდული სემანტიკის ზმნებში. თავაზიანობის ნორმების ცვლილება თაობებს შორის აშკარაა, ვინაიდან ტრადიციული ურთიერთობის ნორმები დროში ცვალებადია, რაც, თავის მხრივ, აისახება ენაში და მნიშვნელოვან სოციოლინგვისტურ საკითხს წარმოადგენს.

ლიტერატურა

- აფრიდონიძე 2023:** შ. აფრიდონიძე, *მიმართვის ფორმები ახალ ქართულში: სტრუქტურა და ფუნქციონირება*, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ბრაუნი 1988:** F. Braun, *Terms of address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures*, De Gruyter, Berlin.
- ბრაუნი, გილმანი 1960:** R. Brown, A. Gilman, *The Pronouns of Power and Solidarity. Style in Language*, ed. Thomas A. Sebeok, , Mass.: MIT Press, Cambridge, pp. 253-76.
- ბრაუნი, ლევინსონი 1987:** P. Brown, S. C. Levinson, *Politeness: Some universals in language usage*, Cambridge University Press, Cambridge.
- გერსამია, გოგია 2025:** რ. გერსამია, თ. გოგია, მიმართვის ფორმათა კლასიფიკაცია მეგრულსა და ლაზურში: „ენა და კულტურა“, №33.
- ერვინ-ტრიპი 1969:** S. Ervin-Tripp Sociolinguistics. *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol.4. Ed. By L. Berkowitz. New York: Academic Press, pp. 93-107
- ერვინ-ტრიპი 1972:** S. Ervin-Tripp, On Sociolinguistic Rules: Alternation and Co-occurrence, *Sociolinguistics*, Ed. by J. B. Pride, J. Holmes, Penguin, Harmondsworth 225-240.

- კალანდია 2008:** თ. კალანდია, *ლაზური ტექსტები*, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- კარტოზია და სხვ. 2010:** გ. კარტოზია, რ. გერსამია, მ. ლომია, თ. ცხადაია, *მეგრულის ლინგვისტური ანალიზი*, „მერიდიანი“, თბილისი.
- კიკვიძე, ჭანტურია 2003:** Z. Kikvidze, R. Tchantouria, Joint parameterization of honorifics and terms of address in Kartvelian languages. In D. De Jongh, H. Zeevat, & M. Nilsenová (Eds.), *Proceedings of the 3rd and 4th International Symposium on Language, Logic and Computation* (pp. 53-57).: ILLC Scientific Publications, Amsterdam.
- კიკვიძე 2015:** ზ. კიკვიძე, *სოციოლინგვისტიკური ნარკვევები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
- მალინოვსკი 1923:** B. Malinowski, The Problem of Meaning in Primitive Languages, In: C. K. Ogden & I.A. Richards (Eds.), *The Meaning of Meaning*, K. Paul, Trend, Trubner. London, pp. 296-336.
- ფაჩულია 2012:** ლ. ფაჩულია, მიმართვის სახელურ ფორმათა ჯგუფები მეგრულში ფ. ბრანის კლასიფიკაციის მიხედვით, *კავკასიოლოგიური ძიებანი*, თბილისი, გვ., 109-112.

მარინე ივანიშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Marine Ivanishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

marine.ivanishvili@tsu.ge

/ღ/-ის გაჩენის კიდევ ერთი შემთხვევა ფშავურში¹

Another Instance of the Occurrence of /j/ in the Pshavi Dialect²

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.06

Abstract

In poetry, the significance of phonetic, morphological, and syntactic structure is interwoven, sometimes even overshadowing the artistic role of verbal tropes. This structure often dominates the poem, transforming into the primary, and sometimes sole, expressive element of its underlying symbolism (Jakobson 1961). The structure of the Georgian (Kartvelian) poem is tonal-syllabic, meaning it is governed by rules concerning syllable placement and the equality of syllable counts within each line. The main organizing principle is the arrangement and regular alternation of verses with a specific syllable count (Gudava 1975). To maintain this balance, poetic language draws on phonetic-phonological, morphological, and syntactic resources of the natural language. Georgian mountain poetry resembles monumental lapidary inscriptions, marked by its depth, delicacy, and beauty. A notable example of Pshavi folklore is the poem *Aragvs (To the Aragvi)*, sourced from the materials of the folklore expedition “A Folklore Journey to Pshavi”, organized by Giorgi Mtatsmindeli University of Chant, and performed by Nino Nakeuri.

Attention is drawn to the clause – the final repeated syllables of the text:

a_{S3Sg} + j_{vowel divider} + a_{interrogative particle}

-a is an interrogative particle (a similar particle is also reconstructed at the common Kartvelian level) that appears on interrogative words, imparting a questioning tone to the entire sentence. /j/ appears between a word ending in -a and the particle -a, functioning as a midlingual spirant in the phonological system of the Pshavi dialect. It holds

¹ ნაკითხულია მოხსენებად ივანე ლეჟავას დაბადების მე-80 წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო კონფერენციაზე, თსუ, 22 ნოემბერი, 2024.

² Presented as a report at the Scientific Conference Dedicated to the 80th Birth Anniversary of Professor Ivane Lezhava, TSU, 22 November 2024.

no independent phonemic value but serves as a variant of the spirants *s* and *h* at the boundary of prefix morphemes (Tsotsanidze 1978). cf. in the Kakhetian dialect: *misdevs* > *mizdevs* (assimilation) > *mijdevs*. /j/ does not form a syllable; it is articulated with the middle part of the tongue close to the hard palate. When this constriction creates resistance to the outgoing airflow, it takes on a spirant character. In his monograph *The Pshavi Dialect* (1978), G. Tsotsanidze examines the occurrence of /j/ at the boundary of prefix morphemes in detail and provides a corresponding table. /j/ – a palatal approximant, produced by bringing the tongue closer to the soft palate. In the scientific literature, it is often referred to as a “glide”, which suggests it is a transitional sound, as in a diphthong. Another term for it is “semi-vowel”, indicating that, despite its vocalic quality and significant narrowing, the turbulent sound is either not formed or is very weak and does not create a syllable. The poem’s text helps illustrate the distribution of /j/ in the Pshavi dialect, particularly in its position within suffix sequences. Interestingly, the Gudamaqari and Mtiuleti dialects show a similar pattern: after a word ending in *-a*, /j/ appears between two instances of *-a*, neither serving as a full syllable nor as the final vowel of the preceding word (*movidaj*, *mok’vdaj*, *□enaj...*). In the Mokhevi dialect, however, questions are marked by intonation rather than by the use of /j/ (Shanidze 1989).

Keywords: *phonetics, Pshavi dialect, poetry, palatal approximant*

რომან იაკობსონი ენის ფუნქციების ჩამოთვლისას გამოყოფს ენის *პოეტურ ფუნქციას*, რასაც უკავშირდება ევფონიისა და სიტყვათა წყობის ხერხები. იგი ყურადღებას ამახვილებს გრამატიკის პოეზიასა და პოეზიის გრამატიკაზე: პოეზიაში ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სინტაქსური ქსოვილის მნიშვნელობა ერწყმის და ეცილება კიდევ სიტყვიერი ტროპების მხატვრულ როლს, არაიშვიათად ბატონდება ლექსში და გადაიქცევა მისი ფარული სიმბოლიკის მთავარ და ერთადერთ გამომხატველ კომპონენტად (იაკობსონი 1961).

ქართული (ქართველური) ლექსის სტრუქტურა ტონურ-სილაბურია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ემყარება მახვილთა დასმის წესებსა და მარცვალთა რაოდენობის თანაბრობას ტაეპში, ანუ მთავარ მაორგანიზებელ საწყისს წარმოადგენს გარკვეული მარცვალთა რაოდენობის მუხლთა ურთიერთშეხამება (მიწყობა) და მათი კანონზომიერი მონაცვლეობა სალექსო სტრიქონებში (გუდავა 1975:343). ამ თანაბრობის დასაცავად პოეტური ენა იყენებს როგორც ფონეტიკურ-ფონოლოგიურ, ისე ბუნებრივი ენის მორფოლოგიურ და სინტაქსურ რესურსს.

ქართული მთის პოეზია მონუმენტურად გამოკვეთილ ლაპიდარულ წარწერებს ჰგავს, გამორჩეულს თავისი სიღრმით, სინატიფით, მშვენიერებით... ფშავური ფოლკლორის ერთი ასეთი ნიმუშია ლექსი „არაგვს“ (ტექსტი აღებულია გიორგი მთანმიდელის სახელობის გალობის უნივერსიტეტის „ფოლკლორული მოგზაურობა ფშავეში“ მასალებიდან, ნინო ნაყურის შესრულება):

„დადეგ, არაგვო, მიაბე,
ან ვინ რა დაგაბარაჲ.
შენ პირს არავინ მოდგაჲ
ხელ-პირ არ დაიბანაჲ.
არ ატირდაჲ ბრალადა,
ცრემლებ არ ჩამოჰყარაჲ.
ან როგორ არი ჩემ ფშავი,
ან ხალხ ვინ როგორ არიან.
დადეგ, არაგვო, მიაბე,
ან ვინ რა დაგაბარაჲ.“

ყურადღებას იქცევს კლაუზულა – სალექსო ტაეპის ბოლოს განმეორებული მარ-
(ცვლები: აფშვრ. + მხოვანთგამყარი + კითხვითი ნაწილაკი)

-ა კითხვითობის გამომხატველი ნაწილაკია (*-ა კითხვითი ნაწილაკი რეკონსტ-
რუირდება საერთოქართველურ დონეზეც: ქართ. -ა : მეგრ. -ო : სვან. -ა; ასახსნელია
მეგრულის აუსლაუტში -ო'ს გამოვლენა (ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:75-76)). -ა და-
ესმის კითხვის ქვეშ დაყენებულ სიტყვას და მთელ წინადადებას აძლევს კითხვით
მნიშვნელობას.

-ა-ზე დაბოლოებულ სიტყვასა და კითხვითობის -ა ნაწილაკს შორის ვითარდება
ე, რომელიც ფშაურის ფონოლოგიურ ინვენტარში კვალიფიცირებულია შუაენისმიერ
სპირანტად. ეს დამოუკიდებელი ფონემური ღირებულება არა აქვს. ის სპირანტების
ს-სა და ჰ-ს ვარიანტია პრეფიქსულ მორფემათა მიჯნაზე. უფრო ზუსტად,
ზმნისწინისა და პირის პრეფიქსთა შესაყარზე, ან სიტყვის თავში, თუ წინამავალი
სიტყვა ხმოვანზე თავდება. მაგალითად, სახელს შადებენ, დადგომიყენეს მემრე,
მაჟღის წყალი...; ხალარჯობასა ჟადიან, გუდაჲ კიდებიყო... ეგევე ე დასტურდება
მონოფონემური ბგერათკომპლექსების /ჟს/ და /ჟჰ/ შემადგენლობაში. ეს კომპლექსები
გვხვდება, აგრეთვე, პირის ნიშნებად, რომლებიც სპორადულად ენაცვლება /ჟ/-ს (აგ-
რეთვე, /ს/-ს და /ჰ/-ს); /ჟს/-პოზიციაში V-C წინაენისმიერი და /ჟჰ/-პოზიციაში V-C უკა-
ნაენისმიერი, მაგალითები: ა) გამამსთობდენ, მაძებნიდენ... ბ) დაჰფქვავდენ, დაჰ-
ჰპატიჯებდენ... (ცოცანიძე 1978).

ეს მარცვალი არ გააჩნია, წარმოითქმის ენის შუა ნაწილის მიახლოებით მაგარ
სასასთან. თუ ეს მიახლოება იმდენად დიდია, რომ გამომავალი ჰაერის ერთგვარ დაბ-
რკოლებას წარმოადგენს, მაშინ მას სპირანტული ხასიათი ექნება. ე – პალატალური
აპროქსიმანტი, ინარმოება შუაენის მიახლოებით მაგარ სასასთან. ლიტერატურაში
იხსენიებენ როგორც გლაიდს – მინიშნებაა, რომ გარდამავალი ბგერაა, მაგალითად,
დიფთონგში; მეორე სახელწოდებაა „ნახევარხმოვანი“ – იგულისხმება, რომ, მიუხედა-
ვად ვოკალური ბუნებისა და საკმარ დაენოროებისა, ტურბულენტური ჩქამი ან არ
წარმოიქმნება, ან ძალიან სუსტია და ამავე დროს მარცვალს არ ქმნის. გ. ცოცანიძე

თავის მონოგრაფიაში „ფშაური დიალექტი“ (1978) დაწვრილებით განიხილავს ღის გამოვლენის ფაქტებს პრეფიქსულ მორფემათა მიჯნაზე და იძლევა შესაბამის ცხრილს.

ფშაურში ღის სუფიქსურ პოზიციაში დადასტურების მაგალითები აღნიშნულ მონოგრაფიაში არ გვხვდება.

განსახილველი ლექსის ტექსტი საშუალებას იძლევა ფშაურში ღის დისტრიბუციის სურათი შეივსოს მისი სუფიქსურ მიმდევრობაში გამოჩენის პოზიციით. საინტერესოა, რომ ფშაურის მსგავსი ვითარება გვაქვს გუდამაყრულსა და მთიულურში, აქაც -ა-ზე გათავებული სიტყვის შემდეგ ორ -ჰს შორის ვითარდება ღ: მოვიდაა, მოკვდაა, შენაა... მას მახვილი არა აქვს, არც წინა სიტყვის უკანასკნელ ხმოვანს. მოხეურში კითხვა ინტონაციით გამოიხატება (შანიძე 1984:276).

ლიტერატურა

გუდავა 1975: ტ. გუდავა, *ქართული ხალხური სიტყვიერება, მეგრული ტექსტები*, პოეზია, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

იაკობსონი 1961: R. Jakobson, *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*, The Hague.

ფენრიხი, სარჯველაძე 2000: ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, სპუ გამომცემლობა, თბილისი.

შანიძე 1984: ა. შანიძე, *ქართული კილოები მთაში*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. I, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ცოცანიძე 1978: გ. ცოცანიძე, *ფშაური დიალექტი*, „მეცნიერება“, თბილისი.

Gia Kvashilava

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

გია კვაშილავა

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

gia.kvashilava@tsu.ge

On Decipherment of the Inscriptions of Linear A in the Common Kartvelian Language: Exploring Mathematical Materials¹

**A კლასის ხაზოვანი წარწერების გაშიფვრა
საერთოქართველურ ენაზე:
მათემატიკური მასალების შესწავლა**

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.07

Abstract

The paper presents the ancient Kartvelian script of Crete, dated to the 19th–15th centuries BC. These inscriptions contain mathematical material. The majority of the linear signs of Class A (LA), the Mycenaean period Class B (LB) linear script, and the syllabic signs of Cypriot script (CS) are graphically and phonetically identical. The problem of the LA language remained unsolved for a long time, and it was declared that its reading was impossible because this language and its culture no longer existed. The phonetic values of the LA inscriptions were not identified, and the LA tablets were declared to have been written in an unknown, dead language. The LA inscriptions have been deciphered in the Common Kartvelian (CK) language. Some of the LA tablets, which contain agricultural accounting records, have been studied using mathematical methods. Notations for combinations of natural numbers and fractions are presented in these accounts. In the course of the research, “algebraic equations” have been identified, which reveal a highly sophisticated mathematical system. Particularly interesting are the LA summation terms: ku-ro “total” and po-to-ku-ro “grand total”, “final sum”. Their meanings have been established through the application of algebraic and graphical analysis methods.

Keywords: *Common Kartvelian language, algebraic equations, natural numbers, fractions*

¹ “The meaning of one Linear A word is certain: ku-ro is the word which introduces totals, and must mean something like ‘total’ or ‘so much’. If we could find such a word in a known language, the problem of Linear A might be solved.” J. Chadwick (1970:154 ff.)

1. Natural numbers of LA script

Natural (or counting) numbers of LA script are the following signs and their combinations: **I** *one*, **—** or **•** *ten*, **○** *one hundred*, **⊕** *one thousand*. The numeral system of these arithmograms are shown in Table 1 as compared to those of other systems (comp. Sarton 1936:378; Ventris, Chadwick 1973:30, 36, 53; Olivier 1986:381; Olivier, Godart 1996:17, 19, 432–444; Chrisomalis 2010:35, 57, 59, 64, 67):

Numeral systems	1	10	100	1 000	10 000	100 000	1 000 000
LA	I	— •	○	⊕			
Mycenaean LB	I	—	○	⊕	⊕		
Cypriote syllabic	I	—					
Cretan hieroglyphic	I ∟	•	○ ∟ ∟	⬠			
Hieroglyphic Luwian	I	—	×	⌒			
Egyptian hieroglyphic	I	∩	⊙				
Sumerian pictographic	∇	•					

Table 1

Each of these systems is a non-positional numeral system with the meaning of the number not influenced by the position of numerals (comp. Hollings 2009:16-17).

2. Fractions of LA script

The simple fractional signs of LA script are given in Table 2 (comp. Godart, Olivier 1985, V:xxvii, 316–324; Kvashilava 2011:258):

701	⊕	A	709 ²	⊕=	L ²
702	⊕	B	709 ³	⊕≡	L ³
703	⊕	D	709 ⁴	⊕≡≡	L ⁴
704	⊕ 7	E	709 ⁶	⊕≡≡≡	L ⁶
705	⊕	F	710	⊕	W
706	⊕	H	711	⊕	X
707	⊕ ∟	J	712	⊕	Y
708	⊕	K	713	⊕	Ω
709	⊕	L			

Table 2

The combinations of the fractional signs ლ, ლ, and ლ with other signs are presented in Table 3:

714	⌚	A B	724	ლლლ	ლლლ	EL ⁴	734	ლლლ	J L ²
715	++	B B	725	ლლლ	ლლლ	EL ⁶	735	ლლ	J F
716	⌚ლლ	⌚ლლ	726	ლლლ	ლლლ	EYYY	736	ლლ	J H
717	ლლ	D	727	ლლ		FK	737	ლლ	J J
718	ლლლ	D D	728	ლლ		FL	738	ლლ	J K
719	ლლ	ლლ	729	ლლ		HK	739	ლლ	J L ²
720	ლლ	ლლ	730	ლლ		JA	740	ლლ	K L ²
721	ლლ	ლლ	731	ლლ		JB	741	ლლ	L L ²
722	ლლ	ლლ	732	ლლ		JE	742	ლლ	L L ²
723	ლლ	ლლ	733	ლლ		J E B	743	ლლ	L ² L ⁴

Table 3

The details about the numerical values of fractional signs ლ, ლ, ლ, ლ, ლ, and ლ will be presented by me in the paper below.

3. Reading of the LA sign-sequence ლლლ [po-to-ku-ro]

The reading of the LA sign-sequence ლლლ is given below. The LA signs ლ, ლ, ლ and ლ are read as the syllables *po*, *to*, *ku* and *ro*, which, as expected, coincides with phonological values of the corresponding signs of LB and the CS scripts. The signs are shown in Table 5:

LA	ლ ლ ლ ლ	po	ლ ლ ლ ლ	to
LB	ლ ლ ლ ლ	po	ლ ლ ლ ლ	to
CS	ლ ლ ლ ლ	po	ლ ლ ლ ლ	to
LA	ლ ლ ლ ლ ლ	ku	ლ ლ ლ ლ ლ	ro
LB	ლ ლ ლ ლ ლ	ku	ლ ლ ლ ლ ლ	ro
CS	ლ ლ ლ ლ ლ	ku	ლ ლ ლ ლ ლ	ro

Table 5

So, the LA sign-sequence 𐌕𐌗𐌕𐌗 is thus read as po-to-ku-ro/*p^ho-t^ho-ku-roj.

Semantic interpretation of sequence po-to-ku-ro/*p^ho-t^ho-ku-roj are presented as CC archetypes:

*p^hot^h-oj – “*wide, general*”;¹

*kur-oj – “*to bind, gather, collect, add*” (Kvashilava 2017:67);

*p^ho-t^ho-ku-roj – “*the general, whole sum, grand total*” (comp. Kvashilava 2011:266).

The reconstructed root morphemes *p^hot-, and *kur- are of CVS- structure; suffixal morpheme *-oj is of -VS structure. These phonemic structures are canonical forms of morphemes in CC language (comp. Gamkrelidze, Machavariani 1965:304, 318, 368).

These sequences display regular phonological and semantic connections to Kartvelian materials.

4. Examples of LA Inscriptions

The sign-sequence 𐌕𐌗 [ku-ro/*ku-roj] (addition) has been attested on clay LA tablets HT 9, HT 11, HT 13, HT 25, HT 27, HT 85, HT 88, HT 89, HT 94, HT 100, HT 102, HT 104, HT 109, HT 110, HT 116, HT 117, HT 118, HT 119, HT 122, HT 123, HT 127, PH(?) 31, and ZA 15. These tablets were found at Hagia Triada, Phaistos and Zakros in Crete. These are dated back to 1850–1450 BC and contain the inscriptions that could easily be interpreted as records of business accounts (Kvashilava 2015:139).

Example 4.1. The inscription on tablet HT 9b as presented by L. Godart and J.-P. Olivier (Godart, Olivier 1976, I:18; comp. Consani, Negri 1999:53-54) is shown in Figure 1:

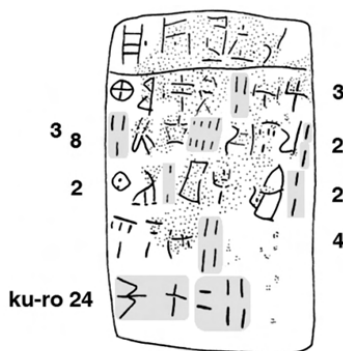

Fig. 1. LA tablet HT 9b

¹ *p^hot^h- < Georgian ფართ-ი [p^hat^h-en-i] – “*widely* (adj.)” (Orbeliani 1993, II:180, 184).

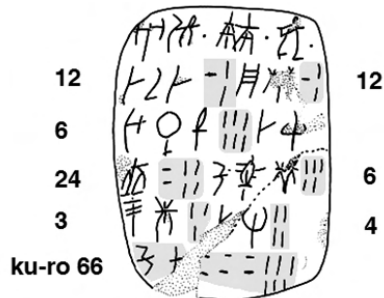
Let's find the sum of the natural numbers 3, 3, 8, 2, 2, 2, and 4. $\text{ჰ} + [\text{ku-ro}/^*\text{ku-roj}]$ or the total number is $= \text{||} 24$.

Examples 4.2-4.5. $\text{ჰ} + [\text{ku-ro}/^*\text{ku-roj}]$ is also attested on other LA script tablets as shown in Figures 2-5 (Godart, Olivier 1976, I:22, 130, 140, 196; comp. Consani, Negri 1999:55, 83, 85 ff., 100 ff.). The sum of a list of natural numbers can be calculated as follows:

$$40 + 30 + 50 + 30 + 30 = 180$$

Fig. 2. LA tablet HT 11b

$$12 + 12 + 6 + 24 + 6 + 3 + 4 = 66$$

Fig. 3. LA tablet HT 85a

$$23 + 22 + 24 + 13 + 5 = 87$$

Fig. 4. LA tablet HT 89

$$1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 + 1 = 10$$

Fig. 5. LA tablet HT 117a

Example 4.6. L. Godart and J.-P. Olivier (Godart, Olivier 1976, I:206, 208; comp. Consani, Negri 1999:103-104) also presented the inscriptions on both sides of tablet HT 122 as shown in Figures 6 and 7:

Fig. 6. LA tablet HT 122a

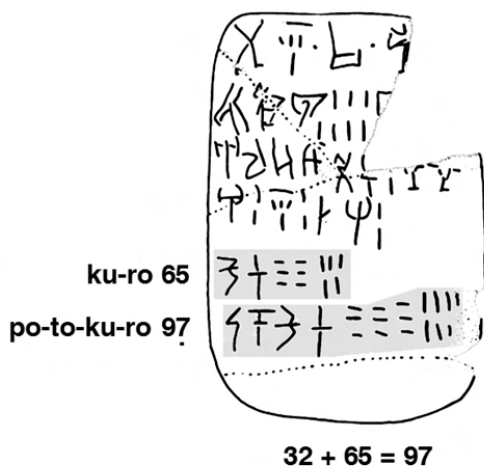

Fig. 7. LA tablet HT 122b

The arithmetical meaning of *ku-ro* on side A is 31 with 1 added to it equals 32. On side B *ku-ro* is 65; and below the sum of numbers on both sides – *po-to-ku-ro* (grand total) is given: $97 = 32 + 65$.

Example 4.7. The LA inscription of tablet HT 9a is presented in Figure 8 according to L. Godart and J.-P. Olivier (Godart, Olivier 1985, V:18; comp. Consani, Negri 1999:53):

Fig. 8. LA tablet HT 9a

The sum of the natural numbers 10, 4, and 2 and mixed numbers $5\frac{L}{2}$, $2\frac{L}{2}$, $2\frac{L}{2}$, and $4\frac{7}{2}$ where $\frac{L}{2}$, $\frac{L}{2}$ and $\frac{7}{2}$ are unknown proper fractions, and also the combination of variables $\frac{L}{2}$ is $\frac{L}{2} + \frac{7}{2}$ (comp. Was 1971:41) are given in Figure 8. The ‘algebraic

expression' $5\frac{1}{2} + 10 + 4 + 2 + 2\angle + 2\angle + 4\gamma$ given here equals $31\frac{1}{2}$. From the linear equation $5\frac{1}{2} + 10 + 4 + 2 + 2\angle + 2\angle + 4\gamma = 31\frac{1}{2}$ with mathematical operations of addition and subtraction of the proper fractions $\frac{1}{2}$, $\angle$ and γ on both sides of the 'algebraic equation' $2\angle + \gamma = 2$ in two variables is received.

Solutions of the 'algebraic equation' $2\angle + \gamma = 2$ are the points $(\angle, \gamma)$ in the set of all ordered pairs of rational numbers $\mathbb{Q}^2$ such that when the abscissa $\angle$ of the points is multiplied by 2, and the ordinate γ of the points is multiplied by 1, and those two numbers are added together, the answer equals 2.

Let's find the variables $\angle$ and γ for the equation $2\angle + \gamma = 2$.

$\frac{1}{2} = \angle + \gamma$, $\angle$ and γ are different proper fractions (see Fig. 8). Under this condition, strict linear inequalities in two variables $\angle$ and γ can be written in the following forms: $0 < \angle + \gamma < 1$, $0 < \angle < 1$ and $0 < \gamma < 1$ where $\angle \neq \gamma$. So the ordered pairs $(\angle, \gamma)$ are the solutions to the following system:

$$\begin{cases} 2\angle + \gamma = 2 \\ 0 < \angle + \gamma < 1 \\ 0 < \angle < 1 \\ 0 < \gamma < 1 \\ \angle \neq \gamma \end{cases} \quad (1)$$

The system (1) is solved by the graphical method on the Cartesian coordinate system. Then for every point on the line, the abscissa $\angle$ must be equal to the ordinate γ . The graph of the system (1) is illustrated in Figure 9:

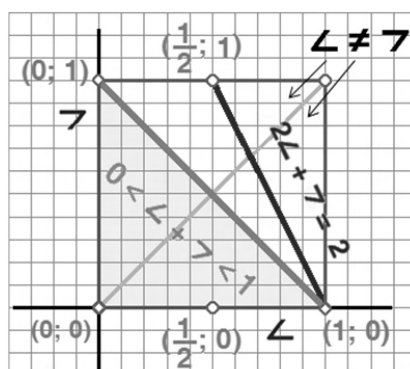

Fig. 9

Solutions to the system (1) are the ordered pairs that solve all the inequalities and the equation in the system. Therefore, to solve the system (1) I have graphed the solution sets of the inequalities on the same set of axes $\angle$ and γ , and the points of their intersection are thus determined. This intersection will define the region of

common ordered pair solutions. In Figure 9, there is no intersection of these shaded regions. Therefore, there are no simultaneous solutions. So, the system (1) does not have a solution.

According to the note by L. Godart and J.-P. Olivier (Godart, Olivier 1985, V:19; comp. Was 1971:36; Facchetti 1994:143), the ‘algebraic expression’ $5 \frac{1}{4} + 10 + 4 + 2 + 2\angle + 2\angle + 4\tau$ was calculated to be the total as $30 \frac{1}{4}$. I can collect the proper fractions on the left and the numbers on the right, and give the equation $2\angle + \tau = 1$.

Let’s solve the following system by the graphical method:

$$\begin{cases} 2\angle + \tau = 1 \\ 0 < \angle + \tau < 1 \\ 0 < \angle < 1 \\ 0 < \tau < 1 \\ \angle \neq \tau \end{cases} \quad (2)$$

First, the graph of the linear equation $2\angle + \tau = 1$ is the straight line whose $\angle$ -intercept is $(\frac{1}{2}, 0)$ and whose τ -intercept is $(0, 1)$. The graph of the system (2) is shown in Figure 10:

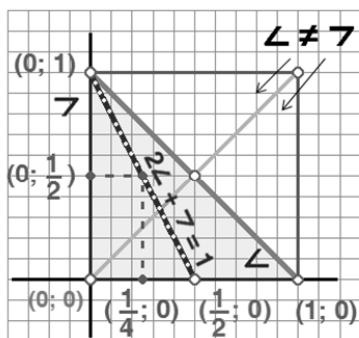

Fig. 10

As is shown in Figure 10, it follows from system (2) that

$$\begin{cases} 2\angle + \tau = 1 \\ \tau = \frac{1}{2} \end{cases} \quad (3)$$

As is well seen, system (3) has exactly one solution ($\angle = \frac{1}{4}$, $\tau = \frac{1}{2}$). Finally, the proper fraction $\frac{1}{4}$ is represented as the sum of unit fractions $\angle = \frac{1}{4}$ and $\tau = \frac{1}{2}$, i.e., $\angle + \tau = \frac{1}{4} + \frac{1}{2} = \frac{3}{4}$.¹

¹ The LA fraction sign $\tau = \frac{1}{2}$ could be compared to the Egyptian demotic script sign $\tau = \frac{1}{2}$ (Johnson 2014:266).

Example 4.8. According to L. Godart and J.-P. Olivier (Godart, Olivier 1976, I:16; comp. Consani, Negri 1999:52 ff.), the inscriptions of tablet HT 8a and 8b are presented in Figures 11 and 12:

Fig. 11. LA tablet HT 8a

Fig. 12. LA tablet HT 8b

From Figures 11 and 12 the ‘algebraic expressions’ may be rewritten in the following matrix:

$$\begin{pmatrix} 10 & 9 \\ 5 & 2 \cdot 7 + 5 \frac{1}{4} \end{pmatrix}$$

where 7 is an unknown proper fraction. Our objective is to determine the fraction 7 for which the expression $2 \cdot 7 + 5 \frac{1}{4}$ belongs to the *set of natural numbers* N .

The proper fraction 77 is represented as the sum of fractions 7 and 7 , i.e., $77 = 7 + 7$ where $0 < 7 + 7 < 1$, $7 = \frac{1}{2}$, and $7 \neq \frac{1}{4}$.

From the obvious inequality $0 < 7 < \frac{1}{4}$ or $\frac{1}{4} < 7 < \frac{1}{2}$ we have

$$5 \frac{1}{4} < 2 \cdot 7 + 5 \frac{1}{4} < 5 \frac{3}{4}$$

or

$$5 \frac{3}{4} < 2 \cdot 7 + 5 \frac{1}{4} < 6 \frac{1}{4}.$$

In this case, the *natura*/number is exactly 6:

$$(4) \quad 2 \cdot 7 + 5 \frac{1}{4} = 6.$$

It follows from the equation (4) that $7 = \frac{3}{8}$.

Conclusion

Mathematical data from several LA tablets is examined in this paper.

1. On tablets HT 9, HT 11, HT 85, HT 88, HT 89, HT 117, and HT 122 the word *ku-ro* is given to denote the sums of natural numbers.

2. Of special interest are the inscriptions on tablet HT 122 on both sides (A and B) of which the sums of natural numbers – *ku-ro* – is given. The arithmetical meaning of *ku-ro* on side A is 31 with 1 added to it – so the sum is 32. On side B *ku-ro* is 65; and below on the tablet the sum of both sides *po-to-ku-ro* – grand total – is given: $97 = 32 + 65$.

3. The values of proper fractions $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{5}{8}$, and $\frac{7}{8}$ are presented in Table 6:

Signs	Value			
$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$
$\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	
$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{1}{8}$
$\frac{5}{8}$	$\frac{5}{8}$	$\frac{5}{8}$	$\frac{5}{8}$	
$\frac{7}{8}$	$\frac{7}{8}$	$\frac{7}{8}$	$\frac{7}{8}$	
	Kvashilava	Facchetti	Was	Bennett

Table 6

As shown, the results obtained by different authors mostly coincide, but the values received in this paper have been obtained as the result of strict algebraic calculations.

References

Bennett 1980: E. L. Bennett, Linear A Fractional Retracting, *Kadmos* 19 (1), pp. 12–23.
Chrisomalis 2010: S. Chrisomalis, *Numerical Notation: A Comparative History*. Cambridge University Press, Cambridge.
Chadwick 1970: J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*. 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge.

- Consani, Negri 1999:** C. Consani, M. Negri, *Testi minoici trascritti: con interpretazione e glossario*, CNR Publishers, Roma.
- Facchetti 1994:** G. M. Facchetti, Linear A Metrograms, *Kadmos*, 33, pp. 142–148.
- Gamkrelidze, Machavariani 1965:** T. V. Gamkrelidze, G. I. Machavariani, The System of Sonants and Ablaut in Kartvelian Languages: A Typology of Common Kartvelian Structure, Metsniereba Publishers, Tbilisi (in Georgian and Russian).
- Godart, Olivier 1976, 1985:** L. Godart, J.-P. Olivier, *Recueil des Inscriptions en Linéaire A, Vols 1, 5*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.
- Hollings 2009:** C. Hollings, An Analysis of Nonpositional Numeral Systems, *The Mathematical Intelligencer*, 31 (2), pp. 15–23.
- Johnson (ed.) 2014:** J. H. Johnson (ed.), *The Demotic Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, University of Chicago Press, Chicago.
- Kvashilava 2011:** G. Kvashilava, Decipherment of the Inscriptions of Linear A and Its Related Scripts in the Proto-Kartvelian-Colchian Language, *Studies in History and Ethnology*, XIII, pp. 227–310.
- Kvashilava 2015:** G. Kvashilava, Interpretation of the Common Kartvelian Linear A Script Sequences ku-ro and ki-ro, *Issues of Linguistics*, pp. 139–161.
- Kvashilava 2017:** G. Kvashilava, On Decipherment of the Inscriptions of Linear A in the Common Kartvelian Language. In: *2nd Academic International Conference on Social Sciences and Humanities: AICSSH 2017 (Cambridge) Conference Proceedings*, University of Cambridge, May 22–24, 2017, FLE Learning, Cambridge, UK, pp. 65–73.
- Olivier 1986:** J.-P. Olivier, Cretan Writing in the Second Millennium B.C., *World Archaeology*, 17 (3), pp. 377–389.
- Olivier, Godart 1996:** J.-P. Olivier, L. Godart, *Corpus Hiéroglyphicarum Inscriptionum Cretae*, L'Accademia Nazionale dei Lincei et L'Universite de Naples Federico II.
- Orbeliani 1993:** S.-S. Orbeliani, *Leksikoni kartuli (Georgian Dictionary)*, Vol. II, Merani Publishers, Tbilisi (in Georgian).
- Sarton 1936:** G. Sarton, Minoan Mathematics, *Isis*, 24 (2), pp. 375–381.
- Ventris, Chadwick 1973:** M. Ventris, J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge.
- Was 1971:** D. A. Was, Numeral Fractions in the Minoan Linear Script A, *Kadmos*, 10 (1), pp. 35–51.
- Was 1972:** D. A. Was, Numeral Fractions in the Minoan Linear Script A, *Kadmos*, 11 (1), pp. 1–21.

გია კვაშილავა

A კლასის ხაზოვანი წარწერების გაშიფვრა საერთოქართველურ ენაზე: მათემატიკური მასალების შესწავლა

რეზიუმე

ნაშრომში წარმოდგენილია კრეტის ძველი ქართველური დამწერლობა, რომელიც თარიღდება ძვ.წ. მეცხრამეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეებით. ამ წარწერებში მოცემულია მათემატიკური მასალა. A კლასის ხაზოვანი (LA), მიკენური ხანის B (LB) კლასის ხაზოვანი და (CS) კვიპროსის დამწერლობების მარცვლოვანი ნიშნების უმეტესობა გრაფიკულად და ფონეტიკურად იდენტურია. LA-ის ენის პრობლემა დიდხანს გადაუჭრელი რჩებოდა და გამოცხადდა, რომ მისი ნაკითხვა შეუძლებელი იყო, რადგან ეს ენა და მისი კულტურა აღარ არსებობდა. LA წარწერების ფონეტიკური მნიშვნელობები იდენტიფიცირებული არ იყო, და LA ფირფიტები გამოცხადდა, როგორც უცნობ, მკვდარ ენაზე შესრულებული. LA წარწერები გაშიფრულია საერთოქართველურ (CK) ენაზე. LA-ს ზოგიერთი ფირფიტა, რომლებიც შეიცავს სასოფლო-სამეურნეო ანგარიშებს, შესწავლილია მათემატიკური მეთოდების გამოყენებით. ნატურალური რიცხვებისა და წილადების კომბინაციების აღნიშვნები მოცემულია ამ ანგარიშებში. კვლევის პროცესში გამოვლინილია „ალგებრული განტოლებები“, რაც ავლენს უაღრესად დახვეწილ მათემატიკურ სისტემას. განსაკუთრებით საინტერესოა LA-ს შეკრების ტერმინები: *ku-ro* „შეკრება“ და *po-to-ku-ro* „ფართო შეკრება“, „საბოლოო ჯამი“. მათი მნიშვნელობები გარკვეულია ალგებრული და გრაფიკული ანალიზის მეთოდების გამოყენებით.

საკვანძო სიტყვები: საერთოქართველური ენა, ალგებრული განტოლებები, ნატურალური რიცხვები, წილადები

თამარ მახარობლიძე

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Tamar Makharoblidze

Iliia State University (Georgia)

tamar.makharoblidze@iliauni.edu.ge

უარყოფითი კონსტრუქციების ზოგი საკითხის შესახებ ქართულში

Concerning Some Issues of Negative Constructions in Georgian

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.08

Abstract

The interaction of negative units in languages is an important issue at the morphosyntactic levels. The general classification reveals three types of languages: those with single negation, double negation and negative concord. It is a widely accepted opinion that Georgian is a language with negative concord, although the experiment showed that double negation is much more preferred by native-speakers. Two peculiarities were revealed while studying negation in Georgian: (I) If a negative word precedes the verb, then the verb can appear in either a positive or a negative form, whereas if the verb precedes the negative word, then it must obligatorily appear in a negative form; (II) it is not allowed to split the negative concord (i.e. to separate its elements by a positive form). A linguistic experiment on negative constructions in Georgian was conducted with 23 young native speakers of Georgian. The given sentences were ranked according to their individual acceptability for the participants. Ungrammatical constructions received a special zero marking. The experiment was conducted in accordance with EU standards, and informed consent forms were signed by all participants, who granted permission for the material to be used for scientific purposes. The experiment examined three clusters of sentences, and its results showed that the free word order, characteristic of the Georgian language creates a very interesting situation, allowing a large number of acceptable variations. Importantly, the experiment confirmed the two above-mentioned constraints on negative constructions in Modern Georgian. It should also be noted that it would be quite interesting to identify dialectal differences in the production of negative constructions. In this regard, it is important to take into account different types of dialectal features, which are reflected in the language with mirror-like asymmetry.

Keywords: *negation, negative constructions, Georgian language, morphosyntax*

შესავალი

უარყოფითი სისტემები ენებში სხვადასხვა ენობრივი მოდელით არის წარმოდგენილი. უნივერსალურია ლექსიკურ-სემანტიკური მოდელები. ყველა ენაში არის უარყოფითი სიტყვები, აქ ერთმანეთისგან უნდა განვასხვაოთ უარყოფითი სიტყვები (როგორებიცაა: უარყოფითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედები, ასევე დამხმარე სიტყვებიდან უარყოფითი ნაწილაკები) და უარყოფითი კონოტაციის მქონე დადებითი ფორმის სიტყვები (არსებითი და ზედსართავი სახელები ნეგატიური კონოტაციით). ეს უკანასკნელი ვერ განიხილება როგორც ნეგაციის ლინგვისტური წევრი მორფოსინტაქსის ან ლექსიკის დონეზე, თუმცა ენის პრაგმატული დონის კვლევები სხვა მიდგომებით განიხილავს ამ ტიპის ფორმებს, როგორც უარყოფითი ფორმატის ერთეულებს.

მნიშვნელოვანია უარყოფითი ენობრივი ერთეულების მორფოსინტაქსური ურთიერთმიმართებების საკითხები. ამ თვალსაზრისით, ენათა ძირითადი კლასიფიკაცია ასეთია: ზოგ ენას ახასიათებს ერთჯერადი უარყოფა, ზოგს ორმაგი უარყოფა, ზოგს კი – უარყოფითი კონკორდი.

ექსპერიმენტი

ფართოდ გავრცელებულია მოსაზრება, რომ ქართულისთვის დამახასიათებელია უარყოფითი კონკორდი, ანუ ქვემოთ მოყვანილი ტიპის წინადადება (1) კანონიკურია და მისაღებია ქართული ენისთვის:

(1) აქედან არავინ არასდროს არ წავა არსად.

ჩატარებულმა ლინგვისტურმა ექსპერიმენტმა კი გვიჩვენა, რომ ქართული ენისთვის უფრო მისაღებია ორმაგი უარყოფა, ვიდრე ნეგატიური კონკორდი. ზემოთ მოყვანილი წინადადების სათქმელი უფრო ხშირად ასე გადმოიცემა:

აქედან არავინ არ წავა (სადმე/სხვაგან). კვლევის დროს გამოვლინდა, რომ ქართული ენის უარყოფით კონსტრუქციებს ორი ძირითადი თავისებურება ახასიათებს:

I. თუ ზმნას წინ უძღვის უარყოფითი სიტყვა, მაშინ ზმნა შეიძლება იყოს დადებით ან უარყოფით ფორმაში, ანუ ზმნას აქვს თანაბარი ალტერნატიული არჩევანი:

(2) აქედან არავინ წავა სხვაგან.

(3) აქედან არავინ არ წავა სხვაგან.

როდესაც ზმნა წინ უძღვის ნეგატიურ სიტყვას, მაშინ ზმნა ობლიგატორულად არის უარყოფითი ნაწილაკით წარმოდგენილი:

(4) *აქედან სხვაგან წავა არავინ.

(5) აქედან სხვაგან არ წავა არავინ.

მეხუთე წინადადება (5) არაგრამატიკულია, თუმცა აზრი გასაგებია. ამ ტიპის კონსტრუქციებში მხოლოდ ზმნის ნეგატიური ფორმაა მისაღები თანამედროვე ქარ-

თული ენისთვის. ამავე დროს, უნდა აღინიშნოს, რომ ზმნის წინ დასმული ნეგატიური სიტყვა შეიძლება იყოს როგორც სუბიექტი, ასევე ობიექტი. ზემოთ მოცემული კონსტრუქციის პირველი პირობა თანაბრად ნაწილდება ზმნის არგუმენტებზე.

(6) ეს ამბავი არავის უთხრა.

(7) * ეს ამბავი უთხრა არავის.

(8) ეს ამბავი არ უთხრა არავის.

როგორც ვხედავთ, მერვე წინადადება (8) არ არის გრამატიკული.

II. უარყოფითი კონსტრუქციის მეორე თავისებურება ქართულში არის ის, რომ უარყოფითი კონკორდის განწყვეტა დაუშვებელია. შეადარე ქვემოთ მოყვანილი მაგალითები:

(9) ამ ქალისთვის არავინ არაფერი არ მოიტანა.

(10) ამ ქალისთვის არავინ არ მოიტანა არაფერი.

(11) * ამ ქალისთვის არავინ მოიტანა არაფერი.

მეთერთმეტე წინადადება (11) მეათეს (10) ჩამოუვარდება სიხშირით, მაგრამ მაინც მისაღები კონსტრუქციაა. მეთორმეტე წინადადება (12) კი არაგრამატიკულია, რადგანაც ნეგატიური კონკორდის წყვეტა ქართულისათვის დაუშვებელია. 'არავინ' და 'არაფერი' – ამ ორ უარყოფით სიტყვას შორის ასევე უარყოფითი ფორმა უნდა იყოს წარმოდგენილი ნეგატიური კონკორდის შემთხვევაში.

უარყოფითი კონსტრუქციების ლინგვისტური ექსპერიმენტი ჩატარდა 23 ქართულენოვან ადამიანთან. კერძოდ, ეს იყო 19-23 წლის ახალგაზრდები, სტუდენტები, ვისთვისაც ქართული არის მშობლიური ენა. მიცემული წინადადებებიდან პრიორიტეტების მიხედვით დაალაგეს მისაღები წინადადებები, ხოლო მათთვის მიუღებელი კონსტრუქციები კი მოინიშნეს სპეციფიკური მარკირებით. ცხადია, ექსპერიმენტი ჩატარდა ეთიკის ნორმების სრული დაცვით და შესაბამისი ევროპული სტანდარტებით. ექსპერიმენტის ჩატარებამდე ამ ახალგაზრდებმა მოაწერეს ხელი ინფორმირებულ თანხმობაზე, რითაც გადმომცეს უფლება, რომ ამ მასალით ვისარგებლო ნებისმიერი აკადემიური მიზნებისთვის.

ექსპერიმენტმა განიხილა სამ კლასტერად დაყოფილი ზემოთ წარმოდგენილი ათი წინადადება თავისი ნუმერაციით.¹ სტუდენტებმა პრიორიტეტული ნუმერაციით აღნიშნეს სამი ჯგუფის დანომრილი წინადადებები, ხოლო მიუღებელი ფორმა კი ნულოვანი მარკირებით გამოყვეს. შედეგები მოცემულია ცხრილებში:

¹ ექსპერიმენტის წინადადებების ნუმერაცია:

ა. (1) აქედან არავინ წავა სხვაგან.

(2) აქედან არავინ არ წავა სხვაგან.

(3) აქედან სხვაგან წავა არავინ.

(4) აქედან სხვაგან არ წავა არავინ

ბ. (1) ამ ქალისთვის არავინ არაფერი არ მოიტანა.

(2) ამ ქალისთვის არავინ არ მოიტანა არაფერი.

(3) ამ ქალისთვის არავინ მოიტანა არაფერი.

ბ. (1) ეს ამბავი არავის უთხრა.

(2) ეს ამბავი უთხრა არავის.

(3) ეს ამბავი არ უთხრა არავის.

ა.

წინადადება/ უპირატესობის რიგი	0	I	II	III	IV
(1)		7	12	3	1
(2)	3	13	8	2	
(3)	18		1	4	1
(4)	3	1	6	9	

ბ.

წინადადება/ უპირატესობის რიგი	0	I	II	III
(5)	1	18	2	2
(6)	19		3	2
(7)	5	3	14	

გ.

წინადადება/ უპირატესობის რიგი	0	I	II	III
(8)	1	14	3	2
(9)	2	5	12	1
(10)	14	1	3	4

დასკვნა

როგორც ვხედავთ, ქართულისთვის დამახასიათებელი სიტყვათა თავისუფალი რიგი საკმაოდ მრავალფეროვან სურათს ქმნის. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ წარმოდგენილმა ექსპერიმენტმა ნათლად დაადასტურა ზემოთ წარმოდგენილი უარყოფითი კონსტრუქციის ორი ძირითადი თავისებურება თანამედროვე ქართული ენაში.

ლიტერატურა

ადვაძე 2015: მ. ადვაძე, *უარყოფის პრაგმატული ასპექტები სხვადასხვა სისტემის ენებში (ქართული და ინგლისური ენების მასალაზე დაყრდნობით)*, იაკობ გოგებაშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თელავი.

გოგიაშვილი 2019: ლ. გოგიაშვილი, *უარყოფის გამოხატვის სემანტიკური ველი ქართულში* (სამაგისტრო ნაშრომი ქართველური ენათმეცნიერების მაგისტრის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად).

ვაუდენი 1994: T. Wouden, *Negative contexts*, PhD Dissertation, University of Groningen.

- ვერლე 2002:** A. Werle, *A typology of negative indefinites*, University of Massachusetts, Amherst.
- ზეილსტრა 2004:** H. Zeijlstra, *Sentential Negation and Negative Concord*, PhD Dissertation, University of Amsterdam, LOT Publications, Utrecht.
- ზექლაშვილი, აბესაძე 2016:** რ. ზექლაშვილი, მ. აბესაძე, უარყოფის ფუნქციურ-სემანტიკური მიკროველი ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში, *ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწადი*, VIII.
- მიესტამო 2005:** M. Miestamo, *Standard negation: the negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective*, Mouton de Gruyter.
- პაინი 1985:** J. R. Payne, Negation, In: *Language typology and syntactic description*, ed. by T. Shopen, vol. 1, 197-242. Cambridge UP, Cambridge.
- პფაუ, მახარობლიძე, ზეილსტრა 2022:** R. Pfau, T. Makharobidze, H. Zeijlstra, Negation and Negative Concord in Georgian Sign Language, *Sec. Psychology of Language. Volume 13* – 2022, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.734845>.
- ქურდაძე, ლომია, მარგიანი, ჭუმბურიძე 2022:** რ. ქურდაძე, მ. ლომია, ქ. მარგიანი, ნ. ჭუმბურიძე, უარყოფის კატეგორია ქართველურ ენებში, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი.
- იესპერსენი 1917:** O. Jespersen, *Negation in English and other languages*, Cornell University Library.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Nikoloz Otinashvili

Gori State Teaching University (Georgia)

nikolozotinashvili873@gmail.com

**ენობრივ-დიალექტოლოგიური მასალები ფრონის ხეობიდან:
ქალეთი, ლოპანი**

**Linguistic-Dialectological Materials from the Prone Valley:
*Kaleti, Lopani***

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.09

Abstract

The gorge is located in the western part of Shida Kartli and includes several river basins: the Dvani Prone, Ptsi Prone, Ali Prone, Cheratkhula, which is also called Tskali. The small tributaries of these rivers are likewise called Tskali and, at the same time, Prone. The famous 18th-century geographer Vakhushti Bagrationi describes the gorge in detail, including its hydronyms, which he marked on the map he compiled in 1745. When characterizing the lexical units of the region, data from other Georgian dialects must also be taken into account, because the region has always been connected to both western and southwestern Georgian provinces. Naturally, population movements and dialect contact occurred, a fact confirmed by a range of data collected during the fieldwork. A number of villages are located in the valley: Aradeti, Dirbi, Ergneti, Kornisi, Avnevi, Berdzenauli, Breti, Okona, Atotsi, Tighva, Ozhora, Gomarta, Kaleti, Lopani and others. Kaleti is mentioned as a village in the writings of Vakhushti and Ioane Bagrationi, and is also shown on the map drawn by Vakhushti. The village of Kaleti is located on the right bank of the Ptsa River. The village of Patkineti comes first; it is marked as >>>Batkineti” on the map compiled by Vakhushti Bagrationi in 1745. To the west of this village lies Kaleti, which is described in the works of Vakhushti and Ioane Bagrationi as a large settlement and is indicated on the map by a symbol denoting a cult building. According to the Ruisi Episcopal Register of 1715, the Nebieridze and Kakhetelidze families lived in the village. Owing to a number of political events, the population has declined considerably. At present, the village is inhabited by the Gogaladze, Nadiradze, Shaorshadze, Darbaidze, Kharaishvili, and Gabaraev families. A number of geographical names are associated with these surnames, including some belonging to extinct family lines. The village of Lopani is situated on both sides of the Lopani River. Its

course has been greatly affected by the Russian occupation. The inhabitants who settled in the village came mainly from Bziskhevi, now a deserted **settlement**. The Labadze family came to the village from the village of Rkvida, the Gachechiladzes from Zestaponi, the Gogoladzes from Kharagauli, the Nadiradzes from Chikha, the Samkharadzes from Usakhelo, and others. Among the lexical items recorded in local speech are *siliti*, a synonym for sand; *boqvi*, a mold made of tree bark; and *kodi*, a wooden barrel placed in water.

Keywords: *Shida Kartli, Georgian dialects, population, migration*

ფრონის ხეობა მდებარეობს შიდა ქართლის დასავლეთ ნაწილში, რომელიც რამდენიმე მდინარის აუზს მოიცავს, ესენია: დვანის ფრონე, ფცის ფრონე, ალის ფრონე, ჭერათხეულა, რომელთაც ამასთანავე წყალიც ეწოდებათ. ასევე წყალი ეწოდება ამ მდინარეების პატარა შენაკადებს, პარალელურად ფრონეც.

XVIII საუკუნის ცნობილი გეოგრაფი, ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი თავის „საქართველოს გეოგრაფიაში“ აღნიშნავს: რუისის დასავლით არს დვანის წყალი. ეს გამოსდის თირის მონასტრიდან წარსრულ მთას, დის ჩრდილოდამ სამხრით... დვანის წყლის დასავლით არს ფცის წყალი და დის ლოხოისა – პერანგას მთათაგან, მოდის სამხრით და მიერთვის მტკვარს ჩრდილოდამ. მიერთვის ამ წყალს დასავლიდამ ბრეძის წყალი, გამოსდის ეს წყალი პერანგას, მოდის სამხრით ბრეძამდე, აბანოს ერთვის ამ წყალს წალვლის წყალი და ბრეძას მიერთვის აბანოს წყალი, ეს გამოსდის მშვილდაურის მთას... ფცის წყლის დასავლეთით არს ალის წყალი, გამოსდის ლიხის მთას... ნაბახტევს ზეით ერთვის ალის წყალს ბრილის წყალი დის ბრილს ერთვის წყაროდამ და აბრუნებს წისქვილს (ბაგრატიონი ვ.1997:82).

ხეობაში ჩანერილი მასალების მიხედვით, ფრონე თხელ წყალს ეწოდება, რომელიც ფეხით ადვილი გადასალახავია, განსაკუთრებით ზაფხულის დროს, როცა მდინარეები სარწყავად არის გაშვებული. სულხან-საბასთან **ფრე** განმარტებულია როგორც „წყარო ჭისა, წყარო“ (ორბელიანი 1993:198).

მხარის ლექსიკური ერთეულების დახასიათებისას მხედველობაში უნდა იყოს მიღებული სხვა ქართული დიალექტების მონაცემები, იმიტომ, რომ მხარე ყოველთვის დაკავშირებული იყო როგორც დასავლეთთან, ისე სამხრეთ-დასავლეთით ქართულ მხარეებთან. ბუნებრივია, ხდებოდა მოსახლეობის მიგრაცია, დიალექტთა შეხვედრა, რაც მასალების მოძიებისას მრავალი ასეთი სახის მონაცემით დადასტურდა. მხარე ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს და მდინარეთა ქსელია განვითარებული, რომელთა სახელებია, ასევე: ხევი, წყალი, წყარო, დიდლე, ლელე, რომლებიც ზემოხსენებული უფრო დიდი მდინარეების ფრონეთა შენაკადებია. ხეობებში განლაგებულია რამდენიმე სოფელი: არადეთი, დირბი, ერკნეთი, არკნეთი, ყორნისი, აწევი, ქვენატკოცა, ბერძენაული, ავლევი, აბანო, ბრეთი, თამარაშენი, ოქონა, ატოცი, თილვა, ძაღინა, ოჟორა, გომართა, შინდარა და სხვები. ბევრია ნასოფლარიც.

სოფელი ქალეთი მდებარეობს მდინარე ფცის წყლის მარჯვენა მხარეს. ჯერ სოფელი ფათქინეთია, რომელიც ბათქინეთის ფორმით დატანილია ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ 1745 წელს შედგენილ რუკაზე. ამ სოფლის დასავლეთით მდებარეობს ქალეთი, რომელიც დასახელებულია ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონების თხზულებებში, როგორც დიდი სოფელი (ბაგრატიონი ი. 1986), ასევე აღნიშნულია რუკაზე საკულტო ნაგებობის ნიშნით (ბაგრატიონი ვ. 1997 (1745)).

1715 წლის რუკის საეპისკოპოსოს დავთრის მიხედვით, სოფელში სახლობდნენ: პაატა, დათუნა, ესტატე ნებიერიძეები; გიორგი ქიფსუტაძე; რევაზ, ზურაბა, ბაკა, შიო კახეთელიძეები; დემეტრე ფოფხაძე; პაპუნა, პაატა ბოჭაძეები; ბერი ქეჭიჭამაშვილი; ბეჟანა, ოთარა ნადირაძეები. ცნობილ პოლიტიკურ მოვლენათა გამო მოხდა მოსახლეობის მიგრაცია. დღეს ცხოვრობენ: გოგალაძე, ნადირაძე, შაორშაძე, ტეფნაძე, დარბაიძე, ხარაიშვილი, შუღლიაშვილი, ხარაზიშვილი, გაბარავეი...

ხარაზიშვილის ადრინდელი გვარია ჩადუნელი, ამათი წინაპარი ცხოვრობდა საჩხერის სოფელ ლოდორაში, ჰყავდა რვა შვილი, ერთი მათგანი საცხოვრებლად გადმოვიდა სოფელ ქილვანში, ისწავლა ხარაზობა, გადავიდა ქალაქში და იქ დამკვიდრდა როგორც ხარაზიშვილი, შემდეგ გვარი გამრავლდა, ზოგი დასახლდა სოფელ წნელისში, ასევე სხვა სოფლებში და დღეს ასე იწერებიან. კარგად იციან გვარის წარმომავლობა.

შაორშაძე მოსულია სოფელ იტავაზიდან, ნადირაძე – სოფელ კორბოულიდან, შეყლაშვილი – საჩხერიდან, ტეფნაძე – ლოდორიდან. პირველი გვარი ადუნელი, მერე გახდა ჩადუნელი. ამ რეგიონში ხეობებში მოსახლეობა ძირითადად მოსულია რაჭიდან და ზემო იმერეთიდან. ქალეთში ნადირაძეები საჩხერის სოფელ ჩიხიდან გადმოვიდნენ მე-19 საუკუნის 80-იან წლებში. ადრე სოფელში მცხოვრები გიორგი ნადირაძის პაპა ივანე გამოექცა როსტომ წერეთლის ჩაგვრას და სოფელში დამკვიდრდა. თვით გიორგის ჰყავდა თვრამეტი შვილი, შერჩა მხოლოდ ექვსი ვაჟი – სიმონი, ყარამანი, იოსები, რომანოზი, ერმინე და სოლომონი. აქედან ნადირაძეების ერთი შტო საცხოვრებლად წავიდა გორის სოფელ მელვრეკისში, ლაგოდეხის სოფელ აფენში და ასევე ქალაქებში.

სოფელში არის მცირე დასახლება, რომელსაც ეწოდება იმერლიანი, ასევე იმერლების უბანი, სადაც აღნიშნული გვარი და ასევე გოგალაძეები, ტეფნაძეები, ხარაიშვილები, ხარაზიშვილები ცხოვრობენ. აღნიშნული გვარები ზეპირ მეტყველებაში ფორმდება როგორც ნადირაძეები, ხარაზიშვილები, გოგალაძეები, ტეფნაძეები, ისე ნადირაანი – ნადირაანთი, ხარაზიანი – ხარაზიანთი, ტეფნაძიანი – ტეფნაძიანთი, გოგალაძიანი – გოგალაძიანთი...

მრავალი სოფლის გეოგრაფიული სახელები დაკავშირებულია ზემოხსენებულ გვარებთან: ისიდორეს ახო გვარად იყო ტეფნაძე.

აგრისხევი – იმავე რუისელების მამაცაშვილების სალოცავი ნიში, სადაც ადრე ამ გვარის ერთ შტოს მამულები ჰქონია და ადრეულ წლებში აქ დღეობაზე მოდიოდნენ.

ნაშვრები – წყარო, რომელიც ტეფნაძეების გვართან არის დაკავშირებული.
კოდისწყარო – გამოდის ჩრდილოეთით, ლიხის მთიდან.
აქვეა გოგოლაძეების ახოები, ლიხის მთის სამხრეთით.

სვიანის მთა, რომელიც ყოფს წნელისისა და ქალეთის ფრონებს. მამულებიც ასევეა განაწილებული ორ სოფელს შორის.. კაჟის მთა, რომელიც სოფლის ჩრდილოეთით არის (ერთგვარი ქვის ჯიშში), გამოიყენებოდა კევრების მოსაკვერად, ადვილად დასამუშავებლობის გამო. მოსახლეობა ასეთ დროს თელის ხეს იყენებდა კალოზე ხორბლისა და ქერის გასალენად.

სულ დადასტურებული გვაქვს 80 გეოგრაფიული და 50 ანთროპონიმიული ერთეული.

როცა ხეობაში წნელისის საშუალო სკოლა ფუნქციონირებდა, ამ სოფლის, ასევე ქარელის სოფელ კოდის მოსწავლეები ორ დიალექტზე საუბრობდნენ – მათ მეტყველებაში ჩვეულებრივი იყო ზმნისწინისეული ხმოვნის შეცვლა, რაც, ძირითადად, იმერული მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი. გვხვდება სიტყვებში ჩართული ზედმეტი ბგერა: გამოიღვინძა, შვენდის, მურთაქა, გეხვერნები, ბოძვი, რკინები შევანგროვოთ და სხვ. ხშირია თემის ნიშანთა შეცვლა: გაუკოჭამს, ძროხას დაამბევდნენ ხომე, მიზანსა არტყამს, ღვინოი, სკამს, დილით მოგორამდა ადრიან, ძველ ახალწელსა დავლევდენ ხოლმე ღვინოსა.

სოფელი ლოპანი მდებარეობს ლოპანის წყლის ორივე მხარეს, ადრე მრავალრიცხოვანი დასახლება იყო, მაგრამ ოკუპაციის გამო მოსახლეობა ძალზე შემცირებულია. აღარც საშუალო სკოლა მოქმედებს, რომელიც ამ სოფლის სიახლოვეს, სოფელ წნელისში იყო, ორი სექტორით. მოსწავლეთა მრავალრიცხოვნებით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ქართული სექტორი.

სოფელი შედარებით ახალი დასახლებაა და იგი 150 წელია, რაც ფუნქციონირებს. სოფელი ბზისხევი დღეს ნასოფლარია, მდებარეობდა ლოპანის ჩრდილოეთით და როცა მიზეზთა გამო დაიშალა, მოსახლეობა დაბლა ზონაში ჩამოვიდა, და მათ შორის ზემოხსენებულ სოფელში. მაჭარაშვილები არიან ადრე მოსულები აჭარიდან, ისინი ჯერ დასახლდნენ კორბოულში, ნაწილი ბზისხევში და შემდეგ ლოპანში, ასევე ქარელისა და ქართლის რამდენიმე ბარის სოფელში.

როგორც ინფორმატორი მოგვითხრობს, აჭარიდან პირველად მოსულან გოგობერიშელის გვარის ადამიანები და იმერეთში დასახლებულან, დანერილან აჭარაშვილად, ხოლო შემდეგ გვარს დაერთო მ- თანხმომავნი. დღეს ინერებიან მაჭარაშვილებად. ამ გვარის ე.წ. შერქმეული ზედმეტი სახელებია: შოლტეები, ქუტირლები, ქლინკეები, ძალიმელიები... ლაბაძეები მოსულები არიან ზესტაფონის სოფელ რკვიდან.

ხარაიშვილები ადრე ყოფილან ხარაზიშვილები, ჩადუნელებიდან მომდინარეობენ.

გაჩეჩილაძე მოსულია ზესტაფონიდან, გოგალაძეები – ხარაგაულიდან, ნადირაძეები – ჩიხიდან, ტაბატაძეები – რაჭიდან, სამხარაძეები – უსახელოდან და სხვ.

ხეობაში უცხოვრიათ აზნაურ რიკაძეებს, რომელთა შესახებ მოვიძიეთ მასალები. შემდგომ, 1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთრის მიხედვით, ფრონის ხეობის სოფელ სტკოცაში ცხოვრობდნენ ამირან, ლევან, თეიმურაზ, ავთანდილ, სეხნია რიკაძეები, ხოლო დვანის ხეობის სოფელ თორმანაულში ცხოვრობდა ბასილა რიკაძე.

როსტომ მეფის სიგელში, რომელიც დავით და რამაზ დავითიშვილების მამულის საქმეზეა შედგენილი, აღნიშნულია: „სოფელი წაბლოვანა, სოფელი სტკოცა და რიკაძეები მათის მამულითა“ (ქსდ 1970:69).

1715 წელს (დავთარი) სოფელ ფრცაში ცხოვრობდა ამირან რიკაძე, მისი ყმები იყვნენ: ხორგუაშვილები, ვირშელაშვილები, რამაზაშვილები. სოფელ კარბში ცხოვრობდა პეტრე რიკაძე, რომლის ცხოვრების კვალს დღესაც ვეძებთ.

ზემოხსენებულ და სხვა დასახლებულ პუნქტებში ჩანერილი მასალების ანალიზით და საუბარზე დაკვირვებით ირკვევა, რომ ქართლი-იმერეთის ე.წ. სასაზღვრო ზონაში მეტყველება შეიცავს დასავლური მეტყველებისათვის დამახასიათებელ მოვლენებს.

სოფელსა და ნასოფლარში დავადასტურეთ ასამდე გეოგრაფიული სახელი. წარმოვადგენთ მხოლოდ რამდენიმეს:

კაკლის ღელე – ლოპანის ფრონის მარცხენა მენაკადია.

ტბათები – არის ნასახლარები, ხახული ახოში.

აგრის ხევი – ლოპანის ფრონის მარცხენა მენაკადია.

გელიათი ახო – არის ნასახლარები ბზისხევში, რომელიც გელაშვილების ცხოვრებას უკავშირდება.

ლოპანი – ინფორმატორების თქმით მიმდინარეობს იმერული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკიდან – ლოპინარისაგან, რომელიც პარკოსანი მარცვლის სახელია. ძველად სოფელში მისდევდნენ პარკოსანი მცენარეების მოყვანას, ესენია: ლობიო, ბარდა, ხანჩკოლა, რომლებიც ცხიმოვან ნივთიერებებს შეიცავს.

ნასოფლარასა და პატარ-პატარა დასახლებებში ერთფუძიანი ტოპონიმები არის უაფიქსო, ძირითადად გადმოცემულია სახელობითი ბრუნვის ნიშნით. ლიხის ქედის აღმოსავლეთი მხარის რელიეფი გარკვეული სიმაღლისაა. ინფორმატორის თქმით, ხენა-თესვა იყო, მაგრამ გაძნელებული. ამ სიმაღლეებს ახლაც ეწოდებათ: აქეთა, იქითა, ზემორე, ქვედა, გაღმა, გამოღმა, ნაპირა, უნაგირა, რაც დარქმეულია იქ მცხოვრები ადამიანების მიერ. ისინი ერთმანეთის მიმართ მომიჯნავე ადგილებია, სახელები კი ნაწილობრივ დაკარგულია მიგრაციის, წინაპართა გარდაცვალების გამო. მაგალითად, დღესაც არის ასეთი ადგილები:

კეცი – მზიანი ადგილი, რომელიც დაფიქსირებულია ლოპანში, ბზისხევში, ქალეთში.

მოსაცური – ბზისხევი, ლოპანი, რომელიც ნახევრად ვერტიკალური ადგილია და იყენებდნენ სიმინდის დასათესად.

მოხვეული – ბზისხევი, რომელიც აღმართს ასცილებია და მისი შემოვლით მიდინდნ დასამუშავებელ ადგილთან.

ულელტეხილი – არის გადასავალი ადგილი საჩხერისკენ. იყო საურმე გზა ტყის გავლით.

ყორე – ყორიანი ნასახლევები.

შერთვა – არის ადგილი, სადაც ბზისხევის ფრონე უერთდება ფცის წყალს მარჯვენა მხრიდან.

ჩირდილი – ტყე-საძოვარი ბზისხევეში. აქ შუადღისითაც არ იყო სიცხე, ტყის გამო იყო სიგრილე.

ხევი – სამ ადგილას სოფელი ლოპანი.

დუბე – საძუარი, ულელტეხილთან.

სილ – არის წერილი ქვიშა, რომელიც ჭურის თავზე არის დასაყრელი, რომელსაც აყალოს ზევიდან დააყრიან, რათა სისველე შეინარჩუნოს.

სილიო – საჭმელი სოკოა, შავი გული აქვს, რომელიც ამოდის სილიან ნიადაგაზე, ყოფილა ძალიან გემრიელი.

ასკალოები – არის მონითალო მინა.

თირი – არის მწირი მინა, რომელსაც მშენებლობის დროს ურევენ ასკალოში, რომ სიფიცხე დაკარგოს.

ლაშე – არის ტალახი, არის წყლის სახელიც, ჰქვია ნასახლარსაც.

ლიხვა – ნიშნავს ბლომად წყლის ჩამოვარდნას წვიმის დროს.

არქი – არის წისქვილის ქვის შუაგულში ჩარჭობილი რკინა, რომელიც ატრიალებს წისქვილის ქვას. არქი სულხან საბასთან არის – წისქვილის თოჯი (ორბელიანი 1993:67).

სილითი – ეს სახელი რამდენიმე ადგილას გვხვდება რეგიონში, რაც არის ვაკე, სილიანი, თეთრი ქვიშის ადგილები. სულხან-საბასთან ასეა განმარტებული: „სილა – წვლილი ქვიშა“; ასევე – რაიც სანყაო პილბილ თავშეუდგმელი (ორბელიანი 1993:89).

კაპარი – მრავალწლოვანი, ბალახოვანი მცენარე, რომელსაც გაუშლელ კოკრებს ხმარობენ მწნილად და უწოდებენ ჯონჯოლს. კაპარი ტყის მცენარეა, ჯონჯოლს ჰგავს. კაპრიანი, კაპრების წყარო, ხევი – ასეთი ტერმინები ამ მხარეში გვხვდება. კაპარი სულხან-საბას ლექსიკონში არ არის განმარტებული (ორბელიანი 1991:351).

ახორი – ცხენის საკვებს ჰქვია, როგორც მხარეში განმარტავენ.

ბოყვი – არის ხის ქერქისგან დამზადებული ყალიბი, რაიმე ნივთის გასაკეთებლად.

გუგულას სოკო – წერილი, თეთრი ფერისაა, იყენებენ საკვებად.

თრითინა მინა – განიმარტება როგორც უნაყოფო, უფრო იყო საძოვარი, მას არა ხნავდნენ.

კოდი – განიმარტება როგორც წყალში ჩადგმული ხის კასრი, საიდანაც წყალს სვამენ. ამასთან ნიშნავს წისქვილის ერთ-ერთ ატრიბუტს, სადაც ჩადის წყალი და წისქვილის ქვას აბრუნებს.

მაკრატელა – იგივე, რაც მაკრატებელი, ბალახია, ხეს ეხვევა, იხმარება კალათებისა და სხვა საოჯახო ნივთების მოსაქსოვად. სულხან-საბას ლექსიკონში განმარტებულია როგორც დუქარდი (ორბელიანი 1993:430).

იმერული მეტყველების ნიმუშები:

რო დარჩონ ღირსები არიან მაგენი.
უკე მეფეფარა რალაცაჲ.
დაოპიპინე მაგენს, გედეინიოს, გემეცალოს.
შენგროვილიყო და ვიტინგი ტარდებოდა.
ქალო შემეიარე აქეთ.
კაი სალდათა ამევიდა წელსა ბოსტანში სუ თავისით.
პირჯვალა დევინწეროთ და შოუდგეთ.
გაირბინეს და სულ ატლიხნეს ეზოი.
ბოსტანში მაკიდონელი (ოხრახუმი) დავთესე.
გამეინიე ვინცხა იძახის.
დღეჲ ჭადი და პური ჩავაჯინე.
ხვამლ მიწვეს მორიგისი.
დღეს ჩემი ნათესავი ნავხე.
ყოლიფერი ხვთას საქმეა.
რო არ მქონდა რას ვიზემდი?
რადახა დამსიზმრებია და სხვა იგი.
ამ მიმართულებით კვლევა გრძელდება.

ლიტერატურა

- ბაგრატიონი ვ. 1997:** ვახუშტი ბაგრატიონი, *საქართველოს გეოგრაფია*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- ბაგრატიონი ვ. 1997 (1745):** ვახუშტი ბაგრატიონი, *საქართველოს ატლასი*, ვ. ბაგრატიონის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტი, თბილისი.
- ბაგრატიონი ი. 1986:** იოანე ბაგრატიონი, *ქართლ-კახეთის აღწერა*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- თაყაიშვილი 1907:** ექვთიმე თაყაიშვილი, *არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი*, წიგნი I, ელექტრონის სტამბა, ტფილისი.
- ორბელიანი 1991:** სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული, I*, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი.
- ორბელიანი 1993:** სულხან-საბა ორბელიანი, *ლექსიკონი ქართული, II*, გამომცემლობა „მერანი“, თბილისი.
- ქსდ 1970:** ისიდორე დოლიძე, *ქართული სამართლის ძეგლები*, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.

ნანა საგანელიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Nana Saganelidze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

nanasaganelidze@gmail.com

არაქართულენოვანთათვის -ზე და -ში თანდებულების სწავლებისათვის

Instructing Non-Native Speakers on the Usage of the Georgian Postpositions -ze and -ši

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.10

Abstract

In many languages, postpositions correspond to prepositions (for example, Georgian: “c’igni aris magida-ze”; English: The book is on the table; French: Le livre est sur la table; Russian: Kniga na stole; Armenian: Girk’ë seğani vra ē. Or Georgian: “me mivdivar sk’ola-ši”; English: I am going to school; French: Je vais à l’école; Russian: Ya idu v shkolu; Armenian: Es gnum em dproc’). However, in languages that have case forms, a postposition may correspond either to a postposition or to a specific case form (example: c’igni aris magidaze – Armenian: Girk’ë seğani vra ē; in this sentence, the postposition corresponds to a postposition, but in “me mivdivar sk’ola-ši” – “I am going to school”, the postposition corresponds to a case form). Georgian has many postpositions, and consequently, they have many functions. At the same time, the same or similar function can be expressed by several different postpositions. For example, direction can be expressed by the postpositions -ze (mivdivar lekciaze – “I’m going to the lecture”), -ši (“mivdivar universit’et’ši” – “I’m going to the university”), -k’en (“mivdivar saxlisk’en” – “I’m going toward home”), -tan (“mivdivar amxanagtan / sk’olastan” – “I’m going to my friend’s / to the school vicinity”), -mde (“mivdivar met’romde” – “I’m going as far as the metro”). There are nuanced differences among these postpositions. Most postpositions attach to forms of the dative case, and therefore the dative case in Georgian carries many such functions through these postpositions. The article discusses the cases of using the postpositions **-ze** (on) and **-ši** (in). Both postpositions are attached to the form of the dative case, and when attached, in the case of both postpositions, no dative case sign is used: *rveuli aris čantaši*, *salome aris saxlīši*, *c’igni aris magidaze*, *pankari aris c’ignze*. Both postpositions have almost the same functions with different nuances: the postposition **-ze** shows presence and departure (direction) to the process, while **-ši** shows location – being in a place and direction to a place: *tamari aris*

gak'vetilze, tamari midis k'oncertzze, tamari aris sp'ektak'ize, tamari midis teat'rši. The postposition **-ze** shows an exact time, the postposition **-ši** shows a period of time: ***pilmi xut saatze ic'q'eba, pilmi ert saatši daic'q'eba.*** Both postpositions are used in simple complements and idioms: ***deda pikrobs švilebze, deda avadmq'op švils tavze adgas, nino darc'munebulia mariamis simartleši, anas tavši erti da igive azri ut'rialebs.*** The postposition **-ze** is used in comparisons: ***nuca liaze maghalia, ati met'ia rvaze.***

Keywords: *postposition, direction, location, difference, function*

არაქართულენოვანთათვის ქართული ენის სწავლებისას ერთ-ერთი რთული საკითხია თანდებულების სწავლება, რადგან ბევრ ენაში თანდებულებს შეესაბამება წინდებულები (წიგნი არის მაგიდაზე. ინგლ. *The book is on the table*, ფრანგ. *Le livre est sur la table*, რუს. *книга на столе*, სომხ. *Գիրքը սեղանի վրა է; მე მივდივარ სკოლაში.* ინგლ. *I am going to school*, ფრანგ. *Je vais à l'école*, რუს. *Я иду в школу*), ხოლო ბრუნვების მქონე ენებში თანდებულს შეიძლება, შეესაბამებოდეს თანდებული ან რომელიმე ბრუნვის ფორმა (წიგნი არის მაგიდაზე. სომხ. *Գիրքը սեղանի վրა է – ამ წინადადებაში თანდებულს შეესაბამება თანდებული, მაგრამ მე მივდივარ სკოლაში – ես ვიძინებ იქვე* აქ თანდებულს შეესაბამება ბრუნვის ფორმა).

„თანდებული ჰქვია დამოუკიდებელი მნიშვნელობის უქონელ სიტყვას ან ბგერათა კომპლექსს, რომელიც დაერთვის სახელის ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმას, რომ აღნიშნოს მდებარეობა, მიმართულება, დანიშნულება ან სხვა რაიმე დამოკიდებულება დასახელებულ საგანთან“ (შანიძე 1953:617).

თანდებული ბევრია, შესაბამისად, მათი ფუნქციაც ბევრია. ამავე დროს, ერთსა და იმავე ან მსგავს ფუნქციას რამდენიმე თანდებული ასრულებს. მაგალითად, მიმართულებას აღნიშნავს **-ზე** (მივდივარ *ლექციაზე*), **-ში** (მივდივარ *უნივერსიტეტში*), **-კენ** (მივდივარ *სახლისკენ*), **-თან** (მივდივარ *ამხანაგთან, სკოლასთან*), **-მდე** (მივდივარ *მეტრომდე*) თანდებულები და მათ შორის არის ნიუანსური განსხვავება.

ყველაზე მეტი თანდებული მიცემითი ბრუნვის ფორმებს ერთვის, ამიტომ მიცემით ბრუნვას ამ თანდებულებით ფუნქციაც ბევრი აქვს.

ამჯერად ჩვენ განვიხილავთ მიცემითი ბრუნვის **-ზე** და **-ში** თანდებულების სწავლებას.

ორივე ეს თანდებული ერთვის სახელის ფუძეს, ორივე თანდებულის დართვისას მიცემითი ბრუნვის ნიშანი დაკარგულია: *წიგნზე, წიგნში; ჩანთაზე, ჩანთაში; ხაჭოზე, ხაჭოში; ბუდეზე, ბუდეში; ინტერვიუზე, ინტერვიუში.*

ძირითადად, ორივე ამ თანდებულს თითქმის ერთი და იგივე ფუნქცია აქვს განსხვავებული ნიუანსებით.

1. ორივე გვიჩვენებს საგნის მდებარეობას. **-ზე** გვიჩვენებს მდებარეობას საგნის ზედაპირზე, ხოლო **-ში** „შინაგან სივრცეს გულისხმობს (სიღრმეს ან შემოზღუდულ რაიმე)“ (შანიძე 1953:620).

წიგნი არის ჩანთა-ზე (თარო-ზე, მაგიდა-ზე) – წიგნი არის ჩანთა-ში, (კარადა-ში);
ის დაჯდა სკამზე – ის ჩაჯდა სავარძელში (და- ზმნისწინი გვიჩვენებს მდებარეობას ზედაპირზე და თხოულობს -ზე თანდებულს, ხოლო ჩა- ზმნისწინი – მდებარეობას შიგნით – სიღრმეში, შესაბამისად, თხოულობს -ში თანდებულს: წიგნი დაედო მაგიდა-ზე, მაგრამ წიგნი ჩაედო ჩანთაში).

ვამბობთ: ვიყიდე ბაზარში (მარკეტში, მაღაზიაში), მაგრამ ვიყიდე ბაზრობაზე.

სიტყვა ქუჩას თუ ახლავს განსაზღვრება, უნდა ვიხმაროთ -ზე თანდებული, თუ არ ახლავს, უნდა ვიხმაროთ -ში თანდებული: მე ვცხოვრობ მელიქიშვილის (ამ, იმ...) ქუჩაზე, მე შევხვდი მეგობარს ლეონიძის ქუჩაზე. უპატრონო ძაღლები ქუჩაში ცხოვრობენ. ქუჩაში ბევრი მანქანა დადის, მაგრამ ქუჩაზე გადავდივარ (გადა- ზმნისწინი ამ შემთხვევაში მოითხოვს -ზე თანდებულს).

-ზე და -ში თანდებულებით იხმარება არსებითი სახელი ზღვა: წელს ზღვაზე ვისვენებდი, ზღვაზე მივდივარ, მაგრამ ზღვაში შევიდა, ზღვაში ცურავს.

2. -ზე გვიჩვენებს პროცესზე ყოფნას, -ში – ლოკაციას, ადგილს:

მე ვარ გაკვეთილზე – მე ვარ სკოლაში;

მე ვარ ლექციაზე – მე ვარ უნივერსიტეტში;

მე ვარ სპექტაკლზე – მე ვარ თეატრში;

მე ვარ ფილმზე – მე ვარ კინოში.

მე ვარ დაბადების დღეზე (თათბირზე, ნიშნობაზე, გამოფენაზე, კონცერტზე, სხდომაზე, კონფერენციაზე, კონგრესზე, სიმპოზიუმზე, შეხვედრაზე, სამუშაოზე, შეჯიბრზე, თავყრილობაზე, მიტინგზე, კრებაზე, შეკრებაზე, ყრილობაზე...). გამონაკლისია ქორწილი და ქელები, რომლებიც იხმარება -ში თანდებულით – ვიყავი ქორწილში (ქელებში).

მე ვარ სახლში (ოთახში, შენობაში, სამზარეულოში, ქალაქში, სოფელში, თბილისში, ქარხანაში, ფაბრიკაში, მინდორში, მანქანაში, ტაქსიში, ნავში...).

3. ორივე გვიჩვენებს მიმართულებას. -ზე გვიჩვენებს ნასვლას პროცესზე, -ში – ლოკაციას:

მე მივდივარ გაკვეთილზე – მე მივდივარ სკოლაში.

მე მივდივარ ლექციაზე – მე მივდივარ უნივერსიტეტში.

მე მივდივარ სპექტაკლზე – მე მივდივარ თეატრში.

მე მივდივარ ფილმზე – მე მივდივარ კინოში.

4. ორივე თანდებული გამოიყენება დროის აღსანიშნავად. -ზე თანდებული გამოიყენება ზუსტი (კონკრეტული) დროის აღსანიშნავად, -ში თანდებული კი გამოიყენება დროის გარკვეული მონაკვეთის აღსანიშნავად.

ზუსტი (კონკრეტული) დროის აღსანიშნავად -ზე თანდებული დაერთვის ნუთსა და საათს: მოვალ ორის თხუთმეტ ნუთზე, ხუთის ნახევარზე (აქ ნახევარში იგულისხმება ოცდაათი ნუთი), ექვს საათზე.

დროის გარკვეული მონაკვეთის აღსანიშნავად დროის აღმნიშვნელ სიტყვებთან (*წუთთან, საათთან, დღესთან, კვირასთან, თვესთან, თვეების სახელებთან, წელსა და საუკუნესთან*) იხმარება -ში თანდებული: *მოვალ ხუთ წუთში (ორ საათში, სამ დღეში, ერთ კვირაში, სამ თვეში, იანვარში, თებერვალში..., ერთ წელში), ასეთი ადამიანი (ერთ) საუკუნეში ერთხელ იბადება.*

დროის მონაკვეთის აღსანიშნავად ზემოთ ჩამოთვლილ სიტყვებს თუ ახლავს განსაზღვრება (გარდა რიცხვითი სახელებისა), არა აქვს თანდებული, ანუ მიცემითი ბრუნვა არის თანდებულის გარეშე: *ის ერთ კვირაში ჩამოვა*, მაგრამ *გასულ (წინა) კვირას არდადეგები გვქონდა*; *ის ორ წელში დაამთავრებს სკოლას*, მაგრამ *ის მომავალ წელს დაამთავრებს სკოლას*;

გამონაკლისია *თვე და საუკუნე*: *ის ერთ თვეში ჩამოვა*, მაგრამ - *ის მომავალ თვეში ჩამოვა*; ასეთი ადამიანი *საუკუნეში ერთხელ იბადება* (იგულისხმება ერთი საუკუნე) - *ის გასულ საუკუნეში დაიბადა.*

მე დავიბადე იანვარში. იგულისხმება დროის მონაკვეთი, მაგრამ *მე დავიბადე 20 იანვარს.* აქ იგულისხმება ზუსტი დრო. ზუსტი დროის აღსანიშნავად გამოიყენება -ზე თანდებული. ზუსტი დროის აღსანიშნავად თვეების სახელწოდებებთან -ზე თანდებული არ გამოიყენება (ზუსტი დროის აღსანიშნავად -ზე თანდებული გამოიყენება მხოლოდ *წუთთან და საათთან*), ამიტომ იანვარი არის მიცემითი ბრუნვის ფორმით თანდებულის გარეშე.

-ში თანდებული ერთვის ბუნების მოვლენების აღმნიშვნელ სიტყვებს, როდესაც ისინი გვიჩვენებენ დროს, დროის მონაკვეთს: *ეს ფილმი გადაიღეს წვიმაში*, ანუ *წვიმის დროს* (ასევეა *მოვიდა: ქარში, თოვარში, გრივალში, ქარბუქში, სეტყვაში, ჭექა-ქუხილში...*).

ამ შემთხვევებში -ში თანდებული მაშინაც იხმარება, თუ გვაქვს განსაზღვრება: *ამ წვიმაში (ამ დროს, ამისთანა ამინდში) რამ მოვიყვანა?*

წლის დროებიდან ზამთართან და ზაფხულთან ვხმარობთ -ში თანდებულს, ხოლო გაზაფხულსა და შემოდგომასთან - -ზე თანდებულს. თუ გვაქვს განსაზღვრება, -ში თანდებული არ იხმარება:

ზამთარში ცივა. ამ ზამთარს დიდი თოვლი მოვიდა.

ზაფხულში ცხელა. გასულ ზაფხულს ზღვაზე ვისვენებდი.

გაზაფხულზე თბილა, მაგრამ ამ გაზაფხულზე ციოდა.

შემოდგომაზე გრილა. ამ შემოდგომაზე რთველში ვიყავი.

კვირის დღეებთან თანდებულები არ იხმარება: *ორშაბათს წვიმდა. სამშაბათს ლექციები გაგვიცდა. კვირას ექსკურსიაზე ვიყავით.*

5. -ზე თანდებული გამოიყენება შედარებისას.

ნინო თამარზე მაღალია. დათო ლევანზე ბეჯითია. სოსო გიორგიზე ძლიერია.

ანა სალომეზე უფროსია. ოცდაათი მეტია ოცზე. ხუთი ნაკლებია ათზე.

6. ორივე თანდებული იხმარება უბრალო დამატებებთან.

-ზე თანდებულიანი უბრალო დამატება აღნიშნავს საგანს, რომელსაც ეხება ზმნით გადმოცემული მოქმედება. ასეთი „დამატება მოუდის სხვადასხვა შინაარსის ზმნებს, რომელთა შორის ზოგი აღნიშნავს ფიქრს, მსჯელობას, საუბარს, ზრუნვას და სხვ.“ (შანიძე 1948:31) და დაესმის კითხვები: ვისზე? რაზე?

ფიქრობს ოჯახზე. ზრუნავს შვილებზე. დარდობს სამშობლოზე. ნაღვლობს ბებიაზე. ოცნებობს ექიმობაზე. მსჯელობს მხატვრობაზე. ლაპარაკობს ლიტერატურაზე. საუბრობს ამხანაგზე. კამათობს ფეხბურთზე. დავობს პოლიტიკაზე. ჭირობს მეზობელზე...

-ში თანდებულიანი უბრალო დამატება ჩვეულებრივ არის საწყისი ან აბსტრაქტული სახელი და დაესმის კითხვები: რაში? ვისში ?

დარწმუნებული ვარ გამარჯვებაში (წარმატებაში, მოგებაში, დამარცხებაში...).

7. კურსთან უნდა ვიხმაროთ -ზე თანდებული, კლასთან – -ში თანდებული:

მე ვარ	}	პირველ (მეორე, მესამე, მეოთხე, მეხუთე) კურსზე, მაგრამ
შენ ხარ		
ის არის		

მე ვარ	}	პირველ (მეორე, მესამე, მეოთხე, მეხუთე...) კლასში.
შენ ხარ		
ის არის		

ის სწავლობს	}	პირველ (მეორე, მესამე...) კურსზე
მე გადავდი		
შენ გადახვედი		
ის გადავიდა		

მე გადავდი	}	პირველ (მეორე, მესამე...) კლასში
შენ გადახვედი		
ის გადავიდა		

8. -ზე და -ში თანდებულები არის იდიომებში:

გულზე გასკდომა – ძალიან გაჯავრება, გაბრაზება, გამწარება. „...რაღა გულზე არ გავსკდე: დილას აქეთ ამ სიცხეში აქ ვუცდი და ჯერ სამართალი არ გველირსა“ (აკაკი) (ონიანი 1966).

გულზე მოშვება – დამშვიდება, ჯავრის, დარდის გადაყრა, გულს მოფონება. „გურამ ამოიოხრა, თითქო გულზე მოეშვაო და ლიმილითვე მიუბრუნდა ძმას...“ (გ. ნახუცრიშვილი).

ენაზე ადვას – იცის და ვერ მოუგონებია (სიტყვა, სახელი). „შენი სახელი ენაზე მადგია, გულს მანვება წარმოსათქმელად...“ (ნ. ლორთქიფანიძე).

ენაზე არ დაადგება (რამე) – უთქმელად არ ტოვებს (რამეს), წამოსცდება (რამე). „ვიცი, ენაზე არა დაადგება რა“ (გ. წერეთელი).

თავზე საყრელი – ძალიან ბევრი, უხვად. „იმ დროს, როცა გვარდიელებს ყველა-ფერი თავზე საყრელი აქვთ, ჩვენ თბილი ლუკმა გვენატრება“ (რ. გვეტაძე).

თავზე დატყდომა (რისამე) – უეცრად შემთხვევა (რაიმე არასასურველისა) „აგერ ეს საშინელი ომი დაგვატყდა თავზე, მტერი მოდის და ლენას ყველაფერს“ (ა. ბელიაშვილი).

გულში მოხვედრა (რისამე) – განსაკუთრებულად განცდა (რისამე). „ეს სიტყვა გულში მოხვდა, მაგრამ თავი შევიმაგრე, რადგან გენერალი ამ საყვედურს მე ვერ დამიმიზნებდა (მ. ჯავახიშვილი).

გულში ჩახვევა (რისამე) – დაფარვა, გულში ჩამარხვა (რისამე) „მამ კარგიო, – თქვეს მოურავებმა და ჩაიხვიეს გულში – ეხლა კი ჩვენ ვიცითო!“ (აკაკი).

თავში გარბენა (რისამე) – გაფიქრება, უცებ აზრად მოსვლა (რისამე). „ჩვენც რომ არაფერი გვაქვს, მგონი... გაურბინა მას თავში და ამის შიშმა რეტი დაასხა (დ. კლდიაშვილი).

თავში ბზე უყრია – უჭკუოა, არაფერი იცის. „მამ თქვენ გგონიათ, მე თავში ბზე მიყრია? არა, ძმობილო, მეც ჩემი ჭკუითა ვცხოვრობ!“ (აკაკი).

ორივე თანდებული დაერთვის მიცემითი ბრუნვის ფორმას და ორივე თანდებულის დართვისას მიცემითი ბრუნვის ნიშანი არა გვაქვს. ორივე თანდებულს თითქმის ერთი და იგივე ფუნქციები აქვს განსხვავებული ნიუანსებით: -ზე თანდებული გვიჩვენებს ყოფნას და წასვლას (მიმართულებას) პროცესზე, ხოლო -ში გვიჩვენებს ლოკაციას – ადგილზე ყოფნას და ადგილისკენ მიმართულებას. -ზე თანდებული გვიჩვენებს ზუსტ დროს, -ში თანდებული – დროის მონაკვეთს. ორივე თანდებული იხმარება უბრალო დამატებებსა და იდიომებში.

ლიტერატურა

ონიანი 1966: ა. ონიანი, *ქართული იდიომები*, გამომცემლობა „ნაკადული“, თბილისი.

ქირია 2022: ჭ. ქირია, *ქართული ენის პრაქტიკული გრამატიკა*, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.

შანიძე 1948: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკა*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

შანიძე 1953: ა. შანიძე, *ქართული გრამატიკის საფუძვლები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

შარაშენიძე 2013: ნ. შარაშენიძე, *ქართული ენის გრამატიკა, მორფოლოგია*, გამომცემლობა „დიოგენე“, თბილისი.

მედეა საგლიანი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Medea Saghlani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

medeasaghlani@yahoo.com

კვლავ ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულთა სესხება-ადაპტაციისათვის სვანურში. III¹

Again, Towards the Borrowing-Adaptation of Loan Religious Lexical Units in Svan. III²

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.11

Abstract

Foreign religious lexical units occupy a significant place in the Svan lexical fund, and in the process of borrowing, these loan elements have undergone particularly interesting phonetic-phonological and semantic adaptation. Taking into account the various phonetic processes involved in borrowing, and based on data from the dialects and sub-dialects of Svan, we considered it appropriate to group these lexical units into the following categories: 1. Borrowed religious lexical items that are phonetically completely unchanged and modified with phonetic nuances; 2. Roots with consonant elision in the auslaut; 3. Consonant changes in the auslaut of borrowed religious lexical items; 4. Umlautized roots; 5. Phenomena of vowel length; 6. Vowel reduction; 7. Consonant and vowel changes classified by type; 8. Composites containing borrowed religious lexical items, etc. We have already discussed some of these issues in various scientific collections and papers published in session materials or submitted for printing, but this time the main goal of our work is to study the changes of consonants and vowels according to their phonological types in borrowed religious lexical items. This article discusses the borrowing-adaptation of each foreign-language religious lexical unit based on data from traditionally known dialects of Svan (Upper Bal, Lower Bal, Lashkhian, Lentekhian), as well as the Cholur speech and the Ushgulian-Lakhamulian sub-dialects. The observation of

¹ ნაშრომი მომზადდა 2022 წელს შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (FR-22-7056) – „სვანური რელიგიური ლექსიკის ეთნო-ლინგვისტური ასპექტები“ – ფარგლებში.

² The research was conducted in 2022 within the framework of the project funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia – “Ethno-Linguistic Aspects of Svan Religious Vocabulary” (FR-22-7056).

the extensive borrowed religious vocabulary in Svan reveals that these lexical items have undergone systematic phonetic modifications in accordance with the phonemic structure of Svan. In the borrowed religious vocabulary of Svan, the most perceptible changes by their nature are processes such as *voicing*, *glottalization*, *aspiration*, *assimilation*, *affricatization-desaffricatization*, etc. Instances of consonant and vowel alternations, sound insertion and deletion, metathesis, and the occurrence of *l/m/n/r* sonorant consonants are quite common. Evidently, when a word is assimilated from one language into another, its phonetic structure undergoes changes influenced by various factors, one of which is the intermediary language. Furthermore, the specific pathway through which this or that word was borrowed, along with the stages of adaptation it subsequently experienced, plays a crucial role in shaping its final form.

Keywords: *phonetics, phonology, semantics, borrowing, vocabulary, Svan language*

სვანური ენის ლექსიკურ ფონდში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს უცხოენოვან რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებს, რომელთაც სესხების პროცესში მეტად საინტერესო ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ადაპტაცია განუცდიათ. სწორედ სესხებისას მიმდინარე სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესის გათვალისწინებითა და სვანური ენის დიალექტ-კილოკავთა მონაცემებზე დაყრდნობით შესაძლებლად ჩავთვალეთ, აღნიშნული ლექსიკური ერთეულები შემდეგ ნაწილებად დაგვეჯგუფებინა:

- ფონეტიკურად სრულიად უცვლელი და ფონეტიკური ნიუანსებით სახეცვლილი ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულები
- აუსლაუტში თანხმოვანმოკვეცილი ძირები
- თანხმოვანთა ცვლილებები ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულთა აუსლაუტში
- გაუმლაუტებული ფუძეები
- ხმოვანთა სიგრძის მოვლენები
- ხმოვანთა რედუქცია
- თანხმოვანთა და ხმოვანთა ცვლილებები რაგვარობის მიხედვით (*გამჟღერება, გაფშვინვიერება, ასიმილაცია, აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაცია, თანხმოვანთა და ხმოვანთა მონაცვლეობა, ლ/მ/ნ/რ (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა, ბგერათა ჩართვა-დაკარგვა, ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა, მეტათეზისი...*)
- ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულების შემცველი კომპოზიტები
- ნასესხები ზმნური ძირების შემცველი რელიგიური ლექსიკური ერთეულები
- სვანური მორფოლოგიური ინვენტარით გაფორმებული ნასესხები რელიგიური ლექსიკა
- სემანტიკურად იგივეობრივი და სემანტიკური ნიუანსებით სახეცვლილი ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულები...

მათგან რამდენიმე საკითხზე უკვე გვექონდა მსჯელობა სხვადასხვა სამეცნიერო კრებულსა და სესიის მასალებში გამოქვეყნებულ თუ დასაბეჭდად გადაცემულ ნაშრომებში (იხ. ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულების ფონეტიკურ-ფონოლოგიური ადაპტაციისათვის სვანურში, I, XL რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2020; რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულთა სესხება-ადაპტაციისათვის სვანურში, II, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XLVIII, თბ., 2020...). ამჯერად კი ჩვენი ნაშრომის ძირითადი მიზანია რაგვარობის მიხედვით თანხმობანთა და ხმოვანთა ცვლილებების შესწავლა ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებში.

როგორც მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, საანალიზო დიალექტოლოგიურ მასალაში ყველაზე მეტად იკვეთება შემდეგი ფონეტიკური პროცესები: *გამჟღერება, გამკვეთრება, გაფშვინვიერება, ასიმილაცია, აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაცია, თანხმოვანთა და ხმოვანთა მონაცვლეობა, ლ/მ/ნ/რ (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა, ბგერათა ჩართვა-დაკარგვა, ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა, მეტათეზისი...*

წინამდებარე სტატიაში საუბარია თითოეული უცხოენოვანი რელიგიური ლექსიკური ერთეულის სესხება-ადაპტაციაზე სვანური ენის როგორც ტრადიციულად ცნობილი დიალექტების (ბალსზემოურის, ბალსქვემოურის, ლაშხურის, ლენტეხურის), ასევე ჩოლურული მეტყველებისა და უმგულურ-ლახამულური კილოკავების მონაცემებზე დაყრდნობით.

ბგერათა ცვლილებები რაგვარობის მიხედვით სვანურ ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებში

ა) გამჟღერება:

ბაპ (ზს., ქს.), შდრ. ბქ. **პაპ** „მღვდელი, სასულიერო პირი“ < ზან. (მეგრ.-ლაზ.) პაპ-უ¹ < ბერძ. Παπας „კათოლიკური ეკლესიის მეთაური“ (შდრ. ძვ. ქართ. პაპ-ი/ა).

სპეციალურ ლიტერატურაში (ჭარაია 1918:287-289, 619; ჩიქობავა 1938:14-15; კლიმოვი 1964:152) ქართ. **პაპ- პაპ-ი; პაპ-ა:** ზან. (მეგრ.) **პაპ- პაპ-უ** „პაპა“: ლაზ. **პაპ- პაპ-ულ-ი/პაპ-უ** „პაპა“; **პაპ-ულ-ეფ-ე** „წინაპრები; მამა-პაპა“ ფორმათა შეპირისპირების საფუძველზე ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღდგენილია ***პაპალ-** არქეტიპი, სვანურში კი ის მეგრულიდან ნასესხებად ითვლება ანლაუტის მკვეთრი ბგერის გამჟღერების საფუძველზე (საღლიანი 2005:345; საღლიანი 2023:370).

შენიშვნა: სვანური ენის კილო-კილოკავებში **ბაპ/პაპ** ფუძისაგან ნაწარმოები არაერთი სიტყვა-ფორმა გვხვდება, მაგ.: ზს., ქს. **ბაპობ**, ბქ. **პაპობ** „მღვდლობა (ზედმინ. – **პაპ-ობ-ა**)“, ბერ-ბაპ (ბზ.) „ბერი და მღვდელი (ზედმინ. – ***ბერპაპ-უ**)“, ლე-ბაპ (უმგ.) „სახუცო; მღვდლი-

¹ მეგრულ-ლაზურში ჰ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველადის „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ მითითებულია **პაპ-უ** (2000:369), ხოლო გ. კლიმოვისა და მ. ხალილოვის წიგნში „Словарь кавказских языков“ – მეგრულში **პაპ-ი**, ლაზურში კი **პაპა** (2003:46).

სათვის განკუთვნილი“, ლი-პაპ (ბქ.)/ლი-პაპ (ლხმ.) „მღვდლობა“, ლი-ბაპ-ე (ზს.)/ლი-ბაპ-ე (ბქ.) „ქადაგება (ზედმინ. – პაპ-ობ-ა)“ და სხვ.

გუმბაზ (ლხმ.), შდრ. ზს., ლნტ. **გუმბაზ** < ქართ. გუმბათ-ი „კონუსისებურიან ნა-ხევარსფერული თალი, რომლითაც გადახურულია რაიმე შენობა (ჩვეულებისამებრ, ეკლესია)“.

ზანღლავ (ბზ.) < ბქ. **ზანღლავ** < ***ზანზლავ** < ***ზანზალავ** < ***ზანზალავ** < *ქართ. ზან-ზალ-აკ-ი „ზარი“, შდრ. ფშ. ზანგალაკ-ი (კ>გ).

კოსტანტელ (ბქ.) „რელიგიური დღესასწაული, რომელიც იმართება თებერვლის პირ-ველ ნახევარში“, შდრ. ბზ. (ლატ.) **კონსტანპოლ/კასანპოლ ჯგშშ** „კონსტანტინეს ოთხშაბათი“ < ქართ. *კონსტანტინ-ობ-ა < ლათ. კონსტანტინე „მტკიცესი“, „ურყევია“, „მედგარისა“, შდრ. საკუთარი სახელი **კოსდა** (ბქ.) < ქართ. კოსტა < ლათ. კონსტან-ტინე „მტკიცესი“, „ურყევია“, „მედგარისა“ (ჭუმბურიძე 1987:351), (ტ>დ) (საღლია-ნი 2023:251).

ეფესკოპოზ (ბზ.) < ქართ. ეპისკოპოს-ი (< ბერძ. **ἐπίσκοπος**) „ეპარქიის მეთაური ან მისი თანამემნე მღვდელმთავარი“ (ს>ზ).

პრისდაჟ (ბზ.)/**პრისდაჟ** (ბქ., ქს.)/**პირისდაჟ** (ბზ., ლხმ.), შდრ. ლშხ. **პრისტაჟ** < ქართ. პრისტავ-ი (< რუს. **Пристав**) „ბოქაული; ზედამხედველი“ (ტ > დ). სვანური **პრისდაჟ**, სავარაუდოდ, ქართულიდან ისესხა სვანურმა, მაგრამ სვანურში გავრცე-ლებული მონათვლის აღმნიშვნელი ომონიმური ტერმინი **ლი-პრისდ-ი/ლი-პრისტ-ე** (**მე-პრისდ-ი/მე-პრისტ-ე**, **უ-პრისდ-ა/უ-პრისტ-ა** და სხვ.), ე. გაზდელიანის მოსაზრე-ბის თანახმად, შესაძლოა, უკავშირდებოდეს ბერძნულ სიტყვას **πριστοϋ** – „მეთაუ-რობა, ხელმძღვანელობა, ზედამხედველობა, ზრუნვა, დაცვა...“. მისთვის საყურადღე-ბოა ასევე გერმ. **prister** – მღვდელი; ქურუმი და ინგლ. **priest** – 1. მღვდელი, ეკლესიის მსახური, 2. ქურუმი (გაზდელიანი 1988:70). აღნიშნული სიტყვის ანალიზი მოცემუ-ლი აქვს მ. ჩუბუასაც. მისი აზრით, აქ უნდა ჩანდეს ქართულ-მეგრული (< ბერძ.) **პი-რისელ-ი/პირგსელ-ი** „ნათლია (**KUM**)“ სიტყვა (ჩუბუა 2000-2003:26).

ტაბავ (ზს., ლნტ.)/**ტაბავ** (ლშხ.) 1. „ტაბაკი, მაგიდა, სუფრა“, 2. **რელიგ.** „ტაბლა (სულეებისათვის გაშლილი სუფრა)“ < ქართ. ტაბაკ-ი (< ფალ. **tapak** „ტაფა“, შდრ. არაბ. **tabak** „თეფში, სინი“); 1. „იგივეა, რაც ტაბლა, – დაბალი მაგიდა. || ასეთ მაგი-დაზე დანყობილი სასმელ-საჭმელი“, 2. **რელიგ.** „მიცვალებულის სულის მოსახსენებ-ლად მომზადებული სასმელ-საჭმელი, რომელსაც მღვდელი აკურთხებდა, – საკურ-თხი“ (კ > გ).

ტაბგობ (ზს.) „დღეობა, ლხინი, ნადიმი (ზედმინ. – ***ტაბაკ-ობ-ა**)“ < ქართ. ტაბლ-ობ-ა (< ფალ. **tapak** „ტაფა“, შდრ. არაბ. **tabak** „თეფში, სინი“) „ტაბლის კურთხევა“ (კ>გ)...

შიშლავ (ბზ.) < ქართ. ჩიჩილაკ-ი „ჯოხი (მეტწილდ თხილისა) ბურბუმელასნაირი ანათლებით, მორთული ტკბილეულობითა და ხილით (იხმარება საშობაო სამკაუ-ლად), სიმბოლურად აღნიშნავს წმ. ბასილი დიდის წვერს“ (კ > გ)...

ბ) გაფშვინვიერება:

ფეფისკოპოზ (ბზ.)/ფეფისკოპოზ (ლშხ.) < ქართ. ეპისკოპოს-ი (< ბერძ. **ἐπίσκοπος**) „ეპარქიის მეთაური ან მისი თანაშემწე მღვდელმთავარი“ (პ > ფ)...

გ) ასიმილაცია:

ჟოხთრის (ბზ., ქს.)/ოხთრის (ბქ.), შდრ. ბზ., ქს. ჟოხდრის „სახსნილო (ყველისა, ხორცისა)“ < ქართ. (აჭარ.) უ-ხდ-ურ-ი „რძე და რძის პროდუქტები“ (ხევს., მოხ.) უ-ჯდ-ურ-ი „ერბო, ყველი“¹ (ხდ > ხთ)

შაშშოზ (ბზ.), შდრ. ბქ., ლნტ. საშშოზ, ლშხ. საშშოზ 1. „ჭიკოკონობა, ჭინკობის-თვის ბოლო ღამე (ზედმინ. _ *სა-შიშ-ობ-ა)“, 2. „ოქტომბერი“ < ქართ. სა-შიშ-ი „შიშის გამოწვევი, შიშის მომგვრელი, _ სახიფათო, საზიანო“ (სშ > შშ)...

დ) აფრიკატიზაცია:

თარი(ნ)ძელ/თარიგძელ/თარიძელ (ლშხ.), შდრ. ბზ., ლშხ. თარი(ნ)გზელ/თარგზ-ზელ, ზს. თარგლეზერ, ლშხ. თარგლეზერ, ლნტ. თარიგზელ/თარიგზელ/თარიგლეზ-ერ/თარიგლეზერ, თარგზელ/თარინგზელ/თარიზელ/თარზელ/თარიგზელ (ჩოლ.) < ძვ. ქართ. მ-თავ-არ-ანგელოზ-ი < ქართ. მ-თავ-არ-ი „ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი, თვალსაჩინო“ და ანგელოზ-ი (< ბერძ. **ἀγγελος** „შიკრიკი, მაცნე; მოციქული, მოამბე ანუ მათყუებელი“) 1. „უსხეულო არსება, რომელიც ღვთის მოციქულად არის წარმო-დგენილი“, 2. გადატ. „სიკეთის, სილამაზის, სიმშვიდის, სინაზის განსახიერება“ (ზ > ძ).

ძიარება (უშგ.), შდრ. ზს. ზირაზ, ლშხ. ზირებ/ზიარებ, ლნტ. ზირაზ < ძვ. ქართ. ზიარება „ქრისტიანული ეკლესიის ერთ-ერთი წესი – ე.წ. ნაკურთხი ღვინისა და სე-ფისკვერის ნაწილის მიღება (შესმა-შეჭმა)“ (ზ > ძ)...

ე) დეზაფრიკატიზაცია:

სასტაჟილ (ჩოლ.) „გასაკვირი, არაჩვეულებრივი, სასწაული“ < ქართ. სასწაულ-ი რელიგ. „არაჩვეულებრივი, ბუნების კანონებით აუხსნელი მოვლენა, რომელიც მიეწე-რება ზებუნებრივი, ღვთაებრივი, იმქვეყნიური ძალების მოქმედებას“ (წ > ტ).

ტაზროზ (ბზ.) „საქონლის სიძლიერისა და გამრავლებისათვის განკუთვნილი დღესასწაული“ < ძვ. ქართ. ტაძრ-ობ-ა-ჲ (ძ > ზ)...

შიშლაგ (ბზ.) < ქართ. ჩიჩილაკ-ი „ჯოხი (მეტწილად თხილისა) ბურბუშელასნაირი ანათალებით, მორთული ტკბილეულობითა და ხილით (იხმარება საშობაო სამკაუ-ლად); იცოდნენ საახალწლოდ საქართველოს ზოგ კუთხეში; სიმბოლურად აღნიშნავს წმ. ბასილი დიდის წევრს“, ჩიჩილაგ-ი „ჭინჭის საცხები ჩხირი“ (საბა), ჩ > შ...

ვ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა:

წარყუნა (ჩოლ.) < ძვ. ქართ. წარლუნა, ახ. ქართ. წარლენა (ღ > ყ)...

¹ იგივეა, რაც მო-უ-ხდ-ელ-ი. სვანური ფორმა სიტყვასიტყვით იქნება უ-ხდ-ურ-ის-{ა}, ე. ი. მო-უ-ხდ-ელ-ის-{ა}.

ზ) **ხმოვანთა მონაცვლეობა:**

გომეჯ (ბზ., ლნტ.), შდრ. ბზ., ლნტ. **გომიჯ**, ლშ. **გომინჯ** 1. „სეფისკვერი“, 2. „მრგვალი პური, კვერი“ < ქართ. (ლეჩხ., რაჭ., აჭარ.) გომიჯ-ი „უსაფუვრო და უმა-რილო მრგვალი პური, ნალვერდალში გამომცხვარი“ (ი > ე).

კირუენ (ზს., ლნტ., ჩოლ.)/**კირონ** (ლშ., ლნტ.)/**კირენ** (ლნტ.) „კელაპტარი, ცვი-ლის დიდი სანთელი (უნთებენ მიცვალებულს)“ < ძვ. ქართ. კერეონ-ი, კერ-ოვან-ი „დიდი სანთელი ცვილისა“ (ე > ი).

იანობ (ბქ.), „ახალი წლის ციკლის დღეობა; განკუთვნილი იყო ფეტვის მოსავლია-ნობის ავკარგიანობის და, ასევე, თავისა და თვალის ტკივილისაგან მფარველი ღვთა-ებისადმი მიძღვნილი დღესასწაული (ზედმინ. – **იონ-ობ-ა**)“ < ქართ. იონა {წინასწარ-მეტყველი} (ზედმინ. – **იონა-ობ-ა**), შდრ. ბზ. **ჟენშიერ**, ჩზხ. **ჟენშიერი**.

იან (ზს.)/**იან** (ბქ.) 1. *საკ. სახ.* „იონა“, 2. *რელიგ.* „წმინდა იონა წინასწარმეტყვე-ლის სახელობის ტაძრი“ < ქართ. იონა {წინასწარმეტყველი}.

ენკანობ (ბზ.), შდრ. ბქ., ლნტ. **ენკენობ**, ლშ. **ჟეკენობ/ეკენობ** „ენკენისთვე (სექ-ტემბერი)“ < ქართ. ენკენ-ობ-ა, ენკენია, რომელიც ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს განახლებას (ჭუმბურიძე 1987:76), ე > ა.

ყუილჟერ (ბქ.), შდრ. ბზ., ლშ. **ყუელიერ**, ბზ. **ყუელჟერ**, ლშ. **ყუელჟერ** < ქართ. ყველი-ერ-ი „დიდმარხვის წინა კვირა, როცა ხორცეული არ იჭმებოდა“ (ე > ი) ...

თ) **ლ/მ/ნ/რ (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა:**

ამელ (ჩოლ.), შდრ. ბზ., ლშ., ჩოლ. **ამუნ**, ბქ. **ჰამენ/ჰამინ**, ბქ., ლნტ. **ამენ** < ქართ. ამინ (< ბერძ. **amēn** < ძვ. ებრ.) „ჭეშმარიტად, ნამდვილად“, შდრ. ძვ. ქართ. **ამენ (ნ/ლ)**.

ანლღზ (ზს.)/**ანლღაბ** (ლნტ.)/**ანლღებ** (ლშ.) < ქართ. ა-მალღ-ებ-ა „ქრისტიანუ-ლი დღესასწაული (აღდგომის მეორმოცე დღეს)“, მ/ნ.

ბარბლშ (ბზ., ლნტ.)/**ბარბულშ/ბარბოლ** (ბქ.)/**ბარბლამ** (ლშ., ჩოლ.) „ბარბა-ლობა ზედმინ. _ **ბარბალე-ის-ა**)“ < ქართ. წმ. ბარბარე (< ბერძ. **Βαρβάρα**) (შდრ. ბქ. *საკ. სახელი ბარბალა*)...

ნამპრობ (ზს., ლშ.), შდრ. ზს., ლშ. **ლამპრობ** „რელიგიური დღესასწაული“ < ქართ. ლამპრ-ობ-ა.

სამთელ ლშ.) < ქართ. სანთელ-ი (შდრ. ზს. ლშ. **ლეტურე**, ლნტ. **ლეტურე**).

სანება (ჩოლ.) < ქართ. სამება.

ტანტაროზ (ლშ.) „ეშმაკი, კუდიანი“ < ქართ. ტარტაროზ-ი „ჯოჯოხეთი“ (< ბერძ. **Τάρταρος** „შავეთი“) 1. „ეშმაკი, მაცდური, ავი სული“, 2. „ჯოჯოხეთი“ (საბა), **რ/ნ**.

უსურმან (ზს.)/**უსურმან** (ლშ.)¹ „ურჯულო“ < ქართ. მუსულმანი-ი „ისლამის მი-მდევარი, – მაჰმადიანი“ (ლ/რ).

¹ გადატ. გაუტანელი, დაუნდობელი, ურჯულო.

ჭიმკარობ (ლნტ.)/**ჭიმკაობ/ჭიმკარობ** (ჩოლ.), შდრ. ლნტ. **ჭინკარობ** „ჭინკების მოსვლასთან დაკავშირებული დღესასწაული; ჭინკობის თვე“ < ქართ. ჭინკ-ობ-ა...

ი) **ბგერის ჩართვა (ინლაუტში):**

გომინჯ (ლშხ.), ბზ., ლნტ. **გომიჯ**, ბზ., ლნტ., ჩოლ. **გომეჯ** 1. „სეფისკვერი“, 2. „მრგვალი პური, კვერი“ < ქართ. (ლენხ., რაჭ., აჭ.) გომიჯ-ი „უსაფუერო და უმარილო მრგვალი პური, ნალვერდალში გამომცხვარი“. სვანურშიც და მეგრულშიც ინლაუტში სონორი ჩაერთო, რაც არცთუ ისე იშვიათი მოვლენაა ნასესხებ სიტყვებში.

კ) **ხმოვანთა შემართვა და მისი სახეები ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებში:**

ხმოვანთა შემართვა-დამართვა, როგორც ცნობილია, ენების (**resp.** დიალექტების) მიხედვით განსხვავებულია. იმის მიხედვით, თუ როგორი სანარმოთქმო მოძრაობა აქვთ სახმო სიმებს ამა თუ იმ ბგერის შემართვისას (დასაწყისში) ან დამართვისას (ბოლოში), განასხვავებენ შემართვისა და დამართვის რამდენიმე სახეს, კერძოდ: 1. ფშვინვიერ, 2. ძლიერ და 3. რბილ შემართვა-დამართვას (ზივერსი 1901:151-152; ახვლედიანი 1949:104-105). ე. ზივერსი ხმოვანთა წარმომქმნელი სამი ძირითადი ფაქტორიდან (როგორებიცაა: ექსპირატორული ჰაერნაკადი, სახმო სიმების მდგომარეობა გარკვეული ტონისათვის და ზესადგამი მილის მოწყობა გარკვეული რეზონანსისათვის) შემართვისა და დამართვის ძირითად ფაქტორად სახმო სიმების მდგომარეობას ასახელებს (ზივერსი 1901:151-152), რაც შემდგომ სხვა ავტორების მიერაც იქნა გაზიარებული (ო. ესპერსენი, გ. პანკონჩელი-კალცია, ე. ფროშელსი, ი. სიკორსკი). გ. ახვლედიანის განმარტებით, ფშვინვიერია ბგერის შემართვა-დამართვა, თუ ამ ბგერის შემართვა-დამართვისას სახმო სიმები საფშვინვო მდგომარეობაშია და ჰაერნაკადის მეტ-ნაკლები რაოდენობა გაივლის სიმებში გასაგონრად“ (ახვლედიანი 1949:104-105).

ზემოთ აღნიშნულ შემართვისა და დამართვის რამდენიმე სახეთაგან „უფრო გავრცელებული და თავისებურია ხმოვნის შემართვის ფშვინვიერი სახეობა“ (ჟღენტი 1949:119), ხოლო ფშვინვიერშემართვიანი ხმოვნები ქართველურ ენათაგან დამახასიათებელია საკუთრივ ქართულისათვის, ჭანურისა და სვანურის ზოგიერთი დიალექტისათვის (ჟღენტი 1949:120-126). როგორც გ. ახვლედიანი შენიშნავს, ფშვინვიერშემართვიანი ხმოვნები დღევანდელ სალიტერატურო ქართულს ნაკლებ ახასიათებს. ასეთ ხმოვნებს ვხვდებით, ძირითადად, შორისდებულებში და სხვა ენებიდან ნასესხებ სიტყვებში. რაც შეეხება ძველ ქართულს, მას ფშვინვიერშემართვიანი ხმოვნები უფრო მეტად ახასიათებდა (ახვლედიანი 1949:105). სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა ახასიათებს ბალსზემოურ და ბალსქვემოურ დიალექტებს, ხოლო ლაშზურ და ლენტეხურ დიალექტებს თითქმის სულ არ ახასიათებს. ზემოსვანურის ხმოვანთა ფშვინვიერ შემართვას ქვემოსვანურში შესატყვისად იოტირებული და ვინრო ხმოვნები მოუდის (ჟღენტი 1949:123-125). ამასთანავე, ო'ს ნინ, უმრავლეს შემთხვევაში, ჟ თანხმოვანი ვითარდება (იქვე: 125).

ჩვენი აზრით, ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა ქართველურ ენათაგან ყველაზე მეტად სვანურისთვის არის დამახასიათებელი, რასაც ადასტურებს ასეთ სიტყვათა სიმრავლე ზემოსვანურ დიალექტებში. მას ადგილი აქვს როგორც სხვა ენებიდან ნა-სესხებ, ასევე საკუთრივ სვანურ სიტყვებშიც, თუმცა ამჯერად ჩვენი ყურადღება გა-მახვილდა ქართულ-მეგრულიდან შემოსულ ისეთ სიტყვებზე, რომელთაც ახასია-თებთ ხმოვანთა ფშვინვიერი და მაგარი შემართვა.

სხვაობა მაგარ და ფშვინვიერ (რბილ) შემართვას შორის, მკვლევართა აზრით, დიდია (ქალდანი 1955:186). მაგარი შემართვისას სახმო სიმების დაჭიმულობის გამო მაღალ ტონს ვიღებთ, ფშვინვიერი შემართვისას კი „სახმო სიმები ხმოვნებს წარ-მოთქვამენ უმნიშვნელო დაჭიმულობით“ (ჟღენტი 1949:127).

ფშვინვიერ შემართვას მიიჩნევენ ამა თუ იმ ენის ადრეულ ვითარებად, ხოლო მის მოხსნას ან გაუჩინარებას კი მეორეულ მოვლენად.

გარდა ამისა, მეტად საინტერესო სურათს იძლევა სვანურში ისეთი შემთხვევები, როდესაც **ო** და **უ** ხმოვნების წინ ბილაბიალური **ჟ** თანხმოვანი ვითარდება, ხოლო **ჟ**-ს წინ კი **ლ** თანხმოვანი. ეს უკანასკნელი ყველაზე ნაკლებად არის გავრცელებული.

როგორც უკვე ითქვა, ზოგჯერ სხვა ენებიდან ნასესხებ სიტყვებს სვანურში თავ-ში უჩნდებათ ფშვინვიერი შემართვა ან იოტაცია. მაგ.:

ჰამენ (ბქ.)/**ჰამენი** (ლზმ.)/**ჰამენ** (ჩოლ.), შდრ. ბზ., ლზზ., ჩოლ. **ამენ**, ბქ. **ამენ/ამინ**, ლნტ. **ამენ!** < ძვ. ქართ. ამენ, აზ. ქართ. ამინ (< ბერძ. **amēn** < ძვ. ებრ., შდრ. შდრ. ლათ. **amen**) „ჭეშმარიტად, ნამდვილად“, შდრ. ასევე ზან. (მეგრ.) ჰამენ-ი.

ჰწლ (ზს.)/**ჰწლჟ** (ბზ.) „ბოროტი სული, ალქაჯი“ < ქართ. ალ-ი „ზღაპრული მავნე არსება ლამაზი ქალის სახით“...

ზოგჯერ კი **ოს** წინ **ჟ** თანხმოვანი ვითარდება შემდეგ ნასესხებ სიტყვებში:

ჟოლარ (ლზზ.) < ქართ. ოლარ-ი „მღვდლის სამოსლის ნაწილი, – ყელზე ჩამოსა-ცმელი გრძელი და ვიწრო, ოქრომკედით ნაქარგი ქსოვილი“ < ბერძ. **Orarion**.

ჟორმოც (ბქ., ლნტ.), შდრ. ლზზ., ჩოლ. **ორმოც** < ქართ. ორ-მოც-ი „მიცვალებუ-ლის სულის მოსახსენებელი დღე“¹ (შდრ. ბქ. **კონჩხარ**).

ჟოხთრის (ბზ., ქს.)/**ჟოხდრის** (ბზ., ქს.), შდრ. ბქ. **ოხთრის** „სახსნილო (ყველისა, ხორცისა)“ < ქართ. (აჭარ.) უ-ხდ-ურ-ი „რძე და რძის პროდუქტები“, (ხევს., მოხ.) უ-ჭდ-ურ-ი „ერბო, ყველი“. ჩვენი ვარაუდით, იგივეა, რაც მო-უ-ხდ-ელ-ი. სვანური ფორმა სიტყვასიტყვით იქნება უ-ხდ-ურ-ის-{ა}, ე. ი. მო-უ-ხდ-ელ-ის-{ა}. როგორც ჩანს, სემანტიკურ გადაწვევასთან გვაქვს საქმე...

¹ 1) მეორმოცე დღეს ადამიანის გარდაცვალებიდან მისი სული წარდგება პირად სამსჯავროზე. ამ დღეს წყდება, თუ სად იქნება მისი სული საყოველთაო აღდგომამდე. ამ პერიოდში მიცვალებუ-ლის ახლობლებმა განსაკუთრებულად უნდა ილოცონ მისთვის, გადაუხადონ პანაშვიდი, შეუკვე-თონ წირვა მის სახელზე, გასცენ მონყალება; 2) მეორმოცე დღეს ადამიანის დაბადებიდან ჩვილი პირველად მიიყვანება ტაძარში დედასთან ერთად, სადაც მღვდელი მათთვის კითხულობს სპეცი-ალურ ლოცვას. დედისათვის იკითხება განწმენდის ლოცვა, რომლის შემდეგ მას შეუძლია, მიი-ღოს წმინდა ზიარება, ხოლო ამის შემდეგ შეუძლიათ, ბავშვი მონათლონ.

ზოგჯერ კი უს ნინ უ თანხმომავანი ვითარდება შემდეგ რელიგიურ ნასესხებ ლექსებში:

ურწყულ (ბქ.), შდრ. ზს., ლნტ. **ურწყულ/ურწყულ**, ჩოლ. **ურწყულ** „უწმინდური, ბინძური“ < ძვ. ქართ. უ-რწყ-ო „წმინდა, წყალშეურეველი“, „ფარული“, უ-რწყ-ული „უწყლო“ (შდრ. ბზ., ლშხ., ჩოლ. **უიდრობა**, უშგ. **უიშდა**).

ურჯულ (ბქ.), შდრ. ბზ., ჩოლ. **ურჯულ** < ქართ. უ-რჯულ-ო „უღმერთო, ურწმუნო“ (შდრ. უშგ. **ღერთურ**).

უწმინდურ (ზს.), შდრ. ზს., ქს. **უწმინდურ** < ქართ. უ-წმინდ-ურ-ი „ბინძური, უსუფთაო, ჭუჭყიანი...“ (შდრ. ბზ., ლშხ. **უიდრობა**, ბქ. **შელე**)¹...

ლ) **ბგერის დაკარგვა ანლაუტში**:

უსურმან (ზს.)/**უსურმან** (ლშხ.) „ურჯულ“, გადატ. „გაუტანელი, დაუნდობელი, ურჯულ“ < ქართ. მუსულმანი „ისლამის მიმდევარი, – მაჰმადიანი“...

მ) **ბგერის დაკარგვა ინლაუტში**:

აზმა (ლშხ., ჩოლ., უშგ.) < ქართ. აიაზმა (< ბერძ. **αϊασιμος** „კურთხევა“) „წმინდა, ნაკურთხი (წყალი)“, შდრ. ზს., ლშხ., ჩოლ. **ღებრისდე**, ბქ., ლნტ., ჩოლ. **ღებრისტე** {ლიც/ნიც} „ნაკურთხი წყალი“.

გგრცნმ (ზს., ლნტ.)/**გარცნმ** (ბქ., ლნტ.)/**გარცემ** (ლშხ.) „ხატზე გადაცემა, ხატზე დაფიცება“ < ძვ. ქართ. გარ-და-ც-ემა „გადადინება, თავს გადასვლა, ავსება; ზემო-გარდაცემა“, ახ. ქართ. გა-და-ც-ემა „ხელიდან ხელში მიცემა; შეტყობინება, ცნობება...“

კანდა (ბქ.), შდრ. ლნტ. **კალანდა** < ქართ. (გურ.) კალანდა „ახალი წელი“ (< ლათ. **calendae** „თვის პირველი დღეები“) „ახალი წელი“ (შდრ. ბზ., ლშხ., ჩოლ. **ზომხა/ზომხაჲ**)

საკურთხეულ (ბზ.) < ქართ. საკურთხეველ-ი (შდრ. უშგ. **ლაყუყარ** „საზვარაკო [ადგილი]“/ყუყა **ლაჭდა არგი** „ზვარაკი[ს] მოსატანი ადგილი“).

საცეცხური (ლნტ.) < ქართ. საცეცხლურ-ი „საკმეველის დასაკმევი ჭურჭელი, სასაკმეველე“.

სეფსკ(უ)ერ (ზს., ქს.)/**სეფისკერ** (ბქ.) 1. „სეფისკვერი“, 2. **ბოტ**. „კიდობანა, ჩვეულებრივი ჭანჭყატა“ < ქართ. სეფისკვერ-ი „დიდებულთ კვერი“ (საბა).

ფერცულობ (ბზ., ქს.)/**ფერცლობ** (ბზ.)/**ფერცლზ/ფერცლაბ** (ბქ.)/**ფერცულობ** (ქს.)/**ფზრცლობ/ფზრცულობ** (უშგ.) „რელიგიური დღესასწაული; ცხენებისათვის განკუთვნილი დღეობა“ < ძვ. ქართ. ფერ-ის-ცვალ-ებ-ა, შდრ., ასევე, იმ., გურ. ფერ-ცვალ-ებ-ა და მეგრ. **ფერცვალობა/ფერცველობა/ფერცელობა**.

ჯარ (ჩოლ.), შდრ. ზს., ლნტ. **ჯუზარ**, ლშხ., ჩოლ. **ჯუზარ** < ქართ. ჯვარ-ი „ქრისტიანული კულტის სიმბოლო...“ (შდრ. ბზ. **სტარ ნ**, ბქ. **სტარინ**, ლშხ. **სტარუნ**, ლნტ. **უსტარუნ**, **უსტარუნ** „ჯვარი; პირჯვარი“).

¹ მასალა ამოღებულია ჩვენი მონოგრაფიიდან – „სვანური ენის სტრუქტურის საკითხები“, თბილისი, 2016, გვ. 345-354.

ნ) ბგერის დაკარგვა აუსლაუტში:

სამრჷჷ (ზს., ლნტ.)/სამრჷჷ (ბქ.) < *სამრჷჷჷ < *სამრჷჷჷჷ < ქართ. სა-მ-რჷჷ-ლ-ო „კომკი, რომელშიაც ეკლესიის ზარები ჰკიდია“ (შდრ. ბზ. ლაზნგლჷჷ, ბქ. ლაზნგლ-ლაგარ, ჩოლ. ზანგლაგ).

შონდო (ლშზ., ჩოლ.) „საგალობელი მიცვალებულის პატივსაცემად, შენდობის სიმღერა“ < ქართ. შე-ნდ-ოზ-ა 1. „ჩადენილი ცოდვების (დანაშაულის) პატიება; შეცო-დება, შეწყნარება, შებრალება; შეწყალება“, 2. რელიგ. „მიცვალებულის სულის საოხი, შესაწყალებელი სიტყვა (სადღეგრძელო), – შესანდობარი“.

წირ (ზს., ქს.), შდრ. ბზ., ლშზ. წირჷჷ < ძვ. ქართ. წირ-ვ-ა „მთავარი ქრისტიანული მღვდელმსახურება“.

ჭანტი (ბზ., ლშზ., ჩოლ.)/ჭანტი (ლნტ.) „კორკოტი“ < ქართ. (ლენზ., რაჭ.) ჭანტი-ლა „ნანდილი, კორკოტი“...

ო) მეტათეზისი:

როგორც ცნობილია, ყველაზე უფრო ხშირად მეტათეზისი მოსდის ჯ ბგერას, თუმცა სვანურში დასტურდება სხვა ბგერათა გადასმის შემთხვევებიც (საღლიანი 2023:169). მაგ.:

ანგ(ჷ)ლჷზ (ბზ., ლნტ.)/ანგლჷზ (ბქ.)/ანგჷლჷჷჷ (ლნტ.)/ანგჷლჷზ (ჩოლ.), შდრ. ბზ., ლნტ. ანგლზ, ბქ., ლშზ. ანგლოზ, ლნტ. ანგლოზ < ძვ. ქართ. ანგლოზ-ი (< ბერძ. ἀγγελος „შეკრიკი, მაცნე; მოციქული, მოამბე ანუ მაუწყებელი“ 1. „უსხეულო არსება, რომელიც ღვთის მოციქულად არის წარმოდგენილი“, 2. გადატ. „სიკეთის, სილამაზის, სიმშვიდის, სინაზის განსახიერება“.

თარინგზელ (ბზ.)/თარგლჷზერ (ზს.)/თარი(ნ)გზელ/თარინძელ (ლშზ.)/თარიგ-ზელ/თარიგლჷზერ (ლნტ.)/თარიგზელ (ჩოლ.) < ძვ. ქართ. მ-თავ-არ-ანგლოზ-ი „უფ-როსი, მთავარი ანგლოზი“.

მადლიან (ზს.), შდრ. ზს. მადლიან, ლნტ. მადლიან, ლშზ. მადლიან < ქართ. მადლ-იან-ი „მადლის მქონე“ (შდრ. ბზ. ყერან).

საკმელჷ/საკმჷჷლ (ბზ.), შდრ. ბზ. საკმჷჷლ, ბქ., ლნტ. საკმჷჷლ, ლშზ. საკმჷ-ელ/საკმჷჷლ < ქართ. სა-კმ-ე-ვ-ელ-ი „საკმელი, გუნდრუკი“ (შდრ. ბზ., ლშზ., ჩოლ. ნატჷ-სუნ, ბქ., ლნტ. ნატჷსუნ).

ჯჷრჷლ (ბქ.)/ჯრჷლ (ლშზ.)/ჯრჷლ(ი) (უშგ.), შდრ. ბზ. რჯჷრჷლ, ბქ., ლშზ. რჯჷლ „რწმენა, რელიგია“ < ქართ. რჯჷლ-ი „ესა თუ ის რელიგიური მოძღვრება, _ კულტი, სარწმუნოება, სჯული...“ (შდრ. ზს., ლშზ. ჯილ, ქს. ჯილაჲ).

ხჷლმბი (ბზ.)/ხჷლმბი (ბქ.) „ხველებისა და ყელის დაავადების დროს სალოცავი ღმერთი“ < ქართ. (ლენზ.) ხვამლ-ი „ხვამლის ეკლესია ლენხუმში, ხვამლის სალოცავი“.

ხჷლმბო (ბზ.) „ყელის ტკივილისა და ხველების საწინააღმდეგო დღეობა“ < ქართ. (ლენზ.) ხვამლ-ოზ-ა „სახალხო რელიგიური დღესასწაული, რომელიც იმართე-ბა 19 ივნისს ლენხუმში, ხვამლის მთაზე“...

სვანურ დიდძალ საანალიზო ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკაზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ აღნიშნულმა ლექსიკამ სვანურის ფონემატური სტრუქტურის შესატყვისი სათანადო ფონეტიკური ცვლილებანი განიცადა. სვანურ ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკაში ყველაზე მეტად ხელშესახები, რაგვარობის მიხედვით, აღმოჩნდა: **გამჟღერების, გამჟვეთრების, გაფშვინვიერების, ასიმილაციის, აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაციის** და ა. შ. პროცესები. საკმაოდ ხშირია თანხმოვანთა (განსაკუთრებით *ლ, მ, ნ, რ* სონორების) და ხმოვანთა მონაცვლეობა, ბგერის ჩართვა-დაკარგვის შემთხვევები, მეტათეზისი და სხვ. ცხადია, ერთი ენიდან მეორეში შეთვისებისას სიტყვის ბგერითი შემადგენლობის ცვლილებებს მრავალი ფაქტორი განაპირობებს, რომელთაგანაც ერთ-ერთი შუამავალი ენის ფაქტორია. გარდა ამისა, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ისიც, თუ რა გზით მოხდა ამა თუ იმ სიტყვის შეთვისება და შეთვისების შემდგომ ადაპტაციის რა საფეხურები გაიარა.

ლიტერატურა

- ახვლედიანი 1949:** გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, თბილისი.
- გაზდელიანი 1988:** ე. გაზდელიანი, *ზოგი სვანური რელიგიური ტერმინის წარმომავლობისათვის, ეტიმოლოგიური ძიებანი*, თბილისი.
- საღლიანი 2005:** მ. საღლიანი, *ნასესხობანი სვანურ ენაში, საკანდიდატო დისერტაცია*, თბილისი.
- საღლიანი 2023:** მ. საღლიანი, *მარხვასა და ზიარებასთან დაკავშირებული რელიგიური და ხალხური ასპექტების შესწავლისათვის სვანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, LI*, თბილისი.
- კლითაგუთ 1964:** Г. А. Климов, *Этимологический словарь картвельских языков*, Москва.
- კლიმოვი, ხალილოვი 2003:** Г. А. Климов, М. Ш. Халилов, *Словарь кавказских языков* (Сопоставление основной лексики), Москва.
- ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:** ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, თბილისი.
- ჩიქობავა 1938:** არნ. ჩიქობავა, *ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი*, თბილისი.
- ჩუხუა 2000-2003:** მ. ჩუხუა, *ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი*, თბილისი.
- ჭარაია 1918:** პ. ჭარაია, *ქართულ-მეგრული და მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი*, ხელნაწერი, ტფილისი.
- ჭუმბურიძე 1987:** ზ. ჭუმბურიძე, *დედაენა ქართული*, თბილისი.
- ჟლენტი 1949:** ს. ჟლენტი, *სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები*, თბილისი.

მარიკა ჯიკია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Marika Jikia

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

marika.jikia@tsu.ge

თურქული ინტერფერენციის არალექსიკური მოდიფიკაციები ზოგიერთ ქართულ დიალექტში

Non-Lexical Modifications of Turkish Interference in Some Georgian Dialects

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.12

Abstract

Due to a number of historical circumstances, two segments of the Georgian language – the Ingilo and Southern dialects – have developed in the environment of Anatolian Turkish and Azerbaijani, languages that are closely related to each other. In addition to the borrowing of lexical units, other parameters (both phonological and morphological) have also changed to some extent, either in similar or distinct ways. In particular, both the Ingilo and Southern dialects have adopted the vowels /ö/ and /ü/ from Turkish and Azerbaijani. Furthermore, in the Shavshetian and Tao dialects, the Georgian of the Chveneburis, and the Ingilo dialect, /ʒ/ has been replaced by /z/ almost everywhere under the influence of Turkic languages: /*zvali*/ (bone), /*zveli*/ (old), /*zapil*/ (thread), /*bizal*/ (uncle). The consonant /ʒ/ has been preserved only in the Nigali dialect. Because two consonants are not found at the head of a syllable in Turkic languages, the following forms have become fixed in the aforementioned Georgian dialects under the influence of Turkish or Azerbaijani: in the Tao dialect: *kilde* < /*kldel*/ (rock), *bize* < /*bzel*/ (chaff), *khobo* < /*khbo*/ (calf), *kibili* < /*kbilil*/ (tooth); in the Ingilo dialect: *shito* < /*shta*/ (branch); and in the Imerkhevi dialect, *Tibet* < /*tbetil*/ (a toponym and village name). Additionally, the use of a consonant-stem noun as a stem instead of the expected nominative is widespread. This occurs in both the Ingilo and Southern dialects as a result of an analogy with the affix-free nominative case of affix-rich Turkic languages. A striking example of morphological interference is the production of the intensive in the Ingilo dialect: the model is Azerbaijani, but the material is national. This Turkic-derived form of reduplication has not been activated in the southern dialects of Georgian. Finally, under the influence of Turkish, the adverbs /*aq*/ 'here' and /*iq*/ 'there' have been replaced by the forms /*akshil*,

/ikshil, /agzel, /likzel, which are calques of the Turkish *burada* and *orada*. The Ingilos do not use these forms.

Keywords: *Turkish, Azerbaijani, Georgian dialects, phonological and morphological interference*

შესავალი

ისტორიულ ვითარებათა გამო ქართული ენის ორ სეგმენტს – ინგილოურსა და სამხრეთულ დიალექტებს – განვითარება უხდება ერთმანეთთან ახლო მდგომ ანატოლიური თურქულისა და აზერბაიჯანულის გარემოცვაში.

შეპირისპირებითი კვლევა

ეროვნულ მეტყველებას (ერთი მხრივ – იმერხეულ, ტაოურ, მაჭახლურ, ნიგალურსა თუ ჩვენებურების ქართულს და, მეორე მხრივ – ინგილოურს) ამ ორი თურქული წარმომავლობის ენის გავლენით, ლექსიკური ერთეულების სესხების გარდა (რაც ენათა კონტაქტების ყველაზე რელიეფური შედეგია), სხვა პარამეტრებიც – ფონოლოგიური, მორფოლოგიური – რამდენადმე ერთნაირად ან განსხვავებულად ეცვლებათ. კერძოდ კი: როგორც ჰერელები, ისე დასავლელები უპრობლემოდ წარმოთქვამენ თურქულისა და აზერბაიჯანულისეული */ბ/*-სა და */მ/*-ს. ორივე ხმოვანი ინგილოურსა და ჩვენებურების ქართულში ადაპტირებულია და გვხვდება როგორც თურქულ ნა-სესხობებში – **გოლი** < თურქ. *göl* ‘ტბა’, ასევე ქართულ სიტყვებში:

გოლვა – */ვა/ > /ბ/* (ფალავა 2002:116);

სადღობელი – */ვე/ > /ბ/* (ფალავა 2002:117);

წუმე – */ვი/ > /მ/* (ფალავა 2002:118);

მისთჳნ – */ვი/ > /მ/* (ფალავა 2002:121).

შავშურში, ტაოურში, ჩვენებურების ქართულსა და ინგილოურში თურქული ენების გავლენით */d/* თითქმის ყველგან */ზ/*-თია ჩანაცვლებული: **ზვალი**, **ზველი**, **ზაფი**, **ბიზა** (ფუტკარაძე 2016:458). ჩემი სამასწავლებლო პრაქტიკიდან – ინგილო სტუდენტების ნაწერებში – გვხვდება: **გრზელი**, **სიზე**, **სზინავს**, **პატარზლის** და სხვ.

/d/ მხოლოდ **ნიგალურშია შენარჩუნებული** (ფუტკარაძე 2016:415).

ცნობილია, რომ ქართული ენა არ ეკუთვნის იმ ენებს, რომელთაც ეუხერხულებათ სიტყვათა თანხმოვნური დაწყება, ან ეძნელებათ თანხმოვანთშეჯგუფების წარმოთქმა (ქავთარაძე 1964: 192), ხოლო თურქულ ენებში წარმოუდგენელია მარცვლის თავში მიჯრით ორი თანხმოვანი (ჯიქია 2024: 124-126). აღსანიშნავია, რომ ზემოჩამოთვლილ დიალექტებში სწორედ თურქულის ან აზერბაიჯანულის გავლენითაა ფიქსირებული შემდეგი ეპენთეტიური ფორმები:

ტაოური: კილდე (კლდე)(ცინცაძე 2002:189),
ბიზე (ბზე) (ფალავა და სხვ. 2024:425);
ჩვენებურების: ხობო (ხბო)(ფუტკარაძე 2016:276),
კიბილი (კბილი) ფუტკარაძე 2016:278);
იმერხელი: ტიბეთი (ტბეთი) (ფუტკარაძე 2016:468);
შდრ.: ინგილოური შიტო (შტო) და სხვ.

ფართოდ არის გავრცელებული ფუძეთანხმოვნის სახელის ფუძის სახით ხმარება, რაც მოსალოდნელი სახელობითის ნაცვლად ძველი ქართულის წრფელობით კი არ უტოლდება (ცინცაძე 2002:187), არამედ აფიქსებით მდიდარი თურქული ენების უაფიქსო სახელობითი ბრუნვის ანალოგიის შედეგია როგორც ინგილოურში, ასევე სამხრეთულ დიალექტებში:

დიდ მამათილ მყავს სოფელში (ბერიძე 2009:169);
დევსქელის წყალ აქსუ მაჰლესი (ბერიძე 2009:170);
დამკერელევ ემზადებიან (ჩემი სამასწავლებლო პრაქტიკიდან).

ქართული ფუძეთანხმოვნის სახელების მიცემითი ბრუნვის ნიშნები გამქრალია როგორც სამხრეთ-დასავლურ კილოებში, ისე – ინგილოურშიც:

ენერ არ დუუგებთ ქვეშა, ერთმანეთ საქმეში ვარგივართ (ფუტკარაძე 2016: 464);
კაკალ მაყრიან წანდილ (ფუტკარაძე 2016: 498).

რედუქლიკაცია

რედუქლიკაცია თურქულ ენებში მრავალნაირადაა რეალიზებული. ამ ჯერზე ჩვენ განვიხილავთ ნაწილობრივ რედუქლიკაციას – ზედსართავი სახელის აღმატებითი ხარისხისა და ინტენსივის წარმოების საშუალებას, რომელიც უცილოდ მოსალოდნელი სუფიქსით კი არ არის მანიფესტირებული, არამედ – ინტერფიქსით. უპირატესად ამ კატეგორიის მანარმოებელია ფონოლოგიურად შეპირობებული ოთხი აფიქსი: **-m-**, **-p-**, **-r-**, **-s-**. მისი მექანიზმი, ე.ი. პირველი მარცვლის გამეორების წესი, შემდეგნაირია: მარედუქლიციკრებული მორფემა უსწრებს გასაძლიერებელ ერთეულს და ერთვის მის პირველ ღია მარცვალს: აზერბაიჯანული **yaşıl** 'მწვანე' – **yamyaşıl** 'ძალიან მწვანე'; თუ მარცვალი (C)VC(C) სტრუქტურისაა, მისი ბოლოკიდური თანხმოვნის ადგილს ინტენსივობის აფიქსი იკავებს. გასაძლიერებელი სიტყვა შეიძლება იყოს არა მხოლოდ ზედსართავი სახელი, არამედ ზმნიზედა და არსებითი სახელიც (ჯიქია 200:81-89).

ქართულში ზედსართავი სახელის აღმატებითი ხარისხი ინარმოება როგორც მორფოლოგიური ინვენტარით – უ- – -ეს- – თავსართ-ბოლოსართით:

მშენიერი – უ-მშენიერ-ეს-ი;

ასევე სინტაქსურადაც: დადებითი ხარისხის ზედსართავს უსწრებს სიტყვა *ყველაზე*: მაღალი – ყველაზე მაღალი (შანიძე 1973:140).

მორფოლოგიური ინტერფერენციის რელიეფური მაგალითია ინტენსივის წარმოება ინგილოურში: მოდელი აზერბაიჯანულია, მასალა – ეროვნული.

საგნის მოჭარბებული თვისების აღსანიშნავად ქართული ენის ინგილოურ დიალექტში გამოიყენება აზერბაიჯანული ენის ინტენსივის ზემოთ აღწერილი მოდელი. გასაძლიერებელი სიტყვა ქართულია, ხოლო მოდელი და სართის სახეობა /-m-/ – ნაწესები:

ნიმ-წითელ – წითელი: ნიმ-წითელ ვარდევ – ძალიან წითელი ვარდები;

ყიმ-ყითოლ – ყვითელი: ყიმ-ყითოლ ფოთლე – ძალიან ყვითელი ფოთლები;

ლუმ-ლურჯ – ლურჯი: ლუმ-ლურჯ ცა – ძალიან ლურჯი ცა;

წომ-წონე – მწვანე: წომ-წონე ბალახ იყო – ძალიან მწვანე ბალახი იყო;

თემ-თეთრ – თეთრი: თემ-თეთრ ფერ აქონდა – ძალიან თეთრი ფერი ედო;

ჩიმ-ჩიფლაყ – შიშველ-ტიტველი: ჩიმ-ჩიფლაყ გარბოდა – შიშველ-ტიტველი დარბოდა;

კომ-კოხე – მკვახე: კომ-კოხე ატამ იყო – ძალიან მკვახე ატამი იყო.

იხ. აგრეთვე: **მარტო** – **მა-მ-მარტო**;

უმარილო – **უ-მ-უმარილო**;

ფეხშოლა – **ფე-მ-ფეხშოლა**;

ცარიელ – **ცა-მ-ცარიელ**;

ღია – **ღი-მ-ღია**.

აღსანიშნავია, რომ რედუბლიკაციის ეს თურქული წარმომავლობის ყალიბი არ მოქმედებს, არ გააქტიურებულა ქართულის სამხრეთულ დიალექტებში.

სამაგიეროდ აქ სხვა თურქული მორფოლოგიური მოდელი მოირგო ქართულმა.

ადგილის ზმნიზედები *აქ* და *იქ* სავსებით მყარი და თვითკმარი მოცემულობებია.

თურქულში დიდი დატვირთვის მქონე **bu(r)a** ‘აქაურობა’ და **o(r)a** ‘იქაურობა’ ირთავს ადგილობითი ბრუნვის **-da** ნიშანს: **burada** ‘აქ’, **orada** ‘იქ’. ჩვენებურისთვის ეს წარმოება იმდენად აქტუალური გამოდგა, რომ ქართულად მეტყველებისას იგი მიმართავს კალკირებას, ცდილობს, ზედმინევნით ზუსტად გადმოსცეს სიტუაცია, ამოდის თურქულიდან და ქართულად ჭარბი ლოკალიზაცია გამოუდის. სწორედაც რომ თურქულის გავლენით ეს ზმნიზედები სრულად ჩანაცვლებულია *აქში*, *მაქში*, *იქში*, *აგ ზე*, *იქზე* ფორმებით, რაც თურქული **burada/şurada/orada**-ს კალკია:

bura ‘აქაურობა’ + **-da** ‘-ში’/‘-ზე’;

şura ‘მაქაურობა’ + **-da** ‘-ში’/‘-ზე’;

ora ‘იქაურობა’ + **-da** ‘-ში’/‘-ზე’.

ეს არ გვხვდება ინგილოურში.

გვერდს არ/ვერ აწვევლით ერთ ფაქტორს: აქზე და *იქში* ზმნიზედები შესაძლოა ძველ ქართულისეულ *აქაშინა* და *მუნშინა* ფორმებს კიდევაც მიემართება, თუ ფერეიდნულიდან ამოვალთ, მაგრამ არა ჩვენებურებისა და იმერხეველების ქართულში.

დასკვნა

რა გამოიკვეთა ჩვენი დაკვირვების კვალობაზე:
ერთნაირი ზემოქმედება (მაგ., სახელობითი და მიცემითი ბრუნვის ნიშნების უქონლობა ფუძეთანხმონიანებთან;
/d/ ბგერის ჩანაცვლება /ზ/თი და სხვ;
ინტენსივის თურქული მოდელი მხოლოდ ინგილოურში აღმოჩნდა ქმედითი;
აქზე და იქში გვხვდება ყველა სამხრეთულ დიალექტში, მაგრამ ჰერელები ამ ფორმებს არ მიმართავენ.

ლიტერატურა

- ბერიძე 2009:** ე. ბერიძე, ნიგალი, თბილისი.
ფალავა 2002: მ. ფალავა, უმლაუტი სამხრულ კილოებში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, *მემედ აბაშიძის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, კრებული II*, ბათუმი.
ფალავა და სხვ. 2024: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, *ქართული ენის ტაოური დიალექტი (გამოკვლევა, მასალები, ლექსიკონი)*, გამომცემლობა „მერიდიანი“, თბილისი.
ფუტყარაძე 1993: შ. ფუტყარაძე, *ჩვენებურების ქართული*, ნიგნი I, ბათუმი.
ფუტყარაძე 2016: შ. ფუტყარაძე, *ჩვენებურების ქართული*, ნიგნი II, ბათუმი.
ქავთარაძე 1964: ი. ქავთარაძე, *ქართული ენის ისტორიისათვის*, I, თბილისი.
შანიძე 1973: ა. შანიძე, *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თბილისი.
ცინცაძე 2002: მ. ცინცაძე, ტაოური ქართულის ზოგი თავისებურება, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, *მემედ აბაშიძის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, კრებული II*, ბათუმი.
ჯიქია 2001: მ. ჯიქია, თურქული ენის მახასიათებელთა დაზუსტება რედუპლიკაციის ერთ სახესხვაობაზე დაყრდნობით, *ენათმეცნიერების საკითხები*, 3, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.
ჯიქია 2024: მ. ჯიქია, ქართული მასალა თურქული ფონოტაქტიკის ჭრილში, *ენათმეცნიერების საკითხები*, თსუ გამომცემლობა, თბილისი.

ენა და კულტურა¹

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.13

ენისა და კულტურის ურთიერთმიმართების ისტორია გამოყენებით ენათმეცნიერებაში

1970-იან წლებამდე: კვლევის ცალკეული სფეროები

ენა და კულტურა ყოველთვის ისე განუყოფლად არ აღიქმებოდა, როგორც ამას დღეს გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტი აღიქვამს. მართლაც, ენის შესწავლა თავიდანვე იყო ენათმეცნიერების, და არა ანთროპოლოგების, სფერო, ხოლო ენის სწავლება ეხებოდა ენობრივი ფორმების სწავლებას და არა უცხო კულტურებს. ამის საუკეთესო ილუსტრაცია კორნელის უნივერსიტეტის უცხოური ენების სწავლების მოდელია. კორნელის უნივერსიტეტში (აშშ) მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ უცხოური ენების შესწავლა ამოიღეს უცხოური ენისა და ლიტერატურის განყოფილებებიდან და გააერთიანეს იმ ენათმეცნიერთა უფლებამოსილების ფარგლებში, რომლებიც მხარს უჭერდნენ ომის ძალისხმევას და ასწავლიდნენ ენებს ახალი აუდიოვიზუალური (audiolingual) ან საჯარისო მეთოდის მიხედვით (სტერნი 1983). ენათმეცნიერების პრესტიჟმა და ენის ლაბორატორიის ახალმა ტექნოლოგიამ წაახალისა შეხედულება ენაზე, როგორც უნარზე, და არა როგორც კულტურულ გაგებაზე.

ინგლისური ენის ინსტიტუტის დაარსება მიჩიგანის უნივერსიტეტში 1941 წელს და გამოყენებითი ენათმეცნიერების სკოლის დაარსება ედინბურგის უნივერსიტეტში 1957 წელს, ზოგადად, გამოყენებითი ენათმეცნიერების, როგორც დარგის, დასაწყისად მიიჩნევა. იმ დროს ენის შესწავლა განსხვავდებოდა როგორც ლიტერატურის (დიდი C კულტურა), ისე ანთროპოლოგიის (პატარა c კულტურა)² შესწავლისგან. ერთი მხრივ, ენათმეცნიერები და გრამატიკოსები, რომლებიც მიჰყვებოდნენ სოხურის მიერ გაკვალულ გზას, სწავლობდნენ ენას, როგორც ნიშანთა დახურულ სისტემას, რომელსაც იზიარებდა მშობლიურ ენაზე იდეალურად მოლაპარაკეთა კოლექ-

¹ Claire Kramsch. 2011. Language and culture. *Routledge Handbooks of Applied Linguistics*, Edited by James Simpson. London and New York: Taylor & Francis, pp. 305-317.

² Culture (დიდი C) აღნიშნავს საზოგადოების ვიზუალურ, ინსტიტუციურ და დადგენილ ასპექტებს – ლიტერატურას, ხელოვნებას, ისტორიას, პოლიტიკას, ეროვნულ ტრადიციებს; culture (პატარა c) აღნიშნავს ყოველდღიურ დადგენილ წესებსა და ჩვევებს, ქცევებს, რწმენებს, ღირებულებებსა და ინტერაქციულ ნორმებს, რომლებიც ყოველდღიურ სოციალურ ცხოვრებას აყალიბებს (მთარგმნ.).

ტივის¹ ყველა წევრი; მეორე მხრივ, კულტურის ანთროპოლოგები, როგორცაა, მაგალითად, ლევი-სტროსი, სწავლობდნენ კულტურას, როგორც მონათესავე სტრუქტურების დახურულ სისტემას, რომელსაც იზიარებდნენ ეგზოტიკურ პირველყოფილ (**primitive**) საზოგადოებებში ჰომოგენური სოციალური ჯგუფები. საკმაოდ უცნაურია, რომ მემკვიდრეობა იმ მეცნიერთა, რომლებიც იყვნენ როგორც ანთროპოლოგები, ასევე ენათმეცნიერები, – ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლდტი, ბრონისლავ მალინოვსკი, ედუარდ სეპირი და ბენჯამინ უორფი, – თავდაპირველად არ ახდენდა გავლენას გამოყენებითი ენათმეცნიერების დარგის ჩამოყალიბებაზე. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ ადრევე მიექცა ყურადღება მეორე ენის ათვისების (SLA) სოციალურ კონტექსტსა და მეორე ენის ათვისებაში აკულტურაციის ფაქტორებს, სეპირ-უორფის ჰიპოთეზას, რომელიც პოსტულირებს ენისა და აზროვნების კონსტრუქცივისტულ დამოკიდებულებას და ენობრივი ფორმებისა და კულტურული მსოფლალქმის ურთიერთდამოკიდებულებას (მიმოხილვისთვის იხ. კრამში 2004), სერიოზულად არ აღიქვამდნენ ფსიქოლინგვისტები, რომელთაგან ბევრი ნოამ ჩომსკის ხელმძღვანელობით სწავლობდა (იხ., მაგალითად, პინკერი 1994: თავი 3).

კულტურამ გამოყენებითი ენათმეცნიერებაში გზა თავისთავად გაიკვლია ენის, როგორც დისკურსის, შესწავლის მეშვეობით. იმ ფაქტის გამო, რომ გამოყენებითი ენათმეცნიერება იყო გამოყენებითი მეცნიერება, მკვლევრები ეჯახებოდნენ საჭიროებას, გაეთვალისწინებინათ ენის მომხმარებლის² სოციალური და ისტორიული კონტექსტი. კულტურა კონტექსტის სხვა სახელი იყო, ანუ მოიცავდა იმ შეზღუდვებს (**constraint**), რომლებიც თავს მოხვეული ჰქონდა ტრადიციის, პირობითობის, მოდისა და იდეოლოგიის ძალებით ენის ცალკეულ მომხმარებელს. კულტურა გამოყენებითი ენათმეცნიერებაში ნიშნავდა „წევრობას დისკურსის კოლექტივში (**community**)“, რომელიც იზიარებს საერთო სოციალურ სივრცესა და ისტორიას, და საერთო წარმოდგენებს (**imagining**)“ (კრამში 1998: 10).

ასეთი წევრობა უნდა აღიქმებოდეს როგორც არაერთგვაროვანი (**heterogeneous**), ხშირად დაპირისპირებული და ცვალებადობის ქვეშ მყოფი, თუნდაც, ერთი შეხედვით, ერთგვაროვანი (**homogeneous**) საზოგადოებებში. ამრიგად, სტანდარტუ-

¹ საზოგადოება (**society**) აღნიშნავს დიდ, კომპლექსურ და ხშირად არაერთგვაროვან სოციალურ გაერთიანებას, რომელიც ინსტიტუციებით, კანონებით და საერთო საზოგადოებრივი სტრუქტურებით არის ორგანიზებული (მაგ., ეროვნული სახელმწიფოები); კოლექტივი (**community**) აღნიშნავს პატარა, უფრო შეკრულ ჯგუფს, რომელსაც აკავშირებს საერთო თვითმყოფადობა, დადგენილი წესები და ჩვევები, ინტერესი და ერთი ადგილსამყოფელი (მთარგმნ.).

² ინგლისურ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში **Usage** მიემართება იმ შემთხვევას, როდესაც მოლაპარაკე სარგებლობს ენობრივი ფორმებით სხვადასხვა კონტექსტში (სიხშირე, მოდელები და ფუნქციები დისკურსში). ქართულად შეესატყვისება „მომხმარება“. ინგლისურ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში **Application** მიემართება იმ შემთხვევას, როდესაც მეცნიერი სარგებლობს თეორიებით, მეთოდებით და ანალიზით მონაცემთა აღსაწერად და პრობლემათა გადასაჭრელად (მთარგმნ.).

ლი ენობრივი სისტემის მიღმა კულტურამ საჭირო გახადა ენობრივი და სტილისტიკური ვარიაციების, სოციალურად და ისტორიულად განსაზღვრული დისკურსის კოლექტივების, სიმბოლოთა ძალის განხორციელების სხვადასხვა გზისა და კულტურული აღიარებისა და ლეგიტიმაციისთვის ბრძოლების შესწავლა.

იმის გამო, რომ გამოყენებითი ენათმეცნიერება გაჩნდა ეროვნული იდეოლოგიებისა და ეთნიკური ცნობიერების დროს, კულტურა თავდაპირველად არსებითად წარმოდგენილი იყო როგორც ეროვნული ან ეთნიკური ჯგუფების მემკვიდრეობა. მეოცე საუკუნის დასაწყისში ენის სტრუქტურა, როგორც სიმბოლური სისტემა (ფ. დე სოსიური), აისახა კულტურის სტრუქტურაზე, როგორც პირველყოფილი საზოგადოებების მოწყობის პრინციპზე (კ. ლევი-სტროსი). მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტები თავიდან მიისწრაფოდნენ, რომ ერთი სტანდარტული ეროვნული ენობრივი სისტემა და ერთი ეროვნული კულტურა გაეგივიებინათ. დღესდღეობით ინფორმაციული ტექნოლოგიების გლობალური გავრცელებით და გლობალური მიგრაციებით კულტურამ დაკარგა თავისი ეროვნული საფუძვლების (mooring) დიდი ნაწილი. ის არსებობს მშობლიურ და არამშობლიურ მოლაპარაკეთა საკომუნიკაციო პრაქტიკაში. უცხოური ენების სწავლებასა და კიდევ უფრო მეტად ინგლისური ენის, როგორც საერთაშორისო ენის, სწავლებაში კულტურა გახდა ენის პრაქტიკის კონტექსტური ფონი ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

1970-1990-იანი წლები: ყოველდღიური ცხოვრების პატარა C კულტურა შემოდის საკომუნიკაციო სურათში

გამოყენებითი ენათმეცნიერების სოციალურმა მობრუნებამ (მაგ. SLA-სთვის, იხ. Block 2003) წინ წამოიწია მძლავრი ინტერესი ენის შესწავლის კულტურულ კომპონენტზე, რომელიც ეფუძნებოდა ყოველდღიურ ცხოვრებაში ენის მოხმარების პატარა C კულტურასთან დაკავშირებულ კვლევის სხვადასხვა სფეროს: დისკურსისა და საუბრის ანალიზი, კროსკულტურული პრაგმატიკა, ინტერკულტურული კომუნიკაცია და ინტერკულტურული სწავლა.

დისკურსის ანალიზი 1970-იან წლებში აღიარეს ოქროს გზად ენის მოხმარების გაგებისათვის. კულტურა არ უნდა მოიძებნოს არც ინსტიტუციურ ძეგლებსა და არც ტექსტებში, არც მხატვრულ პროდუქტებში, არამედ უნდა ვეძიოთ იმ მნიშვნელობაში, რომელსაც მათ ანიჭებდნენ მოლაპარაკეები და მსმენელები, მწერლები და მკითხველები ზეპირი (verbal) გაცვლის, საგაზეთო სტატიების ან პოლიტიკური მეტყველების დისკურსის მეშვეობით. კულტურის გასაგებად აუცილებელი იყო, გაეგოთ როგორც უნივერსალური, ასევე ენის მოხმარების კულტურულად სპეციფიკური შეზღუდვები დისკურსში: მაგალითად, როგორ იწყებენ და ასრულებენ საუბარს სოციალური აქტორები, როგორ წარმართავენ თემებს ან თავიდან ირიდებენ მათ, როგორ აგებენ არგუმენტსა და ალაგებენ ინფორმაციას, როგორ თანხმდებიან მნიშვნელობა-

ზე, როგორ აკავშირებენ ტექსტს კონტექსტთან (მაგ.: გუმბერცი 1982; სკოლონი, სკოლონი [1995] 2001; უიდოუსონი 2007).

საუბრის ანალიზის (conversation analysis – CA) დარგი განვითარდა 1970-იან წლებში ეთნომეთოდოლოგ ჰაროლდ გარფინკელისა და სოციოლოგ ერვინგ გოფმანის სამუშაოებიდან. მათ მიიზიდეს მეცნიერები, მათ შორის ემანუელ შეგლოფი, რომელიც 1960-იანი წლების ბოლოს ჰარვარდის ლიტერატურათმცოდნეობის ფაკულტეტიდან გადავიდა ბერკლის კალიფორნიის უნივერსიტეტის სოციოლოგიის განყოფილებაში, სადაც ის ეძებდა სოციალური სამყაროს კონსტრუირების ხელსაყრელ ადგილს. ზაქსმა, შეგლოფმა და ჯეფერსონმა ეს იპოვეს ყოველდღიური საუბრების მონაცვლეობის (turn-taking) სისტემატიკაში (ზაქსი და სხვ. 1974). მათმა დეტალურმა ანალიზმა საუბრის მონაცვლეობის მექანიკაზე თვალსაჩინო გახადა პერსპექტივა, თუ როგორ იქმნება და რეპროდუცირდება კულტურა ენის მეშვეობით. მას შემდეგ საუბრის ანალიზმა განიცადა საოცარი ზრდა იმ დონემდე, რომ ზოგიერთისთვის ის გახდა სინონიმი დისკურსის ანალიზისა.

მიუხედავად იმისა, რომ ტრადიციულად CA უფრო მეტად ფოკუსირებული იყო საუბრის მონაცვლეობის „აქ და ახლა“ (here-and-now) სოციოლოგიურ ასპექტებსა და გამოსწორების (repair) ორგანიზებაზე, ვიდრე საუბრის ისტორიულ ან იდეოლოგიურ განზომილებებზე, ზოგიერთმა საუბრის ანალიტიკოსმა დააკავშირა ეთნოგრაფია და საუბრის ანალიზი საუბარში გამოვლენილი კულტურის შესწავლაში (მურმანი 1988), ანუ, ელინორ ოქსის ფრაზის თანახმად, როგორ „ხდება ადამიანი კულტურის მოლაპარაკე“ (ოქსი 2002).

კიდევ ერთი მონათესავე დარგი, რომელიც სწავლობს კულტურას მოქმედებაში, არის პრაგმატიკა, განსაკუთრებით კროსკულტურული პრაგმატიკა (მაგ. ბლუმ-კულკა და სხვ. 1989; კასპერი 2001). კროსკულტურული პრაგმატიკა სწავლობს მეტყველების აქტების – მოთხოვნებისა და ბოდიშის მოხდის – რეალიზაციას სხვადასხვა კულტურულ კონტექსტში (ბლუმ-კულკა და სხვ. 1989), ასევე საუბარში გრაისის თანამშრომლობითი პრინციპის კულტურულ ვარიაციებს (მაცუმოტო 1989) და ზრდილობის სტრატეგიებს (ლაკოფი 1990). კროსკულტურული ან ინტერკულტურული დისკურსის კვლევები ასოცირდება ლინგვისტებთან, როგორებიც არიან: იოხენ რეზანი (1985) და ჯულიან ჰაუსი (ჰაუსი და სხვ. 2003) გერმანიაში; მაიკლ კლაინი (1994) – ავსტრალიაში; შრიკანტ სარანგი და სელია რობერტსი – გაერთიანებულ სამეფოში (სარანგი, კულთარდი 2000); რონ და სუზან სკოლონები (სკოლონი, სკოლონი [1995] 2001) – აშშ-ში (იხ. ძირითადი ლიტერატურა, კისლინგი, ბრატ-პოლსტონი 2005-ში).

კვლევის ეს დარგი სწავლობს ინტერლოკუტორებს შორის გაცვლას სხვადასხვა კულტურული გარემოდან (background), ძირითადად პროფესიულ ან ინსტიტუციურ კონტექსტებში, ძალიან ხშირად არათანაბარი საუბრის უფლებებით. ის დაეხმარა პროფესიონალებს, იურიდიულ, სამედიცინო ან მომსახურების ინდუსტრიაში გადაე-

ლახათ კომუნიკაციის საფრთხეები კულტურულ და ეროვნულ კონტექსტებში. ის და-
ეხმარა უცხოური ენის მასწავლებლებს ავთენტური საკომუნიკაციო დავალებების
და აქტივობების დაგეგმვაში ყოველდღიური ცხოვრების რეალურ კონტექსტებში
ენის მოხმარების მოსამზადებლად. კროსკულტურულმა დისკურსის კვლევებმა ისარ-
გებლეს კოგნიტიურ სემანტიკაში ჩატარებული კვლევებით და კონკრეტულად სემან-
ტიკური უნივერსალიების შესწავლით სხვადასხვა ენაში (ვეუბიკა 1992). 1980-იანი
წლებიდან კოგნიტიური ლინგვისტიკა დაგეხმარა, გაგვეგო, თუ როგორ ეყრდნობა
კულტურა რეალობის საერთო იდეალიზებულ კოგნიტიურ მოდელებს და კონცეპ-
ტუალურ მეტაფორებს, რომლებიც საშუალებას აძლევს კულტურული კოლექტივის
წევრებს, გააზრებულად აღიქვან მსოფლიო მათ გარშემო (ლაკოფი 1987).

ინტერკულტურული კომუნიკაცია (Intercultural communication – IC) 1980-იანი
წლებიდან გახდა კვლევის ფართო დარგი (მიმოხილვისთვის იხ. კრამში 2002b). გამ-
ოყენებით ენათმეცნიერებაში ის ძირითადად დაკავშირებულია ენობრივ განათლება-
სა და ენის პროფესიულ მოხმარებასთან. ენის განათლებაში ინტერკულტურული კო-
მპეტენციის ცნება ევროპაში განსაზღვრეს ბაირამმა და ზარატმა (1997) კულტურო-
ლოგიური კვლევებისა და კულტურული ანთროპოლოგიის საფუძველზე. დეტალ-
ურად შეიმუშავეს, როგორც ინტერკულტურული კომუნიკაციური კომპეტენცია, ბაი-
რამმა (1997, 2003), ბაირამმა და ფლემინგმა (1998) და გილერმომ (2000). პროფე-
სიულ სამყაროში გამოყენებითი ენათმეცნიერების მთავარი წვლილი ინტერკულტუ-
რულ კომუნიკაციაში იყო სკოლონების ნაშრომი ([1995] 2001).

ინტერკულტურული განათლების დარგი განსხვავებულად ვლინდება ევროპასა
და აშშ-ში. ევროპაში საყურადღებოა ინტერკულტურული განათლების ორი მიმდინა-
რეობა: პირველი, გერმანული მიმდინარეობა გამოყენებითი ენათმეცნიერებისა
(Sprachlehr- und lernforschung), რომელიც ფოკუსირებულია კულტურულად „უცხო
სხვას“ (foreign Other) ინტერპრეტაციაზე. ინტერკულტურაზე კვლევის ეს მიმდინა-
რეობა საგანმანათლებლო ენათმეცნიერებაში არის გერმანელი და ავსტრიელი მეც-
ნიერების მუშაობის შედეგი. ის უკავშირდება ისეთ ლიტერატურათმცოდნეებს, რო-
გორებიც არიან ლოთარ ბრედელა და ვერნერ დელანუა (ბრედელა, დელანუა 1999)
და გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტს, კრისტინე შვერდტფეგერს (იხ.
დუშა და სხვ. 2005). ევროპის კონტინენტური ფილოსოფიის ფენომენოლოგიურ და
ჰერმენევტიკულ მიმდინარეობებზე დაყრდნობით ის ეხება ენის მსმენელთა კულტუ-
რულ იდენტობას, კულტურულ სტერეოტიპებს და საკუთარი თავისა და სხვის (Self
and Other) დიალექტიკას. ის თავის მიზნებად მიიჩნევს ტოლერანტობის, ემპათიის,
პიროვნული ტრანსფორმაციისა და კროსკულტურული გაგების ხელშეწყობას.

ინტერკულტურული სწავლა არის კვლევის მეორე მიმდინარეობა, რომელიც გან-
ვითარდა ევროპაში ისეთი განათლების მკვლევრების მუშაობის მეშვეობით, როგორე-
ბიც არიან: ინგრიდ გოგოლინი (1994), ადელაიდ ხუ (1999), ბარბარა შმენკი (2004)
და იორგ როშე (2001) გერმანიაში, მაიკლ ბაირამი (1997) გაერთიანებულ სამეფოში,

კარენ რისაგერი (2007) დანიაში, და ჰანს-იურგენ კრუმი ავსტრიაში (იხ. Barkowski and Faistauer 2002). ის წარმოდგენილია ელექტრონულ ჟურნალში *Zeitschrift für interkulturellen Fremdsprachenunterricht*, რომელსაც რედაქტორობენ ბრიტა ჰუფაი-ზენი და მანფრედ პროკოპი (ლორი და სხვ. 2007). ზედსართავი სახელი „ინტერ-კულტურული“ განსაზღვრავს კომპეტენციებს, მოლაპარაკებებს, სწავლას, პედაგოგიკას, შეხედულებას. „ინტერკულტურულ კომუნიკაციურ პედაგოგიკაში“, „კომუნიკაციურთან“ ერთად, ის მტკიცედ მიემართება კონკრეტული პრაქტიკული შეხვედრების ხელშეწყობას ევროკავშირის შიგნით და თანამშრომლობის გაუმჯობესებას ევროპის საზღვრებზე. ინტერკულტურული სწავლება, რომელიც თავდაპირველად დაფუძნდა ბრიტანული კულტუროლოგიური კვლევებისა და გერმანული სოციალური კვლევების დარგში, იყო საჯარო კამათის ობიექტი საგანმანათლებლო მკვლევრებს: ადელაიდა ხუსა, რომლის პირველადი საზრუნავია იმიგრანტი ბავშვების სწავლება და მათი ინტეგრაცია მასპინძელ საზოგადოებაში და ლინგვისტური დისკურსის ანალიტიკოსებს, იულიანე ჰაუსსა და უილის ედმონდსონს შორის, რომელთა მთავარი საზრუნავია მეორე ენის ათვისება და მოხმარება მოზრდილებში (იხ. ედმონდსონი, ჰაუსი 1998; ხუ 1999). ბოლო დროს ეროვნული კულტურების მზარდი არაერთგვაროვნება და ადამიანების გადაადგილების მატება ეროვნული საზღვრების მიღმა საკუთარი თავისა და სხვისი გამარტივებული დიქტომიების გამოწვევა ხდება და გვინვევს, გადავიაზროთ ენისა და კულტურის ურთიერთობა ენობრივ განათლებაში.

აშშ-ში ინტერკულტურული კომპეტენცია ხშირად უკავშირდებოდა კომუნიკაციის კვლევებსა და კროსკულტურულ ფსიქოლოგიას, რომელიც დიდ ყურადღებას არ აქცევს საკუთრივ ენას. როდესაც ევროპულმა კონცეფციამ მოიპოვა ინტერესი ამერიკელ ენის პედაგოგებში, მან დაკარგა ძლიერი მორალური და პოლიტიკური განზომილება, რაც მას ჰქონდა ევროპულ საგანმანათლებლო წრეებში (ბაირამი 2003; ნოინერი 2003; სარატე 2003) და მიენიჭა ინდივიდუალისტური და ინსტრუმენტული განზომილება. თუ ევროპაში ინტერკულტურული კომპეტენცია ცდილობს, ხელი შეუწყოს ტოლერანტობასა და მოქალაქეობას, აშშ-ში ის უფრო ფოკუსირებულია მონაწილეობასა და თანამშრომლობაზე საერთო დავალებების გარშემო ინდივიდის უფლებამოსილებისთვის (empowerment) (მაგ., პავლენკო, ლანტოლფი 2000; პავლენკო, ბლეკლიჯი 2004; ლანტოლფი, თორნი 2007). ავსტრალიაში ინტერკულტურული სწავლა გახდა უცხოური ენის პედაგოგებისთვის მთავარი პედაგოგიური მიზანი (ლო ბიანკო და სხვ. 1999), უფრო კოსმოპოლიტურად მოამზადონ მსოფლიოს მოქალაქეები, რომლებსაც შეუძლიათ ხიდის ფუნქციის შესრულება აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის.

დაბოლოს, 1990-იან წლებში დავინახეთ კომპიუტერული ტექნოლოგიის ზრდა, რათა ის შუამავალი რგოლი ყოფილიყო და ხელი შეეწყო კომუნიკაციისთვის კულტურებს შორის. ჰიპერმედისა და მულტიმოდალური ტექნოლოგიის მეშვეობით მან გააადვილა სხვათა შორეულ ვიზუალურ და ვერბალურ კულტურაზე წვდომა (მაგ.,

კრამში, ანდერსენი 1999; ვარშაუერი, კერნი 2000). ტელეთანამშრომლობამ ხელი შეუწყო ზეპირ გაცვლას სოციალურ და კულტურულ კონტექსტებში (კერნი და სხვ. 2004; უეარი, კრამში 2005; ბელცი, თორნი 2006).

მიუხედავად ამისა, როდესაც 1980-იან წლებში დისკურსზე ფოკუსირება დაემთხვა კულტურის კონსტრუქცივისტულ ხედვას, როგორც ისტორიულად შესაძლებელ და შესაბამის მოვლენათა ვინმესეულ თვალსაზრისთან, რასაც დარგი მიჰყავდა პოსტსტრუქტურალიზმისკენ, კომპიუტერის ბინარულმა სტრუქტურამ და მისმა გამოყენებამ, როგორც ინფორმაციის გადაცემის პროცედურულმა ინსტრუმენტმა, ხელი შეუწყო ენისა და კულტურის შესწავლის სტრუქტურალისტურ მიდგომას, რომელიც ეფუძნება ობიექტურ, გაზომვად მოვლენებს.

მართლაც, არსებობს შესაძენევი დაძაბულობა კულტურის მიმართ ინტერესსა და დისკურსის მიმართ ინტერესს შორის, სტრუქტურალისტურ და აღმოცენებად პოსტსტრუქტურალისტურ/კონსტრუქცივისტულ ხედვებს შორის ენისა და კულტურის შესახებ. არის თუ არა ენა კულტურის ანარეკლი/რეპრეზენტაცია, თუ ენა დისკურსში, ფაქტობრივად, აგებს იმას, რასაც ჩვენ კულტურას ვუწოდებთ? როგორც სკოლონები აღწერენ თავიანთი ბესტსელერის, „ინტერკულტურული კომუნიკაციის“, მეორე გამოცემაში (2001), მათ თავდაპირველად განზრახული ჰქონდათ, დაენერათ ნიგნი ინტერდისკურსიულ კომუნიკაციაზე, მაგრამ გამომცემელს ეჩვენა, რომ ტერმინი „ინტერკულტურული“ მოიზიდავდა მკითხველთა უფრო დიდ წრეს. ტერმინი „დისკურსი“ გულისხმობს რელაციურ, დეცენტრალიზებულ, მულტიპერსპექტიულ, ცვალებად მიდგომას კულტურის მიმართ, რომელიც ნაკლებ დარწმუნებულობას სთავაზობს ბიზნესმენებს, პოლიტიკოსებსა და ენის მასწავლებლებს, რომლებიც ამჯობინებენ, დაინახონ „კულტურაში“ რაღაც სტაბილური, პროგნოზირებადი და კონტროლირებადი.

კრიტიკული დისკურსის ანალიტიკოსებსა და გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტებს, როგორებიც არიან: ალასტერ პენიკუკი (2001), ნორმან ფეიერკლაფი (1992) და რუთ უოდაკი (1994), და პოსტსტრუქტურალისტ სოციოლინგვისტს, იან ბლომარტს (2005), დაევაღათ, მიექციათ ყურადღება დისკურსის დეცენტრალიზებული, ისტორიულად მოულოდნელი და კონფლიქტური ბუნებისათვის სხვადასხვა კულტურაში.

2000-იანებიდან დღემდე: კულტურა, როგორც პორტატიული ისტორიულობა და სუბიექტურობა, აგებული დისკურსში და დისკურსის საშუალებით

ზოგიერთი ანთროპოლოგი შორდება კულტურის შესწავლას და სწავლობს ისტორიულობას (historicities) და სუბიექტურობას (subjectivities). ლინგვისტური ანთროპოლოგიის საოცარმა აღმავლობამ დელ ჰაიმზისა და ჯონ გუმპერცის კვალდაკვალ შეცვალა იმის ბუნება, რასაც ჩვეულებრივ „კულტურას“ ვუწოდებდნენ. როგორც ლინგვისტ-ანთროპოლოგი უილიამ ჰენქსი (1996) მიუთითებს, ენა, როგორც სიმბო-

ლური პრაქტიკა, აგებს ჩვენი ყოველდღიური არსებობის ჟანრებს, თვითმყოფადობა-სა და სუბიექტურობას. დისკურსის ფართოდ გავრცელებული ინდექსურობისა და სამეტყველო აქტების ციტირებადობის მეშვეობით ანმყო გამონათქვამები გაჯერებულია წინამავალი დისკურსებით, რომლებიც შეჭრილია ანმყოში და ინვესს როგორც კულტურის ისტორიულ უწყვეტობას, ასევე კულტურის უწყვეტობის დარღვევებს.

რამდენიმე მოვლენის განვითარებამ ბოლო წლებში დისკურსის მიდგომა კულტურის მიმართ უფრო სასურველი გახადა. გაზრდილმა მნიშვნელობამ, მოცემული სიმბოლური ძლიერების ფორმებისათვის – გლობალურმა საინფორმაციო ქსელებმა, სადღეღამისო მედიამ, მასობრივმა მარკეტინგმა და სწრაფი კაპიტალიზმის კომუნიკაციის კულტურამ გაზარდა ნაპრალი რეალობასა და იმ დისკურსებს შორის, რომლებიც ამ რეალობებს მნიშვნელობას აძლევენ. ეკონომიკურმა გლობალიზაციამ გაამწვავა კონფლიქტი გლობალური ბაზრის დისკურსსა და ადგილობრივი ტრადიციებისა და რწმენების დისკურსს შორის (კუპლენდი 2010). მიგრაციის ფართო გავრცელებისა და ინტერესების დაცილების გათვალისწინებით, მთელ მსოფლიოში ინტერკულტურული კომუნიკაცია აღარ შეიძლება აღიქმებოდეს როგორც მნიშვნელობის მიუკერძოებელი, რაციონალური მოლაპარაკება ორ ინტერლოკუტორს შორის, რომლებიც მოდიან ორი სხვადასხვა ეროვნული კულტურიდან. ის უნდა აღიქმებოდეს როგორც მოულოდნელად წარმოქმნილი მულტილინგვური მნიშვნელობების რთული სისტემა არანრფივი და არაპროგნოზირებადი შედეგებით, სადაც ინტერლოკუტორები იკავებენ სხვადასხვა სუბიექტურ პოზიციას სხვადასხვა დროის სკალაზე და სხვადასხვა ფორმის დომინანტობითა და კონტროლით (ლემკე 2000; პენიკუკი 2007; ლარსენ-ფრიმენი, კამერონი 2008). ზოგმა შემოგვთავაზა „ენის ეკოლოგია“, როგორც მეტაფორა, ენის, როგორც კულტურული კონტექსტის, შესწავლის ამ რთული მიდგომისთვის (ვან ლირი 2004; კრამში 2002a; კრამში, უაიტსაიდი 2008). ბლომარტმა (2005) შემოგვთავაზა „ფენოვანი თანადროულობის“ (layered simultaneity) ცნება, რათა დაეჭირა ის ფაქტი, რომ მოქმედებები და მოვლენები ხდება ნებისმიერ მოცემულ დროს სხვადასხვა დროით და სივრცით სკალაზე, რაც ხშირად ინვესს არასწორ კომუნიკაციას. მართლაც, გლობალიზაციის ერაში ენობრივი და წიგნიერების რესურსები, რომლებიც ფუნქციური იქნებოდა ერთ ადგილას, ხდება დისფუნქციური, როდესაც გადანიერგება სხვა ადგილებში, როგორც, მაგალითად, კონგოელი ქალის შემთხვევა ბელგიაში, რომელიც დაადანაშაულეს მალაზიის გაქურდვაში და პოლიციამ სთხოვა, დაენერა მოვლენების თავისეული ვერსია. მისი წიგნიერების პრაქტიკა სრულიად შესაფერისი იყო აფრიკაში, მაგრამ ვერ მიაღწია ეფექტს ბელგიის ბიუროკრატიასთან (იქვე, 82).

ინტერნეტმა და ონლაინქსელურმა კულტურამ თავისი ბლოგებით, ჩატის ელექტრონული ოთახებით (chatroom) და ქსელური საიტებით, როგორებიცაა ფეისბუკი და ტვიტერი, გამონვევის წინაშე დააყენა ინსტიტუციური მმართველობა და დამკვი-

დრებული კულტურები. ისინი გვთავაზობენ კავშირებისა და ურთიერთობების ისტორიულ სამყაროს, რომელიც ხარისხს ცვლის რაოდენობით, დროს – სივრცით, რეალობას – ჰიპერრეალობით (მაგ., პოსტერი 1990; მიჩელი 2003). ვირტუალური სამყაროები, როგორცაა, მაგალითად, „მეორე ცხოვრება“ (Second Life), გვთავაზობენ წარმოსახვით სივრცეებსა და თვითდაპროექტებულ ავტარებს, რომლებსაც შეუძლიათ ნამდვილი კულტურების რეკონსტრუქცია ისტორიის, ბიოლოგიისა და ბიოგრაფიის თავსმოხვეული შეზღუდვების გარეშე. ამ ვირტუალური სამყაროების კონსტრუირება დიდად არის დამოკიდებული სიმბოლურ სისტემებსა და სიმბოლური ფორმის გავლენაზე კომპიუტერის მომხმარებლების ემოციებსა და რწმენებზე. ეს არის გამოყენებითი ენათმეცნიერების არეალი, რომელსაც უკიდურესად სჭირდება კვლევა, რადგან ის სულ უფრო მეტად მოქმედებს ჩვენს გრძნობაზე, თუ ვინ ვართ და ვინ ვიყავით, ასევე გარემომცველი კულტურის გაგების უნარზე.

ძირითადი მიმდინარე საკითხები

გამოყენებითი ენათმეცნიერულ კვლევაში

ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში გამოყენებითი ენათმეცნიერება დაინტერესებული იყო თავისი თვითმყოფადობით, როგორც კვლევის ინტერდისციპლინური დარგით, თეორიისა და პრაქტიკის გადაკვეთაზე. მიმდინარე საკითხების უმეტესობა, რომლებსაც გამოყენებითი ენათმეცნიერული კვლევა უნდა ჩაეჭიდოს, მომდინარეობს დარგის გამოყენებითი და ინტერდისციპლინური ბუნებიდან და პრობლემებიდან, რომლებიც გამოვლინდება ენისა და კულტურის შესწავლაში: (1) აღწერა ~ ნორმატიულობა (prescription), (2) აღწერა ~ პროგნოზირება (prediction), (3) ენათმეცნიერული ~ საგანმანათლებლო საკითხები, (4) სტრუქტურალისტური ~ პოსტ-სტრუქტურალისტური მიდგომები კვლევისთვის და (5) ვინ შეიმუშავებს რეალური სამყაროს პრობლემებს: პრაქტიკოსი თუ მკვლევარი? თითოეულს განვიხილავ რიგ-რიგობით.

პირველი საკითხი, რომელსაც აწყდება გამოყენებითი დარგი – გამოყენებითი ენათმეცნიერება, უკავშირდება მოლოდინს, რომ მკვლევართა კვლევის შედეგებს მიყვავართ უშუალო რეცეპტებთან პრაქტიკისთვის. ბიზნესმენები ელიან გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტისგან რეცეპტებს იმაზე, თუ როგორ უნდა მოიქცნენ, როდესაც მოლაპარაკებებს აწარმოებენ სხვა კულტურათა პარტნიორებთან; სამედიცინო პერსონალი ელის, ისწავლოს, თუ როგორ გააუმჯობესოს მანერები ავადმყოფის მოვლის დროს, რათა მოარგოს თავისი ზრუნვა პაციენტების „კულტურას“; სასამართლოს მთარგმნელები ელიან, ისწავლონ, თუ როგორ მოახდინონ ინტერპრეტაცია და გადმოიტანონ კლიენტთა განზრახვები წარმოუქმელი სიტყვების მიღმა. იმის მიზეზი, რომ აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტი ამჟამად აკომპლექტებს ანთროპოლოგებს, რომ შეუერთდნენ ბრძოლის ველებს ერაყსა და ავღანეთში, არის

ზუსტად ის, რომ აშშ-ის სამხედრო ძალებს სჭირდებათ, „იცოდნენ“ მტრის კულტურა და იმედოვნებენ, რომ მიიღებენ ამ მკვლევრებისგან მითითებს, თუ როგორ უნდა მოიქცნენ ადგილობრივ მოსახლეობასთან დასამეგობრებლად (ან მათ დასაპყრობად). აღწერა ~ ნორმატიულობის საკითხი ძვეს ნებისმიერი გამოყენებითი დარგის შუაგულში. ის აღძრავს ეთიკური პასუხისმგებლობის კითხვებს, რომლებიც ასევე ჩნდება მეორე საკითხში, მწვავედ განხილულ გამოყენებით ენათმეცნიერებაში – კულტურის როლზე ენის ტესტებში.

ენის ტესტების კულტურული მიკერძოება დიდი ხანია, გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტების სერიოზული საზრუნავია. მიუხედავად იმისა, რომ ენის ტესტებმა უნდა იზიარებდნენ მომავალი სამეცნიერო (verbal) ქცევა სხვადასხვა სოციალურ კონტექსტში, ძალიან ხშირად მათ კულტურულ შინაარსს, როგორც ჩანს, სურს იზიარებდნენ კულტურული ასიმილაცია და არა მხოლოდ ლინგვისტური უნარი. შოჰამი (2001) დამაჯერებლად აჩვენებს, თუ როგორ იყენებდნენ ენის ტესტებს ეთნიკური ჯგუფების დისკრიმინაციისთვის საიმეგრაციო ვითარებებში. მაკნამარა (2005) აჩვენებს, რომ ტესტები, რომელთაც აქვთ პრეტენზია, შეამოწმონ ენობრივი უნარები, ფაქტობრივად, ბიბლიური შიბოლეთის მსგავსად, ხშირად ამოწმებენ კულტურულ ერთგულებასა და ლოიალურობას. ენის ტესტები აღძრავს ენისა და აზროვნების ურთიერთობის რთულ საკითხს და იმას, თუ რამდენი კულტურული ცოდნა შეიძლება მოითხოვონ კარიბჭის მცველებმა პოტენციური იმიგრანტებისგან ინდუსტრიულ საზოგადოებებში. ეს პრობლემა, სხვა რეალურად არსებული პრობლემის მსგავსად, არის მწვავე, რისთვისაც ინვესტირება გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტებს, კერძოდ, საგანმანათლებლო სისტემებში არსებული წარმატების ტესტების გადასაწყვეტად. ტესტირების მკვლევრებმა აჩვენეს, თუ როგორ არის სტანდარტული მიღწევების ტესტები (standard achievement tests – SATs) მიკერძოებული იმ ტესტის ჩამბარებლების სასარგებლოდ, რომლებიც იმავე კულტურიდან არიან, რომლიდანაც ტესტის შემდგენლები (ფრიდლი 2003). მიმდინარე ძალისხმევა ევროპაში ინტერკულტურული კომპეტენციის ტესტირებისთვის (ხუ, ბაირამი 2009) სავსეა „კულტურის“ მეტისმეტად გამარტივების საშიშროებით და „ტოლერანტობა სხვა კულტურების მიმართ“ ცნებით.

ზოგიერთი გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტი კი ასაბუთებს, რომ ჩვენ სრულიად უნდა მოვიშორეთ ინტერკულტურული სწავლის (intercultural learning) ცნება, რომელიც, მათი აზრით, ზედმეტია (ედმონდსონი, ჰაუსი 1998). განა საკომუნიკაციო კომპეტენცია თავად არ მოიცავს იმ განსხვავებების შეთანხმების უნარს ვარაუდებში, მსოფლმხედველობასა და დისკურსის სტილებში, რასაც ჩვენ „კულტურას“ ვუწოდებთ? რატომ უნდა ვასწავლიდეთ კონკრეტულად სხვა კულტურების გაგებასა და ტოლერანტობას, როდესაც საკომუნიკაციო ენის სწავლებას მოჰყვება მნიშვნელობების გამოხატვა, ინტერპრეტაცია და მოლაპარაკება, რომლებიც შეიძლება ძალიან განსხვავებული იყოს ერთი კულტურიდან მეორე კულტურაში? დებატები,

რომლებიც მიმდინარეობდა ოცდამეერთე საუკუნის პირველ წლებში, იყო დაპირისპირება დისკურსის ანალიტიკოსებსა და პედაგოგებს შორის გერმანიაში კულტურის ცნების გარშემო: კულტურა, როგორც დისკურსი ~ კულტურა, როგორც მორალური სამყარო. პირველი შეიძლება აიხსნას და მორიგდნენ მის შესახებ რაციონალურად, მეორე მოითხოვს ანონილ-დანონილ შეფასებასა და გარკვეულ დოზით მოკრძალებას, რათა არა მხოლოდ მივიღოთ კულტურული განსხვავება, არამედ ვალიაროთ, რომ კულტურებს შორის არის განმასხვავებელი ძალა, დაბოლოს, ის ფაქტი, რომ ყველა კულტურა პოლიტიკურია.

გამოყენებითი ენათმეცნიერების ბევრი სპეციალისტი, განსაკუთრებით ისინი, ვინც ეხმარებიან იმიგრანტებს, გაუმკლავდნენ ეთნიკურ ტენდენციურობასა და დისკრიმინაციას და ხელი შეუწყონ მათ ადაპტაციას მასპინძელ ქვეყანაში, დაეთანხმებოდნენ, რომ გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტები მოუწოდებენ პოლიტიკური როლის შესრულებას. სასამართლო დარბაზებსა და საკლასო ოთახებში, საავადმყოფოს პალატებსა და ჯანდაცვის სერვისებში, სხდომათა დარბაზებსა და პრესკონფერენციებზე გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტები აწყდებიან პოლიტიკურ პრობლემებს რეალურ სამყაროში, სადაც ენისა და კულტურის ურთიერთკავშირი ამოქმედდება. ამჟამად არსებობს გარკვეული დებატები იმის შესახებ, განვიხილოთ თუ არა ეს ურთიერთკავშირი სტრუქტურალისტური თუ პოსტსტრუქტურალისტური პერსპექტივიდან. პოსტსტრუქტურალისტი მოაზროვნეები, როგორებიც არიან უიღონი (1987) და კამერონი (2000), ხედავენ კულტურას, აგებულს დისკურსში და მისი მეშვეობით და აღმოცენებულს ადგილობრივად ზეპირი ურთიერთქმედებებიდან ისტორიულად შემთხვევით კონტექსტებში. პოსტსტრუქტურალიზმი გამორიცხავს კულტურათა ნებისმიერ თავისთავადობას (**essentialization**). იმის ნაცვლად, რომ სოციალურ სამყაროში სტრუქტურების რთულ, ცვალებად და თუნდაც კონფლიქტურ ბუნებაზე (მამრები ~ მდედრები, ძალაუფლების მქონეები ~ უძლურები, მშობლიურენოვანები ~ არამშობლიურენოვანები) ყურადღება გაამახვილოს, ის ყურადღებას ამახვილებს არა თავად სტრუქტურებზე, არამედ ნაცვლად ამისა ყურადღება გადააქვს განსაზღვრული სტრუქტურების შესაძლებლობის მდგომარეობაზე და არა სხვებზე, რომლებიც მკვიდრდებიან განსაზღვრულ დროს. მაგალითად, ბლომერტის მაგალითზე დაყრდნობით (იხ. ზემოთ), გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტები პოსტსტრუქტურალისტური მიმდინარეობის განწყობით კითხვას სვამენ არა იმის შესახებ, თუ როგორ შეიძლო მაღაზიის კონგოელ ქურდს, დაენერა უკეთესი წერილი, რათა დაერწმუნებინა ბელგიის ხელისუფლება თავის უდანაშაულობაში, არამედ კოლონიზაციის, გლობალიზაციის, ეთნიკური ტენდენციურობის რა პირობები განსაზღვრავს ამ ქალის ბელგიაში გადასვლას თავიდანვე და დადანაშაულებას მაღაზიის გაქურდვაში? პირველ კითხვას პირდაპირ მივყავართ სოციალური კეთილდღეობისა და სამინაო პოლიტიკური აქტივიზმისკენ; მეორეს არ მივყავართ არსებული პრობლემის კონკრეტული გადაწყვეტისაკენ, არამედ ეხება უფრო რთულ

და არანაკლებ პოლიტიკურ საკითხს ენის, კულტურისა და გლობალიზაციის შესახებ (მაგ., კუპლენდი 2010).

მამასადამე, კითხვა ძევს იმ „რეალური სამყაროს“ პრობლემების ბუნებაში, რომელთა გადაჭრაც გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტებს უნდა შეეძლოთ. როგორ უნდა იყოს ეს პრობლემები ფორმულირებული? ვინ ანაწილებს მათ: პრაქტიკოსები და პოლიტიკოსები თუ მკვლევრები? ეს შემთხვევა არის მიმდინარე განხილვები უცხო/მეორე ენის ათვისების კვლევისა და განვითარებითი ბილინგვიზმის კვლევას შორის გამოყენებითი ენათმეცნიერებაში. პირველი, ჩვეულებრივ, აღიქმება როგორც დაკავშირებული ახალგაზრდების განვითარებასთან, რომლებიც სწავლობენ უცხო/მეორე ენას სასწავლო გარემოში; მეორე აღიქმება როგორც ფოკუსი ბავშვებზე, რომლებიც სწავლობენ ორ ენას დაბადებიდან, იზრდებიან ორენოვან ოჯახებში, მიეკუთვნებიან ორ სხვადასხვა კულტურას, ან იმიგრანტების ბავშვები, რომლებიც არ ლაპარაკობენ თავიანთი წინაპრების ენაზე, მაგრამ იცნობენ თავიანთ კულტურას და ახლა სწავლობენ მემკვიდრეობით მიღებულ ენას სკოლაში. მაგრამ განსხვავება არ არის ისეთი ნათელი, როგორც ეს ერთი შეხედვით ჩანს. ბევრი უცხოური ენის შემსწავლელი შეიძლება მოიძებნოს დაწყებით ან საშუალო სკოლებში იმ დროს, როდესაც ისინი ჯერ არ არიან სრულად სოციალიზებული თავიანთ პირველ ენაზე. ბევრი ბილინგვი არის მონიჭული მოზარდი, რომელიც სწავლობს მემკვიდრეობით მიღებულ ენას სასწავლო გარემოში. უცხოური ენის შემსწავლელებმა ზოგჯერ უკვე იციან სხვა უცხოური ენა, გაიზარდნენ სხვადასხვა კულტურაში და თანაბრად ძლიერ ემოციურ გამოცდილებას იღებენ უცხოური ენის სწავლისას ისე, როგორც ბილინგვები სწავლობენ თავიანთი წინაპრების ენას. მაგრამ იმ ქვეყნებში, სადაც ინგლისურია დომინანტური და სადაც უცხოური ენის სწავლა აღიქმება როგორც ელიტის აქტივობა, რომელიც განკუთვნილია მცირე რაოდენობის პრივილეგირებულთათვის, ბრძოლა საკუთარი უფლებებისთვის, როგორც „ბილინგვისა“, მიჩნეულია უფრო გადაუდებელ სოციალური ინტეგრაციისა და თანაბარი შესაძლებლობების საკითხად, ვიდრე დამატებითი ენის ათვისების არჩევანი საკუთარი განათლების გასამდიდრებლად. უფრო მეტიც, უცხოური ენები ფორმულირებულია საგარეო პოლიტიკის თვალსაზრისით, ხოლო ბილინგვური განათლება და მემკვიდრეობით მიღებული ენები ფორმულირებულია სამოქალაქო უფლებების თვალსაზრისით. მართლაც რომ ორი განსხვავებული პოლიტიკური კულტურაა. ზოგიერთი გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტი ამჟამად ეჭვქვეშ აყენებს ამ ორ შემთხვევაში არსებული რეალური პრობლემების ტრადიციულ განსაზღვრებას (კრამში 2005, 2009).

გამოყენებითი ენათმეცნიერების პრაქტიკაში

ენის განათლების დარგში, მოუხედავად იმისა, არიან თუ არა მასწავლებლები მშობლიურენოვანი მოლაპარაკეები იმ ენის, რომელსაც ასწავლიან, როგორც წესი,

მათ აწუხებთ, რომ არ არიან კვალიფიცირებულნი „კულტურის“ სასწავლებლად. მათი მარადიული კითხვა: „ჩვენ არ ვიცით, რა არის კულტურა და არც ვიცით, როგორ ვასწავლოთ“, როდესაც ამაზე ამდენი არის დანერილი, აჩვენებს, რომ „კულტურა“ ჯერ კიდევ აღიქმება როგორც ცოდნის კორპუსი ენობრივი სისტემის გარეთ და რომ მასწავლებლებმა შეიძლება, არ იცოდნენ, როგორ განსაზღვრონ საკუთარი კულტურა, რომ აღარაფერი ვთქვათ უცხოურზე. შეშინებულები სტერეოტიპების სწავლებისგან და შემფოთებულები პოლიტიკის კლასში შემოტანისგან, ენის მასწავლებლები არ თანხმდებიან, რომ უნდა ასწავლონ „მნიშვნელობა“ გრამატიკებსა და ლექსიკონებში ასახული მნიშვნელობების მიღმა. მათ მიაჩნიათ, რომ არ უნდა ასწავლონ ცოცხალი, თავისებური (idiosyncratic) კულტურული მნიშვნელობები, რომლებიც მიეწაა სიტყვებს ცოცხალი მოლაპარაკების მიერ, რომლებიც შეიძლება იყვნენ ან არ იყვნენ მშობლიურენოვანი მოლაპარაკებები. ძველ დროში, როდესაც „კულტურა“ იყო სინონიმი ლიტერატურისა და ხელოვნების, ენის მასწავლებლები საკუთარ თავში დარწმუნებულები იყვნენ, შეეფასებინათ სტუდენტის უნარი, განემარტა ლექსი ან ნახატი ენის გაკვეთილზე. დღეს კულტურის დემოკრატიზაცია და პოპულარიზაცია და მისი ფრაგმენტაცია სხვადასხვა ქვე- და ჰიბრიდულ კულტურად მასწავლებლებს აჩვენებს, რომ არ არიან შესაფერისები ამოცანისთვის, იცოდნენ უცხოური კულტურები, რომ აღარაფერი ვთქვათ მათ ინტერპრეტაციაზე. არჩევით-პასუხიანი ტესტების (multiple choice test) დროში, ბევრმა მასწავლებელმა დაკარგა უნარი, შეეფასებინა არგუმენტების საფუძვლიანობა, რომლებიც ხსნიან კულტურულ მოვლენებს ისტორიულ, ლიტერატურულ, სოციალურ ან პოლიტიკურ კონტექსტში დაყრდნობით. ბოლოს და ბოლოს, მათ ემჩინათ, რომ ვერ შეძლებენ, გააკონტროლონ კულტურული ცოდნის გადაცემა, თუ ის ვერ იქნება სტანდარტიზებული ან ნორმატიზებული. მაკავშირებელი რგოლი, რომელსაც ამყარებს გამოყენებითი ენათმეცნიერება დისკურსსა და კულტურას შორის, უბიძგებს ენის მასწავლებლებს, რომ ასახონ, თუ როგორ ჩამოუყალიბა საკუთარმა დისკურსმა და კულტურამ თვითმყოფადობა, როგორც ინდივიდებსა და როგორც მასწავლებლებს.

საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტთა გაგება დისკურსსა და კულტურულ თვითმყოფადობას შორის ურთიერთობის შესახებ ემსახურება ურთიერთობების გაუმჯობესებას პერსონალსა და კლიენტებს შორის ავსტრალიის საავადმყოფოებსა და ქარხნებში, ასევე გაერთიანებული სამეფოს ჯანდაცვის სერვისების, სამრეწველო ურთიერთობებისა და სამედიცინო გამოკვლევების გაუმჯობესებას (სარანგი, კულთარდი 2000). გამოწვევაა, როგორ გააუმჯობესონ ინტერაქცია ექიმებსა და პაციენტებს, იურისტებსა და კლიენტებს, კორპორაციის მენეჯერებსა და მომხმარებლებს შორის სხვადასხვა კულტურულ კონტექსტში, ამავე დროს, ხელი შეუწყონ კომპანიის ინტერესებს. ამ ინტერესებს შეიძლება მიმართულებას აძლევდნენ ეკონომიკური ან პოლიტიკური ძალები, რომლების მიმართაც კრიტიკული გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტები არიან მგრძნობიარენი.

როგორც კულტურის ცნება ხშირად გახდა პოლიტიზებული ეთნიკური თვით-ყოფადობისა და უმცირესობის უფლებების აღიარებისთვის ბრძოლაში, ასევე მას განიხილავენ ეკონომიკის სფეროს პროდუქტად ვიწრო მარკეტინგული სტრატეგიებით, რომლებიც ისწრაფვიან, მიზანში ამოიღონ სულ უფრო და უფრო დიფერენცირებული მომხმარებლების სპექტრი მათი ინდივიდუალური გემოვნებისა და მათი კულტურული კუთვნილების საფუძველზე. მაკავშირებელი რგოლი ენასა და კულტურას შორის არ არის დაკარგული მარკეტინგის ისეთი სტრატეგიებისთვის, როგორიც არის ფრენკ ლენცი (2006), რომელიც კონსულტაციას უწევს პოლიტიკური კამპანიების მენეჯერებსა და აღმასრულებელ დირექტორებს და ყიდის მათზე ენობრივ და კულტურულ „შემაღულ დარწმუნების საშუალებებს“ (**hidden persuaders**), რომლებიც აიძულებენ ხალხს, ხმა მისცენ მათ კანდიდატს, ან იყიდონ მათი პროდუქტი. გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტები დაინტერესებულები არიან კულტურის ამ ტექნოლოგიზაციით, განსაკუთრებით გლობალური საფინანსო სააგენტოებისა და ადგილობრივ არასამთავრობო ორგანიზაციებს შორის ინტერაქციით განვითარებად ქვეყნებში. კონფლიქტი განვითარების ნეოლიბერალურ დისკურსსა და ეკონომიკური გადარჩენის ადგილობრივ დისკურსს შორის იწყებს დოკუმენტირებას (კუპლენდი 2010, კრამში, ბონერი 2010). ჩვენს გლობალიზაციის ეპოქაში ისინი გვთავაზობენ დისკურსული მიდგომის ინტერკულტურული კომუნიკაციის სარგებლიანობის ჯერ-ჯერობით საუკეთესო მაგალითს.

დასასრულ, ტექნოლოგიის როლი უნდა იყოს ნახსენები კიბერკულტურის შექმნაში, რომელიც სულ უფრო და უფრო აყალიბებს როგორც ენას, ასევე კულტურას და გარდაქმნის სოციალურ ცხოვრებას. როგორც კომპიუტერი გარდაქმნის ჩვენი არსებობის სწორედ დრო/სივრცის ღერძებს და ხელახლა განსაზღვრავს სინამდვილეს, ისე მან წარმოშვა უფლებამოსილებისა და განთავისუფლების გრძნობა კულტურული შეთანხმებებისა და შეზღუდვებისგან; მან გახსნა აკულტურული, აისტორიული ხასიათის კავშირისა და ფართო გავრცელებულობის ოცნებები. მაგრამ, ამავე დროს, შემოიტანა უჩვეულო დაუცველობის, გაურკვეველობისა და უმართაობის გრძნობები. ასეთ პერიოდებში იდეოლოგიები (მკაფიოდ ჩამოყალიბებული, მაღალორგანიზებული მნიშვნელობათა სისტემები, როგორც პოლიტიკური, ასევე რელიგიური), სიმბოლოები და რიტუალები, როგორც წესი, უფრო მეტად აყალიბებენ ხალხის ქმედებებს, ვიდრე შეგნებას, რაციონალური გადაწყვეტილების მიღებას (შვიდლერი 1986). გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტები ყურადღებას აქცევენ ამ იდეოლოგიებსა და რიტუალებს (Rampton 2009), ასევე პარადიის, სიმულაციისა და იუმორის მატებას, რომლებიც ეხება სოციალური ცხოვრების წინააღმდეგობებს (Yurchak and Boyer 2008). უცხოური ენების სწავლებაში ქსელური კომპიუტერებისა და მულტიმედია ტექნოლოგიის მოხმარების შესახებ მუდმივი ზეწოლა ენისა და კულტურის მიმზიდველად სწავლების მიზნით მოითხოვს მეტ კვლევას გამოყენებითი ენათმეც-

ნიერების სპეციალისტების მხრიდან ტექნოლოგიის ეფექტების შესახებ ენისა და კულტურის ბუნებაზე, რომელსაც ისინი ასწავლიან.

სამომავლო ტრაექტორია და ახალი დებატები

გამოყენებით ენათმეცნიერულ კვლევასა და პრაქტიკაში მაკავშირებელი რგოლი ნებისმიერ მოცემულ ენასა და ნებისმიერ მოცემულ კულტურას შორის გახდა საკამათო. სხვადასხვა ინტერესის ჯგუფი მოიხმობს მას ეკონომიკური ან პოლიტიკური მოგებისთვის. კომპიუტერული ტექნოლოგია მოლოდინის საფუძველს იძლევა, რომ საერთოდ მოიშოროს კულტურული საზღვრები, მაგრამ ის მხოლოდ ამწვავებს სურვილს, შეიქმნას პრაქტიკის ახალი კოლექტივები, რომლებიც, დროთა განმავლობაში დაამყარებენ თავიანთ საკუთარ ინკლუზიურობისა და ექსკლუზიურობის კულტურებს, საკუთარ კარიბჭისმცველობის შეთანხმებებს სიმბოლური სისტემების მოხმარებისათვის.

კვლევაში

კულტურამ შეიძლება ნელ-ნელა დაკარგოს თავისი ძალა ადამიანის ქცევის ასახვას ნელა მულტილინგვურ/მულტიკულტურულ სამყაროში, სადაც ხალხი იბადება ერთ კულტურაში, იზრდება მეორეში, ხოლო მესამეში ასრულებენ ცხოვრებასა და მუშაობას. კომპიუტერის მულტიმედია გარემოში თავად ენამ შეიძლება შეცვალოს თავისი ღირებულება და მოხმარება. ადამიანის „ენასა“ და „კულტურაზე“ მნიშვნელოვანი შეიძლება იყოს სოციალურ-ეკონომიკური, ისტორიული ან იდეოლოგიური სუბიექტური პოზიციები, რომლებსაც იღებენ ადამიანები და რომლებიც გამოიხატება შედგენილი (*multiple*) სიმბოლური სისტემების მეშვეობით, რომლებსაც ისინი ირჩევენ მოსახმარებლად: სიტყვიერი, ვიზუალური, მუსიკალური ან ვირტუალური, რათა წარმოადგინონ და იმოქმედონ მსოფლიოსა და სხვებზე შედგენილ ეკოლოგიურ განზომილებებში. კულტურა მოქმედებაში ნაკლებად არის მდგრადი ღირებულებების, თვითმყოფადობის ან იდეოლოგიების საკითხი, რომლებიც აიძულებენ ადამიანებს, იმოქმედონ თავისებურად (*to act in certain ways*), ვიდრე სტრატეგიების მარაგი მოქმედებისთვის, რომელსაც ინდივიდები აამოქმედებენ განსხვავებულად იმის მიხედვით, ცხოვრობენ თუ არა ისინი „სტაბილური“ თუ „არასტაბილური“ ცხოვრებით (შვიდლე-რი 1986).

დებატები სტრუქტურალისტურ და პოსტსტრუქტურალისტურ ხედვებს შორის ენისა და კულტურის შესახებ აუცილებლად გაგრძელდება მომავალშიც. პოსტსტრუქტურალიზმი არის გამოწვევა გამოყენებითი ენათმეცნიერებისთვის, რადგან ის, როგორც ჩანს, აბუნდოვანებს განსხვავებას სოციალურ მეცნიერებებსა (გამოკვლევის პოზიტივისტური, ობიექტური, მტკიცებულებაზე დაფუძნებული (*evidence-based*) მეთოდებით) და ჰუმანიტარულ მეცნიერებებს (ჰერმენევტიკული, სუბიექტურ ინტერპრეტაციაზე დაფუძნებული ანალიზის მეთოდებით) შორის. იმის გათვალისწინებით,

რომ ფიზიკურ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებს მიენიჭება მზარდი პრესტიჟი ჰუმანიტარულ მეცნიერებებთან შედარებით, ნებისმიერი მცდელობა, რომ კულტურის ინტერპრეტაცია გახადოს დამოკიდებული მკვლევრის სუბიექტურ პოზიციაზე, მიჰყავს გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტი, როგორც კლიფორდ გირცი ამბობს, „საკმაოდ ახლოს იმასთან, რასაც აკეთებს კრიტიკოსი ლექსის განმარტებისთვის, ვიდრე იმასთან, რასაც აკეთებს ასტრონომი, რათა ახსნას, რა არის (account for) ვარსკვლავი“ (1983: 10).

როგორც ყოველთვის, გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტს, რომელიც სწავლობს ენისა და კულტურის ურთიერთკავშირს, უწევს, აწონ-დანაწონს სამეცნიერო საფუძვლიანობა სამეცნიერო სანდოობის წინააღმდეგ, ან შეეცადოს, საერთოდ გადასინჯოს სამეცნიერო ძალისხმევის საფუძვლები.

პრაქტიკაში

ენის მასწავლებელთათვის კულტურის საკითხი უფრო მწვავე გახდება: რომელი კულტურა უნდა ასწავლოს მულტილინგვურ სამყაროში დიასპორების, იძულებითი მიგრაციებისა და გლობალური კომუნიკაციის ტექნოლოგიების დროს? აშშ-ში, ისევე როგორც ევროპაში, ამჟამად უბიძგებენ უცხოური ენებისა და კულტურების სწავლებას დეინსტიტუციონალიზაციისკენ: სტუდენტების საზღვარგარეთ გაგზავნამ, მათმა დაწყვილებამ მშობლიურენოვან მოლაპარაკებებთან და ტელეკოლაბორაციამ ინტერნეტის მეშვეობით ენის შესწავლა გარდაქმნა უნარ-ჩვევების ტრენინგად სამუშაო ბაზრის რეალური სამყაროსთვის. FL-ის განათლების ეს ინსტრუმენტალიზაცია დიდი საზრუნავია პედაგოგებისთვის როგორც ევროპაში (იხ. დოფი და სხვ. 2008), ასევე აშშ-ში (იხ. თანამედროვე ენათა ასოციაციის საგანგებო კომიტეტი უცხო ენებისათვის (MLA Ad Hoc Committee on Foreign Languages) 2007). აშშ-ში ბრძოლა ყურადღებისთვის ბილინგვური განათლებისა და უმცირესობის ენების განათლების მომხრეებს შორის, ერთი მხრივ, და უცხოური ენის განათლების მომხრეებს შორის, მეორე მხრივ, გაგრძელდება. ორივე სერიოზული გამოწვევების წინაშე დგას. მიუხედავად იმისა, რომ ქსენოფობიური იდეოლოგია საფრთხეს უქმნის ორენოვან და უმცირესობის განათლებას, ნაციონალისტური იდეოლოგია მოასწავებს უცხოური ენის სწავლების ქცევას იარაღად აშშ-ის ეკონომიკური უპირატესობისა და ეროვნული უშიშროებისათვის ბრძოლაში. ორივე შემთხვევაში გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტების მიუკერძოებელი კვლევა საჭიროებს, რომ გასცდეს კულტურულ ომებს, რომლებიც მიმდინარეობს ამერიკულ აკადემიურ გარემოში.

ინგლისური ენისა და ნეოლიბერალური იდეოლოგიის გლობალური გავრცელება, რომელთანაც ხშირად ასოცირდება ეს ენა, „რისკავს“, ხელი შეუწყოს ერთგვარ „მულტილინგვურ სიმსუბუქეს“, რომელშიც სხვა ენები აღიქმება როგორც ეგზოტიკური ვარიაციები ინგლისურენოვანი სამყაროს საერთო ნეოლიბერალურ კულტურაში. მნიშვნელოვანია, რომ თარგმანი, ენის ცნობიერება და მეტადისკურსული ასახვა

ბრუნდება დარგში, რომელშიც ჯერ კიდევ ძალიან არის დომინირებული კომუნიკაციური ენის სწავლება და მისი უტილიტარული ხედვა ადამიანურ კომუნიკაციაზე. როგორც გამოყენებითი ენათმეცნიერების კვლევაში, ასევე პრაქტიკაში, ჩვენ შეგვიძლია, ველოდოთ უფრო დიდ ცნობიერებას და მნიშვნელობას, რომელიც მიენიჭება ყველა სახის საზღვრებს, ასევე იმ ისტორიულობასა და სუბიექტურობას, რომლებიც არსებობს ამ საზღვრების ორივე მხარეს.

რეზიუმე

კულტურა განსაზღვრული, როგორც ნევრობა დისკურსის საზოგადოებაში, რომელიც იზიარებს საერთო სოციალურ სივრცეს და ისტორიას და საერთო წარმოდგენებს, შევიდა გამოყენებითი ენათმეცნიერების დარგში ენის შესწავლის მეშვეობით მის სოციოკულტურულ კონტექსტში, ანუ დისკურსში. დისკურსი, როგორც სიტყვიერი საკომუნიკაციო პრაქტიკა და აზროვნების ჩვევები, განსაზღვრავს საზოგადოების იდენტობასა და მორალურ ღირებულებებს, ისტორიის გაგებასა და სწრაფვას მომავლისთვის. კროსკულტურული პრაგმატიკა, ინტერკულტურული კომუნიკაცია და ინტერკულტურული სწავლა არის გამოყენებითი ენათმეცნიერების ზოგიერთი სფერო, რომელიც სწავლობს მაკავშირებელ რგოლს ენასა და კულტურას შორის. დარგი ამჟამად ცდილობს, გადანყვიტოს დაძაბულობა სტრუქტურალისტურ და პოსტსტრუქტურალისტურ მიდგომებს შორის კულტურის მიმართ და გაუმკლავდეს რევოლუციას, რომელიც გამოიწვია კომპიუტერულმა ტექნოლოგიამ დროისა და სივრცის ჩვენებულ გამოცდილებასა და რეალობის ჩვენებულ აღქმაში. მომავალში გამოყენებითი ენათმეცნიერების სპეციალისტების ყურადღება გადაინაცვლებს სტაბილური, ეროვნული კულტურებიდან პორტატიულ ისტორიულობასა და სუბიექტურობაზე, რომელსაც ადამიანები ატარებენ თავიანთ გონებაში, როგორც ბევრ სხვა პოტენციური მოქმედების სტრატეგიას.

დაკავშირებული თემები

დისკურსის კრიტიკული ანალიზი; თვითმყოფადობა; ენა და მასწავლებლის განათლება; ენის შესწავლა; ენის სოციალიზაცია; სოციოკულტურული თეორია; ტექნოლოგია და ენის შესწავლა

დამატებითი საკითხავი

ბურდიე 1991: Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power*, J. Thompson (ed.), G. Raymond and M. Adamson (trans.) Cambridge, MA: Harvard University Press (კანონიკური საკითხავი კულტურის სიმბოლური ბუნების და მისი სოციალური რეპროდუქციის გასაგებად).

- გუმპერტი, ლევინსონი 1996:** Gumperz, J. J. and Levinson, S. C. (eds) *Rethinking Linguistic Relativity*, Cambridge: Cambridge University Press (ნაშრომების კრებული, რომელიც წარმოადგენს უახლეს აზროვნებას ენისა და აზროვნების ურთიერთობის შესახებ).
- ჰენსი 1996:** Hanks, W. F. *Language and Communicative Practices*, Boulder, CO: Westview Press, esp. part 2, 'Language the nexus of context' (ენის ყოვლისმომცველი კონცეპტუალიზაცია, როგორც სიმბოლური, სოციალური და კულტურული პრაქტიკა ერთ-ერთი ნამყვანი ლინგვისტური ანთროპოლოგის მიერ).
- კრამში 1993:** Kramsch, C. *Context and Culture in Language Teaching*, Oxford: Oxford University Press (ნაკითხვადი პრეზენტაცია დისკურსისა და კულტურის ურთიერთობის შესახებ უცხოური ენის მასწავლებლებისთვის).
- პოსტერი 1995:** Poster, M. *The Second Media Age*, New York: Blackwell (მასვილგონიერული კვლევა ურბანული ცხოვრების ტექნოლოგიით ჩამოყალიბებულ კონტექსტებსა და კომუნიკაციის ტიპებს შორის ურთიერთობის შესახებ, რასაც ეს კონტექსტები შესაძლებელს ხდის).

ლიტერატურა

- თანამედროვე ენათა ასოციაციის საგანგებო კომიტეტი უცხო ენებისათვის 2007:** MLA Ad Hoc Committee on Foreign Languages 'Foreign languages and higher education: new structures for a changed world', *Profession* 2007, 234-45.
- ბაირამი 1997:** Byram, M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*, Clevedon: Multilingual Matters.
- ბაირამი 2003:** Byram, M. (ed.) *Intercultural Competence*, Strasbourg: Council of Europe.
- ბაირამი, სარატე 1997:** Byram, M. and Zarate, G. (eds) *The Sociocultural and Intercultural Dimension of Language Learning and Teaching*, Strasbourg: Council of Europe.
- ბაირამი, ფლემინგი 1998:** Byram, M. and Fleming, M. (eds) *Language Learning in Intercultural Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ბარკოვსკი, ფაისტაუერი 2002:** Barkowski, H. and Faistauer, R. (eds) *Sachen Deutsch als Fremdsprache: Festschrift für Hans-Jürgen Krumm*, Hohengehren, Germany: Schneider Verlag.
- ბელჯი, თორნი 2006:** Belz, J. A. and Thorne, S. L. (eds) *Internet-mediated Intercultural Foreign Language Education and the Intercultural Speaker*, Boston, MA: Heinle and Heinle.
- ბლოკი 2003:** Block, D. *The Social Turn in Second Language Acquisition*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ბლომარტი 2005:** Blommaert, J. *Discourse: A Critical Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.

- ბლუმ-კულკა, კასპერი, ჰაუსი 1989:** Blum-Kulka, S., Kasper, G. and House, J. (eds) *Cross-cultural Pragmatics: Requests and Apologies*, vol. XXXI in the series *Advances in Discourse Processes*, R. O. Freedle (ed.), Norwood, NJ: Ablex.
- ბრედელა, დელანო 1999:** Bredella, L. and Delanoy, W. (eds) *Interkultureller Fremdsprachenunterricht*, Tübingen: Gunter Narr.
- გილიერმე 2000:** Guilherme, M. 'Intercultural competence', in M. Byram (ed.) *Routledge Encyclopedia of Language Learning and Teaching*, London: Routledge.
- გირცი 1983:** Geertz, C. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*, New York: Basic Books.
- გოგოლინი 1994:** Gogolin, I. *Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule*, Münster: Waxman Verlag.
- გუმპერცი 1982:** Gumperz, J. J. *Discourse Strategies*, Cambridge: Cambridge University Press.
- დოფი, ჰიულენი, კლიპელი 2008:** Doff, S., Hüllen, W. and Klippel, F. (eds) *Visions of Language in Education*, Munich: Langenscheidt.
- დუხა, ხუ, შმენკი 2005:** Duxa, S., Hu, A. and Schmenk, B. (eds) *Grenzen überschreiten. Menschen, Sprachen, Kulturen: Festschrift für Inge Christine Schwerdtfeger*, Tübingen: Gunter Narr.
- ედმონდსონი, ჰაუსი 1998:** Edmondson, W. and House, J. 'Interkulturelles lernen: ein überflüssiger Begriff', *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung* 9(2): 161-88.
- ვან ლირი 2004:** van Lier, L. *The Ecology and Semiotics of Language Learning: A Socio-cultural Perspective*, Dordrecht: Kluwer Academic.
- ვარშაუერი, კერნი 2000:** Warschauer, M. and Kern, R. (eds) *Network-based Language Teaching: Concepts and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ვერზიკა 1992:** Wierzbicka, A. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culturespecific Configurations*, Oxford: Oxford University Press.
- ვოდაკი 1994:** Wodak, R. 'Critical discourse analysis', in J. Blommaert (ed.) *Handbook of Pragmatics*, The Hague: Mouton
- ზაქსი, შეგლოფი, ჯეფერსონი 1974:** Sacks, H., Schegloff, E. A. and Jefferson, G. 'A simplest systematics for the organization of turn taking in conversation', *Language* 50(4): 696-735.
- იურჩაკი 2008:** Yurchak, A. and Boyer, D. 'Postsocialist studies, cultures of parody and American *Stiob*', *Anthropology News* November: 9-10.
- კამერონი 2000:** Cameron, D. *Good to Talk? Living and Working in a Communication Culture*, London: Sage.
- კასპერი 2001:** Kasper, G. 'Four perspectives on L2 pragmatic development', *Applied Linguistics* 22(4): 502-38.

- კერნი, უეარი, ვარშაუერი 2004:** Kern, R., Ware, P. and Warschauer, M. 'Crossing frontiers: new directions in online pedagogy and research', *Annual Review of Applied Linguistics* 24: 243-60.
- კისლინგი, ბრატ-პოლსტონი 2005:** Kiesling, S. F. and Bratt Paulston, C. (eds) *Intercultural Discourse and Communication: The Essential Readings*, Oxford: Blackwell.
- კლაინი 1994:** Clyne, M. *Inter-cultural Communication at Work: Cultural Values in Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- კრამში 1998:** Kramsch, C. *Language and Culture, Oxford Introductions to Language Studies*, Oxford: Oxford University Press.
- კრამში 2002a:** Kramsch, C. 'Introduction. How can we tell the dancer from the dance?', in C. Kramsch (ed.) *Language Acquisition and Language Socialization: Ecological Perspectives*, London: Continuum.
- კრამში 2002b:** Kramsch, C. 'In search of the intercultural', *Journal of Sociolinguistics* 6(2): 275-85 (review article).
- კრამში 2004:** Kramsch, C. 'Language, thought, and culture', in A. Davies and C. Elder (eds) *Handbook of Applied Linguistics*, Oxford and Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- კრამში 2005:** Kramsch, C. 'Post 9/11: 'Foreign languages between knowledge and power'', *Applied Linguistics* 26(4): 545-67.
- კრამში 2009:** Kramsch, C. *The Multilingual Subject*, Oxford: Oxford University Press.
- კრამში, ანდერსენი 1999:** Kramsch, C. and Andersen, R. 'Teaching text and context through multimedia', *Language Learning and Technology* 2(2): 31-42.
- კრამში, ბონერი 2010:** Kramsch, C. and Boner, E. 'Shadows of discourse: intercultural communication in global contexts', in N. Coupland (ed.) *The Handbook of Language and Globalization*, Oxford and Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- კრამში, უაიტსაიდი 2008:** Kramsch, C. and Whiteside, A. 'Language ecology in multilingual settings. Towards a theory of symbolic competence', *Applied Linguistics* 29(4): 645-71.
- კუპლენდი 2010:** Coupland, N. (ed.) *The Handbook of Language and Globalization*, Oxford and Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- ლაკოფი 1987:** Lakoff, G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago: University of Chicago Press.
- ლაკოფი 1990:** Lakoff, R. *Talking Power: The Politics of Language in our Lives*, New York: Basic Books.
- ლანტოლფი, თორნი 2007:** Lantolf, J. and Thorne, S. *Sociocultural Theory and the Genesis of Second Language Development*, Oxford: Oxford University Press.
- ლარსენ-ფრემანი, კამერონი 2008:** Larsen-Freeman, D. and Cameron, L. *Complex Systems and Applied Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- ლემკე 2000:** Lemke, J. 'Across the scales of time: artifacts, activities and meanings in ecosocial systems', *Mind, Culture, and Activity* 7(4): 273-90.

- ლო ბიანკო, ლიდდკოტი, კროზე** 1999: Lo Bianco, J., Liddicoat, A. and Crozet, C. *Striving for the Third Place: Intercultural Competence Through Language Education*, Melbourne: Language Australia.
- ლორი, პლეუსი, რიგერი** 2007: Lorey, C., Plews, J. L. and Rieger, C. L. (eds) *Interkulturelle Kompetenzen im Fremdsprachenunterricht: Intercultural Literacies and German in the Classroom, Festschrift für Manfred Prokop*, Tübingen: Gunter Narr.
- ლუნცი** 2006: Luntz, F. *Words that Work*, New York: Hyperion.
- მაკნამარა** 2005: McNamara, T. '21st century shibboleth: language tests, identity and intergroup conflict', *Language Policy* 4(4): 351-70.
- მაკუმოტო** 1989: Matsumoto, Y. 'Politeness and conversational universals: observations from Japanese', *Multilingua* 8(2-3): 207-21.
- მიჩელი** 2003: Mitchell, W. J. *Me++: The Cyborg Self and the Networked City*, Cambridge, MA: MIT Press.
- მოერმანი** 1988: Moerman, M. *Talking Culture: Ethnography and Conversation Analysis*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- ნოინერი** 2003: Neuner, G. 'Sociocultural interim worlds in foreign language teaching and learning', in M. Byram (ed.) *Intercultural Competence*, Strasbourg: Council of Europe.
- ოქსი** 2002: Ochs, E. 'Becoming a speaker of culture', in C. Kramsch (ed.) *Language Acquisition and Language Socialization: Ecological Perspectives*, London: Continuum.
- პავლენკო, ბლეკლიჯი** 2004: Pavlenko, A. and Blackledge, A. (eds) *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*, Clevedon: Multilingual Matters.
- პავლენკო, ლანტოლფი** 2000: Pavlenko, A. and Lantolf, J. 'Second language learning as participation and the (re)construction of selves', in J. P. Lantolf (ed.) *Sociocultural Theory and Second Language Learning*, Oxford: Oxford University Press.
- პენიკუკი** 2001: Pennycook, A. *Critical Applied Linguistics*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- პენიკუკი** 2007: Pennycook, A. *Global Englishes and Transcultural Flows*, London: Routledge.
- პინკერი** 1994: Pinker, S. *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*, New York: Harper.
- პოსტერი** 1990: Poster, M. *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context*, Chicago: University of Chicago Press.
- რამპტონი** 2009: Rampton, B. 'Interaction ritual and not just artful performance in crossing and stylization', *Language in Society* 38: 149-76.
- რეზაინი** 1985: Rehbein, J. (ed.) *Interkulturelle Kommunikation*, Tübingen: Gunter Narr.
- რისაგერი** 2007: Risager, K. *Language and Culture Pedagogy: From a National to a Transnational Paradigm*, Clevedon: Multilingual Matters.

- როში 2001:** Roche, J. *Interkulturelle Sprachdidaktik: Eine Einführung*, Tübingen: Gunter Narr.
- სარანგი, კულთარდი 2000:** Sarangi, S. and Coulthard, M. (eds) *Discourse and Social Life*, London: Pearson.
- სარატე 2003:** Zarate, G. 'Identities and plurilingualism: preconditions for the recognition of intercultural competences', in M. Byram (ed.) *Intercultural Competence*, Strasbourg: Council of Europe.
- სკოლონი, სკოლონი [1995] 2001:** Scollon, R. and Scollon, S. *Intercultural Communication*, 2nd edn, Oxford: Blackwell.
- უეარი, კრამში 2005:** Ware, P. and Kramsch, C. 'Toward an intercultural stance: teaching German and English through telecollaboration', *Modern Language Journal* 89(2): 190-205.
- უიდეონი 1987:** Weedon, C. *Feminist Practice and Poststructuralist Theory*, Oxford: Blackwell.
- უიდეოუსონი 2007:** Widdowson, H. G. *Discourse Analysis*, Oxford: Oxford University Press.
- ფერკლაფი 1992:** Fairclough, N. *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.
- ფრიდლი 2003:** Freedle, R. O. 'Correcting the SAT's ethnic and social-class bias: a method for reestimating SAT scores', *Harvard Educational Review*, 73(1): 1-43.
- შვიდლერი 1986:** Swidler, A. 'Culture in action: symbols and strategies', *American Sociological Review* 51(2): 273-86.
- შმენკი 2004:** Schmenk, B. 'Interkulturelles Lernen versus Autonomie?', in W. Börner and K. Vogel (eds) *Emotion und Kognition im Fremdsprachenunterricht*, Tübingen: Gunter Narr.
- შოჰამი 2001:** Shohamy, E. *The Power of Tests. A Critical Perspective on the Uses of Language Tests*, London: Longman.
- სტერნი 1983:** Stern, H. H. *Fundamental Concepts of Language Teaching*, Oxford: Oxford University Press.
- ხუ 1999:** Hu, A. 'Interkulturelles Lernen. Eine Auseinandersetzung mit der Kritik an einem umstrittenen Konzept', *Zeitschrift für Fremdsprachenforschung* 10(2): 277-303.
- ხუ, ბაირამი 2009:** Hu, A. and Byram, M. (eds) *Interkulturelle Kompetenz und fremdsprachliches Lernen: Modelle, Empirie, Evaluation / Intercultural Competence and Foreign Language Learning: Models, Empiricism, Assessment*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- ჰაუსი, კასპერი, როსი 2003:** House, J., Kasper, G. and Ross, S. (eds) *Misunderstanding in Social Life*, London: Longman.

ინგლისურიდან თარგმნეს ზურაბ ბარათაშვილმა და ნათია თავაძემ

გამომცემლობის რედაქტორები:

გარეკანის დიზაინერი

დამკაბდონებელი

გამოცემის მენეჯერი

თამარ გაბელაია

ნანა კაჭაბავა

მარიამ ებრალიძე

ლალი კურდღელაშვილი

მარიკა ერქომაიშვილი

TSU Press Editors:

Cover Designer

Typesetter

Edition Manager

Tamar Gabelaia

Nana Katchabava

Mariam Ebralidze

Lali Kurdghelashvili

Marika Erkomaishvili

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 1

1, Ilia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0179

Tel 995(32) 225 04 84, 6284/6279

<https://www.tsu.ge/ka/publishing-house>

